

INFO-Társadalomtudomány

25. szám (1993. július)

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és az MTA VITA Alapítvány

Szerkesztőbizottság:

Bóhm Antal, Enyedi György (elnök), Erős Ferenc, Madarász Aladár, Mucsi Ferenc, Pálné Kovács Ilona, Tamási Péter (felelős szerkesztő), Tóth Pál Péter

A szerkesztőség címe:

1051 Budapest, Nádor u. 7.
Telefon: 266-30-32

INFO-Társadalomtudomány című sorozatunk indításával az volt a célunk, hogy tömören és olvasmányos formában megírt cikkekkel gyorsan informáljuk a társadalomirányításban résztvevő döntéshozókat az új társadalomtudományi kutatási eredményekről és a társadalomtudósokat foglalkoztató aktuális témákról. Lapunk nyilvánossá válásával lehetőség nyílt arra, hogy a magyar társadalom iránt érdeklődő olvasók szélesebb köre is hozzáférhessen az egy-egy aktuális témát többoldalúan megközelítő tematikus számokhoz. Mivel kiadványunk igen szűk terjedelmet szab meg egy-egy témára, a kutatók kénytelenek álláspontjukat tézisszerűen kifejteni. Az általános tájékozódást azonban szeretnénk megkönnyíteni a cikkek után közölt statisztikai táblázatokkal, ábrákkal és válogatott bibliográfiával.

Tematikus számainkkal fel kívánjuk hívni a figyelmet néhány fontos területre, amelyekkel eddig – úgy tűnik – nem a kutatási eredmények ismeretében foglalkoztak. Szeretnénk kiadványunkkal a kiemelt témákban tudományos háttéranyagot nyújtani és ezáltal is hozzájárulni ahhoz, hogy a társadalomtudományi kutatások eredményei és a társadalmi gyakorlat közelebb kerüljenek egymáshoz.

A kifejtett elképzelések a szerzők egyéni tudományos felfogását tükrözik.

A szerkesztőség

Lapunk egyes számai visszamenőleg is megvásárolhatók, illetve a tárgyévre, valamint az azt követőre előfizethető a szerkesztőségnél 9 és 12 óra között (előfizetési díj egy évre – négy számra – 500,- Ft + áfa).

Tartalom

Idegengyűlölet, másság, tolerancia <i>Enyedi György – Tamási Péter</i>	3
Ellenségkép, idegengyűlölet és tolerancia Európában <i>Niederhauser Emil</i>	7
Idegenség, másság, tolerancia, vallás- és lelkiismereti szabadság a keresztény teológiai és bölcséleti hagyományban <i>Horváth Pál</i>	15
A jobboldali radikalizmus reneszánsza Európában és a mai magyar szélsőjobboldaliság <i>Szabó Miklós</i>	23
Az előítéletes személyiség <i>Ranschburg Jenő</i>	31
Előítélet, idegengyűlölet, tolerancia – szociálpszichológiai szempontból <i>Pataki Ferenc</i>	37
A nemzettudatot torzító mítoszok <i>Dobossy László</i>	47
Olvasztótégely vagy kulturális pluralizmus: „másság” az Egyesült Államokban <i>Frank Tibor</i>	55
Statisztikai táblázatok	63
Válogatott bibliográfia	69
Kutatási információk	73

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records. It emphasizes that proper record-keeping is essential for the effective management of any organization. This section also touches upon the various methods used to collect and analyze data, highlighting the need for consistency and reliability in the information gathered.

In the second section, the author explores the challenges faced by organizations in the modern business environment. These challenges include rapid technological change, increasing competition, and the need for greater flexibility and innovation. The text suggests that organizations must adapt to these changes by investing in research and development and by fostering a culture of continuous learning and improvement.

The third part of the document focuses on the role of leadership in driving organizational success. It argues that effective leaders are those who can inspire and motivate their teams, set clear goals, and make sound decisions under pressure. This section provides several practical tips for developing strong leadership skills, such as active listening, open communication, and the ability to delegate responsibilities.

Finally, the document concludes by discussing the importance of ethics in business. It stresses that ethical behavior is not only the right thing to do but also a key factor in building trust and long-term success. Organizations should strive to uphold high ethical standards and be transparent in their operations.

Idegengyűlölet, másság, tolerancia

Kit tekintünk idegennek? És ki tekinti magát idegennek?

Idegen egy más országból bevándorló, de idegenné váltak azok is, akik hátramosítás eredményeképpen más országban találták magukat szülőhelyükön maradván. Idegen a gyarmatosító a gyarmaton, és a gyarmatbéli lakó az „anyaországban”. Idegen, mert más a nyelve és/vagy a bőre színe és/vagy a kultúrája, a szokásai. Problémát okozhat, ha az idegen meg akarja őrizni másságát: ez néha a környezet toleranciahiánya miatt van így, de okozhatja az is, hogy az idegen hozzáállása „arisztokratikus gögön” nyugszik. Azok a kisebbségek, amelyek magasabb kultúrájúnak érzik magukat, többnyire nem akarnak asszimilálódni. Sokszor azonban az okoz gondot, ha egy kisebbség asszimilálódni szeretne, de az előítéletek miatt nem engedik, szinte erőszakkal megtartják – többé vagy kevésbé gyűlölt – idegennek. És hiába érzi magát valaki identitástudata alapján egy nemzet tagjának, ha a környezete őt nem így, hanem „más”-ként kezeli.

Az előítéleteknek, a másság elutasításának, az idegenek gyűlöletének hosszú időre nyúlnak vissza a hagyományai. Időnként felcsillant a remény, hogy az előítéleteken is alapuló háborúskodásnak, emberpusztításnak vége szakad; a tolerancia – a másik ember egyediségének, autonómiájának elfogadása – általánossá válik. Ilyen reményteli időszak volt a felvilágosodás, a II. világháborút közvetlenül követő évek, Európában a kommunizmus bukásának ideje. A remények hamar szertefoszlottak – az előítéletek nem tűntek el, ezektől talán nem is vagyunk képesek megszabadulni.

Az előítéletre való hajlam általános emberi tulajdonság (lásd Pataki Ferenc tanulmányát). Ez abból fakad, hogy az emberi elme minden jelenséget kategóriákba rendez, általánosít s eltekint a kategórián belüli különbségektől, ugyanakkor felnagyítja a kategóriák közötti különbségeket. Így járunk el nemzeti, társadalmi, hitbéli kategóriákkal is. Az előítélet – ha információhiányon alapul – osztható, ám vannak előítéletes lelki alkatú emberek, akiket hitükben semmi meg nem rendít, a megszabott kategórián belül nem képesek az egyedeket megkülönböztetni (lásd erről Ranschburg Jenő tanulmányát). Ezek képesek a más nyelvhez, társadalmi réteghez, valláshoz tartozók gyűlöletére. Az előítéletes embernek egy adott társadalmon belüli gyakorisága, s a többiekre gyakorolt hatása koronként változó; uralkodó, tömegpusztító áramlattá is válhat.

Az előítéletekből kibomló ellenségkép az eltérő nyelven és tanításon (valáson) alapult (lásd erről Niederhauser Emil és Horváth Pál tanulmányait). De az ellenségeskedések mögött már kezdetektől fogva hatalmi vetélkedések is meghúzódtak. A francia forradalom nyomán a nemzet vált a társadalmat integráló fő erővé – s ezzel a fő ellenségképző kategóriává is. A 19. században az iskolázás elterjedése a társadalom egészében kialakította a nemzettudatot, egyszersmind más nemzetek ellenségképét is.

A 20. század során alig változtak a nemzeti előítéletek s ellenségeskedések frontjai. A két világháborút csaknem ugyanaz a két ellenséges tábor vívta Európában. A II. világháború után a hidegháború (most az ideológiát felhasználva) ismét a „tanítás”-t tette az ellenségkép fő formálójává (hatalmi versengést is kifejezve). A nemzeti ellentétek elfedődtek, de nem tűntek el; a szovjet szuperhatalom összeomlásával ismét nagy erővel törtek felszínre.

Ez így van Nyugat-Európában is, ahol azonban nem a hagyományos német–francia vagy osztrák–olasz nemzeti acsarkodások keltek új életre (bár a hatalmi vetélkedések az Európai Közösségen belül megerősödtek), hanem ehelyett az idegengyűlölet kapott lángra az Európai Közösségen kívüli bevándorlókkal szemben. A jobboldali radikalizmus előretörését az is elősegítette, hogy vagy másfél évtizede a fejlett ipari országokban (a nagy gazdasági korszakváltás nyomán) előretört a konzervativizmus, az új jobboldal. A „baloldali”, szociáldemokrata értékeket képviselő jóléti állam csödbement, a jelenlegi gazdaság a társadalom jelentős részét (van ahol több mint egytizedét) tartósan marginalizálja.

A jobboldali radikalizmus hátterét az a recessziótól féltő, társadalmi pozíciójában bizonytalanná vált kispolgári réteg adja, amely túlzottan tartja adóterheit, jólétipolitika-ellenessé vált, nem akarja a leszakadó rétegeket tovább segíyezni (lásd ezzel kapcsolatban Szabó Miklós cikkét). A hazai előítéletek, gyűlölködések burjánzása részben a mély társadalmi változások, a demokrácia mellékhatása. Egy része beilleszthető az általános európai konzervatív trendbe – ilyen például a cigányokkal szembeni előítélet, melyben etnikum- és szegényellenesség egyaránt jelen van. Más része anakronisztikus, a századelő feléledése: ilyen a modernizáció-ellenesség (jórészt ehhez kapcsolódik az antiszemitizmus) és a területi revíziók újabb megfogalmazása.

A nemzeti előítéletek egész Kelet- és Közép-Európát átszövik; az emberek tudatába épített nemzeti mítoszok, a kisebbségi érzést kompenzáló származás hitelek is fűtik az ellenséges érzelmeket (lásd erről Dobossy László cikkét). A régió mély gazdasági válsággal és komoly megrázkódtatásokkal kísért társadalmi átalakulásának időszaka kiválóan alkalmas a bünbakképzésre, szélsőségek térnyerésére, kisebbségek megnyomorítására. Minél inkább erősítik a „nemzeti” jelleget, annál nagyobbá válik a diszkrimináció esélye. A szélsőjobboldal erősödését elősegíti a baloldali értékek visszaszorulása is. A szélsőjobboldali elképzelésekkel azonban már egyre kevesebb helyen lehet nyíltan fellépni, ezért képviselőik igyekeznek más mögé rejtőz-

ni, beépülni a hatalmi központokba. Nyílt kisebbséggyűlölettel jelenleg Európában nem lehet szalonképes politikát folytatni.

Az utóbbi néhány évtized Európájában az általános emberi jogok megvalósítása került a középpontba, s a kollektív kisebbségi jogok problémái ezáltal háttérbe szorultak. Hogy a kisebbségi jogoknak milyen esélyük lesz a megerősödéssel, az attól is függ, hogy az európai integráció milyen ideológia alapján fog végbemenni: a terület nemzeteknek, államainak vagy valamennyi polgárának Európájává fog-e válni?

Bárhogy is történjék, egy sajnós biztos: az előítéletek a jövőben is velünk maradnak. Ezt támasztják alá az amerikai tapasztalatok is, ahol az indián őslakosságot leszámítva mindenki bevándorló, de a régebben érkezettek mégis előítéletekkel állnak hozzá az idegenként kezelt újabb bevándorlókhoz (lásd erről Frank Tibor írását). Úgy tűnik, hogy az előítéleteket csak igen nehezen, több nemzedéken át ható tudatformálás, fokozottabb tolerancia kialakítása révén lehet tompítani. Ebben segíthet a megnyugvásra való erős vágy, a szomszédok jobb megismerése és a kölcsönös gazdasági érdekeltiségi szálak megerősödése.

Enyedi György – Tamási Péter

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry should be supported by a valid receipt or invoice. The second part outlines the procedures for handling discrepancies and errors, including the steps to be taken when a mistake is identified. The third part provides a detailed explanation of the accounting cycle, from identifying transactions to preparing financial statements. The final part of the document offers practical advice on how to organize and store accounting records for easy access and long-term preservation.

The following table provides a summary of the key points discussed in the document. It is intended to serve as a quick reference for readers who need to recall specific information. The table is organized into columns representing different aspects of the accounting process, such as documentation, error handling, and record management. Each row corresponds to a specific topic, and the cells contain concise descriptions of the relevant procedures and guidelines. This summary is designed to be both comprehensive and easy to understand, ensuring that all essential information is captured in a clear and accessible format.

Ellenségkép, idegengyűlölet és tolerancia Európában

Niederhauser Emil

A keresztény egység

Napjaink átka, az idegengyűlölet – sajnos –, és hiánycikke, a tolerancia – szerencsére – hosszú előzményekre tekint vissza. Ha Európát vizsgáljuk, akkor valahol a korai középkorban kell kezdeni, hiszen korábban aligha beszélhetünk Európáról.

Ez a középkori Európa pedig mindenekelőtt keresztény volt, és az emberek, megtérítésük után, úgy tűnik, hittek is a keresztény elvekben. Márpedig a keresztények egymás között nem gyűlölködhetnek. Voltaképpen még a pogányokat sem gyűlölték. Azok persze mások voltak, idegenek, olykor féltelmetesek is. De nem ellenségek, hanem potenciális keresztények. Nem gyűlölni kellett őket, hanem megtéríteni. Előítélet sem létezett még velük szemben, hiszen csak tudatlanságuk miatt nem követték az igaz hitet. Igaz, háborúztak is velük, ha ellenálltak a térítésnek, népirtás is akadt – gondoljunk az ekkoriban eltűnt nyugati szlávokra, akik nem adták be a derekukat. Ugyanakkor persze az ellenük vívott háború új területek szerzését is jelentette. De alighanem nem ez volt az elsődleges cél, hiszen az akkori csekély népsűrűség mellett az új területek bekebelezése, hasznossá tétele nem is volt olyan egyszerű.

Idegengyűlölet mégis volt, két vonatkozásban. Egyrészt a zsidókkal szemben, akiknek szemére lehetett vetni Jézus Krisztus meggyilkolását. Persze ez a gyűlölet nem volt egyértelmű, hiszen a zsidókra a kereskedelemben szükség is volt. Hasonló volt a helyzet az arabokkal, itt mégis egyértelműbb a gyűlölet, mert azok egy más vallás jegyében harcoltak, maguk is terjeszteni igyekeztek vallásukat. Még csak pogányoknak sem lehetett őket nevezni, hiszen ők is egy Istent vallottak. Mégis pogányoknak tekintették őket.

Azután volt egy másfajta ellenérzés, előítélet: a nyugati és a keleti keresztény egyház között, már az első századokban is, amikor még nem következett be a szakadás. A kettősség látványosan a liturgiában nyilvánult meg. De voltak egyéb különbségek is. A keleti egyház miszticizmusa, elvi elvonatkoztatása a világtól, különösen a szerzetesek esetében, élesen elkülönült a nyugati szerzetesség aktív tevékenységétől, részvételétől a világ dolgaiban. A két nyelv, a latin és a görög, is elválasztó volt, kölcsönösen nem beszéltek.

Az ezredforduló táján újabb ellenségek tűntek fel, akiket már igazán gyűlölni kellett: a normannok és a magyarok. Végigpusztították Európát, raboltak és gyilkoltak. Ők már nem a megtérítendő pogányok, hanem az igazi ellenség, akivel szemben fegyveresen kell védekezni. Az ellenségeskedés csak akkor tűnt el, amikor ők is felvették a keresztény vallást, hozzáigazodtak Európához.

Bár nyugaton a latin és keleten a görög volt az uralkodó nyelv, ez nem akadályozta meg azt, hogy egyéb nyelvek is előkerüljenek, s ezzel az ellenségképnek egy új vetületét teremtsék meg. A keresztes hadjáratokban részt vevő francia, angol és német lovagok nem értették egymás nyelvét, kölcsönösen „madárcsiviteléshez” vagy „állatüvöltéshez” hasonlították. A szlávok a németeket némának (němec) nevezték, mert nem tudtak szlávul megszólalni. Ha korábban a *másfajta kultúra, szokásmód* volt az ellenségeskedés alapja, mint a zsidóknál vagy az araboknál, most már a *nyelvi különbség is megjelent*, hogy azután mind a mai napig ez maradjon az ellenségkép legfontosabb összetevője.

A keresztes hadjáratok azonban, minden iszlámellenesség mellett, sajátos módon a toleranciát is magukkal hozták, hiszen a keresztesek ezt látták a Szentföldön, a muzulmán szeldzsukoktól. Az ott ütköző két kultúra annyira idegen volt, de annyira fejlett és teljes is, hogy a megvetés kevéssé tűnt helyénvalónak.

Az 1054-es egyházszakadás véglegesítette a két egyház szembenállását, türelmetlenségét a másikkal szemben. A keleti a nyugatit egyből eretnekké nyilvánította, a nyugati a másikat csak szakadárnak. A kölcsönös gyűlölködést ez nem módosította.

Az eretnekségnél meg is kell állnunk. A pogányok annak idején potenciális keresztények voltak. Az eretnekek viszont keresztények, akik hamis tanoknak „dőltek be”. A két egyház tanai közt nem volt érdemi különbség, a hivatalos egyház és az eretnekek közt már annál inkább. Lehet arra is gondolni, hogy az eretnekek sokszor a fennálló rend ellen fordultak, valamiféle egyenlőséget hirdettek a meglévő társadalmi hierarchiával szemben. Ez is hozzájárult az ellenségképhez. Az emberek tudatában azonban mégis a tanokban mutatkozó eltérés számított. Ezért vállalták az eretnekek a máglyát is.

A középkor második felében a nyelvi különbségekből eredő ellentétek tovább duzzadtak. A két százéves háború az angolokat és a franciákat állította egymással szembe. A második, ismertebb százéves háborúban az angolok oldalán franciák is harcoltak elég nagy számban. Az ellenségkép mégis érdemben a másik nyelvet beszélőhöz kapcsolódott. Hasonló volt a helyzet a németek és az olaszok közt is. Nyelvi ellentét? Hatalmi konfliktusok is rejlettek mögöttük. A németek egész Itáliát kívánták bekebelezni a Német-római Birodalomba, az olasz városok a német túlsúly ellen szervezkedtek. A nyelvi ellentétek azonban itt sem bizonyultak kizárólagosaknak. Dante a császár híve volt a pápával szemben, mert tőle várta Itália egységét.

Azután megindult a mongol roham. Ismét a pogány, most már ellenség. Megint csak nem egyértelműen. A mongolok vallásilag toleránsak voltak. Náluk járt papok ilyen hírekkel tértek vissza követjárásukból. Hogy mégis mennyire elképzelhetetlen volt ez Európában, azt a János pap országáról szóló legenda bizonyítja. A kereszténység most már nem férhet meg a pogányokkal. Végül az iszlám az oszmánok képében ismét jelentkezett. Akkor csak a távoli, de keresztény uralkodótól lehetett velük szemben segítséget várni. A keresztény egység tehát valamiképpen még mindig megvolt.

És azután akad egy vigasztaló mozzanat: a humanizmus. A humanisták egy nagy európai köztársaságot hoztak létre híveikből. Tehették, mert egy nyelven beszéltek, latinul, sőt a göröghöz is értettek, mármint a klasszikushoz. *Az ellenségkép két fő tényezője tehát a nyelvi és a tanításbeli eltérés volt.*

Az újkor viharai

Nem változott ez az újkorban sem. Most a tan került az előtérbe, a reformációval. A keresztény egység végképp elmúlt. Minden keresztény felekezet egyedül magát tartotta az igaz hit birtokosának. A többiek mind eretnekek. A keleti egyház mentes maradt a vihartól, a tan megőrzése itt már életformává vált. A nyugati egyházon belül egyre tarkább lett a tan, és egyre hevesebb a gyűlölet az eltérő tan képviselőivel szemben. A humanisták toleranciája az ő szűk körükben maradt meg, vagy ott sem. Kálvin barátját, Miguel Servetet vetette máglyára, mert nem ismerte el a Szentháromság tanát. Évszázadok teltek el, sok belső és külső háborúval, míg a tanbeli eltérések már csak a kölcsönös gyűlöletet éltették, de nem vezettek emberhalálhoz.

Akadtt más szempont, amely meg tudta tartani az ellenségképet, s ez megint csak valahol összefüggött a nyelv kérdésével. Az újkor kezdetéhez szokták kapcsolni a nagy nemzetállamok kialakulását. Köztük megint évszázadokra szóló ellentétek támadtak. A legalapvetőbb a francia–Habsburg ellentét volt, az európai hegemonia kérdése, tehát hatalmi kérdés. De ez az első is interpretálható már francia–német és francia–spanyol ellentétként. Nem feledkezhetünk meg a spanyol–portugál ellentétről. Megint hatalmi kérdés, a gyarmati területek elosztásának a kérdése. Az 1494-es tordesillasi egyezmény a világ felosztásáról, meg a több évtizedes közös uralkodó alatti együttélés sem tudta ezt az ellentétet feloldani. Hamarosan azonban egy másik ellentét lépett fel, a spanyol gyarmatokra, vagy általában az új területekre igényt tartó Anglia és Spanyolország között. És még egy új igénylő is akadt, Franciaország, amely végül is a leginkább Angliával került szembe.

Erre az időszakra Európa keleti fele is kezdett bekapcsolódni a nemzetközi ellentétekbe. Az alapvető itt a Habsburg–oszmán csak része a nagy összeurópainak, a francia–török barátkozás eredményeként. A másik nagy, kizárólag erre a térségre szorítókozó a lengyel–oros, de megvolt a lengyel–

török, a lengyel–svéd, meg a svéd–orosz ellentét is. Az utólagos történetírás szereti ezeket nemzeti konfliktusoknak tekinteni. Valóban azok voltak? Ellenségképet involváltak? A kormányzat emberei között bizonyára. Csakhogy amíg nem tört be ellenséges hadsereg, az ellenség csak a magas régiókban volt ismert. Ha meg betört, rabolt és égetett, már mindegy volt, milyen nemzetből való. A harmincéves háborúban nagyon sokáig csak németek harcoltak egymással, mint halálos ellenségek. Sajátos módon *ekkor már a vallási ellentétek jóval csekélyebb szerepet játszottak. Az etnikai különbségek kevésbé voltak feltűnőek, mint a társadalmiak.* Az arisztokráciában volt bizonyos nemzetköziség. Savoyai Eugén mint katona nem kellett XIV. Lajos francia királynak. Átállt hát az ellenség oldalára, és a Habsburgok zászlaja alatt aratta győzelmeit. A nemzeti mozzanat nem számított, a nyelvi is csak kevésbé.

A felvilágosodás korában a helyzet alapvetően módosul. Az emberek egyenlőek, jók, becsületesek (amíg el nem rontják őket a hatalmasok), mi ok lehetne az ellenségeskedésre? A néhány évtizede még félelmetes és gyűlöletes török most jó törökként már szinte eszményképpé lép elő, éppúgy, mint a jó vadember, akinek kultusza támad. Ahogy Kínának is, a chinoiserie divat.

Európán belül viszont nem ennyire oldott a helyzet. Az államok ellentétei továbbra is fennállnak, legfeljebb más kombinációkban csatáznak egymás ellen. A korszak éppen az Ész tiszteleténél fogva ismerte már a propaganda jelentőségét. II. Katalin az oszmánok elleni háborúban a pravoszláv népekhez fordult segítségért a Balkánon. A propaganda pedig azt jelenti, hogy az ellenségkép szélesebb rétegekhez is eljut.

Egy ellenség azért cáfolhatatlanul maradt a színen: a katolikus egyház, a semmirekellő, amelyet Voltaire szerint ki kell irtani. Egyéb egyházakat már nem tekintettek ennyire ellenségnek, nem is beszélve a muzulmánokról. Azok egyenesen a tolerancia mintaképei. Az biztos, hogy a felvilágosodás kora az egyes felekezetek közti toleranciát nagymértékben elősegítette.

Ha ebben a pillanatban megnézzük Európa keleti felét, változatos a kép. A Habsburg Monarchián belül ekkor még erősebbnek tűnik az összetartozás érzése, a közös lojalitás az uralkodóház iránt. Oroszországban a török és a lengyel ellenség, a svéd már alig. Az országon belül pedig nem akadt etnikai ellenségkép, hiszen az ukránok is oroszoknak számítottak, a többiek pedig, a „másfajúak”, ahogy nevezték őket, olyan elmaradtak voltak, hogy nem is volt érdemes belőlük ellenséget faragni.

Ha a hagyományos társadalmon belül (hogy ezt a rostowi fogalmat használjuk) a társadalmi különbségek voltak az erősebbek az etnikaiaknál, akkor nem itt kellene az ellenségképet keresni? A parasztfelkelések idején biztos, hogy a jobbágy volt az ellenség az egyik oldalon, az úr meg a másikon. De nem lehet eltekinteni attól, hogy békésebb időkben a felsőbbiség iránti tisztelet volt inkább az uralkodó, a földesúrtól felfelé a koronás főig. Az ellenségkép nyelvi, illetőleg etnikai komponense, úgy tűnik, erősebb volt.

Nacionalizmus változatlanul

Még inkább így lett ez a francia forradalom utáni időkben, és ezzel voltaképpen eljutottunk máig. Bár magában Franciaországban, úgy tűnik, a tan jelentette az alapvető különbséget, amely forradalmárokat és ellenforradalmárokat állított szembe egymással. A nemesek és a papok (a sorrend felcserélhető) jelentették az ellenséget, akiket ki kell rekeszteni a nemzetből. De voltaképpen a Vendée felkelt parasztjait is, csak ezt senki sem szerette hangsúlyozni. A franciák és Európa közti küzdelemben viszont a nemzet, a francia nemzet, a forradalmárok nemzete vált az alapvető értéké. És Európa népei ebben a tekintetben nagyon tanulékonyaknak bizonyultak.

A francia példa nyomán (többnyire) vagy attól függetlenül, *a nemzet vált a társadalmat integráló legfőbb erővé. És ezzel a legfőbb ellenségképző erővé is.* Már nem a nyelvi és etnikai különbségek álltak az előtérben, hanem a nemzet. A hozzá való tartozás mindennapos népszavazás kérdése lett, ahogy azt Ernest Renan megfogalmazta, és homályosan jóformán mindenki így is érezte. Mert a nemzeti öntudat, sokáig egy maroknyi kisebbség féltett kincse, a lassan terjeszkedő iskolahálózat révén idővel a legalsóbb rétegekig is eljutott. Kevés volt az olyan hely, mint a Balkán, ahol még sokáig az oszmánok és a nem-oszmánok közötti vallási különbség játszotta a fő szerepet. De már itt is találkozunk a nemzeti ellentét modern formájával, mert a balkáni szlávok a felső papságot szinte kisajátító görögöket nagyobb ellenségként kezelték, mint a törököket. Azok meg egymás közt háborúskodtak. Ahogy Mikszáth megírta a *Beszterce ostromában*, amikor a görögnek elmondták, hogyan sütik a törökök a görögöket forró olajban, átkozódott és jajgatott. De amikor arról volt szó, hogy a görögök teszik ugyanezt a törökökkel, a válasz csak annyi: hát csak nem süthetik pampuskaszírban!

A kötelező iskoláztatás és katonai szolgálat korában az ellenségkép általánossá vált. *Az ellentétek hatalmi kérdések körül sűrűsödtek*, területi hódítások, nyersanyagok, emberi erőforrások szerepeltek a mélyben, a felszínen azonban a nemzeti ellentétek, most már tudatosan és minden szinten ekként kezelve.

A nemzeti ellentétek a korábbi századok során már kitaposott utak mentén jelentkeztek, csak hogy sokkal mélyebb rezonanciával, mint korábban. A legfontosabb ellentétnek még a francia forradalom korától az angol-francia tekinthető. Lehetett már arra is hivatkozni, hogy Jeanne d'Arc-ot az angolok égették meg, hogy ők voltak a forradalom fő ellenségei. Ez a mozzanat fontos szerepet játszott a forradalmi negyedszázad idején, a franciák úgy vélték, a forradalmat és a haladást hozzák magukkal. A spanyolok és a németek, hogy csak a legfontosabbakat említsük, egészen másként látták a kérdést, nemzeti ügyet csináltak belőle. A haladás ellen fordultak? A tan sem vált teljesen jelentéktelenné az ellentétekben. A jakobinus diktatúra senkinek sem kellett, néhány forradalmárt kivéve. De a tan más formában is szerepelt

még: a Szent Szövetség a keresztény konzervativizmus alapján szerveződött a forradalom ellen, voltaképpen nemzeti színek nélkül. És Európa keleti felében még nagyon sokáig összekötő szerepet játszott, az elő-előtörő nemzeti indulatok ellenére.

A 19. század végéig azért az angol–francia ellentét maradt a tengely, ha közben nem egyszer együttműködés is megnyilvánult. Talán a tan vált megint fontossá: a liberális–alkotmányos rendszer a keleti abszolutizmusokkal szemben. 1870-től felújult a németek századeleji franciaellenessége, de még inkább a franciák németellenessége, a vesztt háború és a vesztt területek miatt. Elzász-Lotaringia az ellentét szimbólumává nőtt mindkét fél oldalán, holott akár az egyik, akár a másik állam egészéhez viszonyítva jelentéktelen volt (még ha a vasércet bele is számítjuk). A nemzeti ellentét ébrentartásához elég volt.

Tan és nemzet szerepe sajátosan összefonódott az Oroszországtól való félelemben. Az autokrácia végül is magányos volt Európában, ahol már a liberális játékszabályokhoz kellett igazodniuk még a konzervatívoknak is. A tan eltérése talán fontosabb is volt, mint a nemzeti. És végső soron a tan ellentétessége nem akadályozta meg a politikai szövetkezést, ha ez nem is ment minden ellenállás nélkül. A nemzeti mozzanat az orosz–lengyel viszonyban volt súlyosabb, bár a tan ellentéte is szerepet játszott az autokrata Oroszország és a már nem is csak liberális, hanem forradalmi lengyelek között. Egy pillanatra meg kell állni, mert itt egy államot és egy nemzetet állítottunk szembe: állam és nemzet ekkor sokfelé még csak az elképzelésekben azonos. De mindkettő létezett már, és az állam nélküli nemzet elsőrangú ellenségét nyilván az idegen államban találta meg. A nemzet már elkülönült. Lejárt a szerepe az olyasféle régebbi összetartozás-tudatoknak, mint a szláv egység.

Az állami együvértartozás tudata még jelentősebbnek tűnt, gondoljunk csak Ausztria–Magyarország népeire. A közvetlen szomszéddal mindnek volt vitája, de 1914-ig csak nagyon kevesen képzelték el a jövőt az állam keretein kívül, legfeljebb a lengyelek, de azoknak is nagy képzelőerő kellett hozzá. Az oroszországi lengyelek még kevésbé mertek ilyenre gondolni, akár a többi nemzet, hiszen az oroszok számbeli fölényben is voltak. A balkániak együtt tudtak fellépni a törökökkel szemben, egy pillanatban, de egymás közti ellentéteik már majdnem nagyobbak voltak. A horvátok úgy gondolták, hogy a szerbek csak más vallású horvátok, a szerbek, hogy a horvátok is szerbek. A macedóniai szlávokat a szerbek, a bolgárok és a görögök egyaránt magukhoz tartozóknak érezték, ezért volt a másik kettő az ellenség.

A nemzeti mozzanat szintjén egy új ellenségkép is felvetődött. A modernizáció különösen Európa keleti felében előmozdította a természetes asszimilációt. Ez korábban nyugaton is így volt, de a kizárólagos nemzetállami politika jegyében nem volt, aki ezt rossz néven vegye. A Habsburg Monarchiában már volt: a szlovákok ellenségnek tartották az elmagyarosodottakat,

a csehek az elnémetesedetteket (pedig itt fordított asszimiláció is volt!). Itt az ellenségképben megint csak a nemzeti mozzanatra bukkanunk.

A munkásosztály kialakulása újabb ellenségképet hozott, a burzsoáziát, amely nem is késlekedett a munkásokat „hazátlan bitangoknak” elkeresztelni. Itt a tan ellentéte volt a döntő. Csakhogy 1914 megmutatta: a nemzeti ellentét már erősebb, mint a tan körül kikristályosodó. A munkások mün-
dérba öltöztek és öldösték a (nemzeti) ellenség munkásait. A kijózanodás szűk körökre terjedt ki.

Az első világháború után nagy átrendeződés ment végbe Európában. Számos nemzet hozzájutott saját államához. Ez területi átrendeződéssel is járt, s ezzel csak újabb konfliktusforrások alakultak ki. Az egykori uralkodó állam most is ellenség maradt, ahogy a régi állam számára most az új állt elő ilyen-
ként. A nagy európai hatalmak most is a világháborús frontok szerint álltak szemben egymással. A franciának továbbra is a német volt az ellensége – nem érdemes folytatni a felsorolást.

A tan ellentéte látszólag egy téren maradt döntő: csak az európai átlagtól eltérően szerveződő Szovjetunió maradt ki az európai konfliktusokból, nem sokáig. És amikor visszatért az európai közéletbe, a régi Oroszországot fedték fel benne, nemzeti aspirációkkal, az egykori nemzeti terület vissza-
szerzésének igényével. A tan azért most sem maradt el. A szocialista állam a maga fő ellenségének a fasizmust tekintette, ennek megfelelően próbált beilleszkedni az európai koncertbe. Aztán 1939-ben megint kiderült: a tan ellentéte nem legyőzhetetlen, ha hatalmi kérdésekről van szó. Ezek pedig, mint az már a francia forradalom óta szokásossá vált, megint nemzeti ellen-
tétek formájában kerültek az emberek köznapi tudatába.

Nyugaton mintha a második világháború gyűlölet nélkül indult volna, a Németország felett lelőtt francia pilótákat gyászpompával temették el. Az idill nem sokáig tartott. Az ellenségek megint úgy álltak egymással szemben, mint az első háborúban, az ellenségkép beigazolódott százados rögzülése után. Igaz, a tan ellentéte megint előkerült: a demokráciák harca folyik a fasiszta totalitarianizmus ellen. Az ellenség most már nemcsak nemzeti alapon volt az, hanem a tan értelmében is. Tan és nemzet összefonódása apokaliptikus gyűlölködésre vezetett. A totális háború totális gyűlöletet szült. A pusztulás egész népeket érintett, a zsidók ügye csak a legszembetűnőbb. Toleranciáról a felvilágosodás óta nem beszélhettünk, most végképp lekerült a napirendről. Az ellenséget csak elpusztítani lehet. A nemzet és a kormány azonos, ebből következett a háború befejeztével a kollektív bűnösség „ragyogó” elmélete. Ilja Ehrenburg cikket írt arról, hogy a német nem is ember. Tan és nemzet ellentéte egymást erősítette a kollektív örületben.

Kijózanodás az apokalipszis után? Aligha beszélhettünk erről. Alig kezdődött el Európa újjáépítése, bekövetkezett a hidegháború. Az ellentét most is a tanban testesült meg, a demokrácia került szembe a kommunizmussal, a kettő kibékíthetetlen, hirdette mindkét fél. Nyugaton az egymás közti ellentétek közben valóban kezdtek elsimulni, a francia talán csak tudatalatti-

jában tekinti még a németet ellenségének. Az exkluzív nyugat-európai klubban már nem illik kölcsönösen egymásban keresni az ellenséget. Ahhoz elég volt a Szovjetunió és a Nyugaton belül is jelentkező kommunizmus. Keleten pedig a nemzeti ellentéteket leszorították a föld alá az internacionalizmus jegyében, ellenségnek elég volt a „burzsoá imperialista Nyugat”.

1989-ben keleten fellángoltak az elfojtott nemzeti ellentétek. (Valójában a diktatúra idején is jelen voltak, marxista-leninista köntösben, de gyűlölködni csakugyan nem volt szabad.) És majdnem egyidejűleg nyugaton is újból előretört az idegengyűlölet, most a vendégmunkások milliós tömegei ellen. Keleten a hidegháború után már el is jutottunk a melegháború szakaszába. És a történetnek, úgy tűnik, még nincs vége. A vendégmunkások mellett nyugaton a marginális rétegek, az ellenkultúrák jelentik most az ellenséget. Keleten beérjük a hagyományos nemzeti ellenséggel.

Az európai történelmen végigfutva az látszik, hogy a tan ellentéte, illetve a nyelvi-etnikai-nemzeti ellentét az idegengyűlölet (és ami történetileg ezzel egyet jelent, az ellenséges sztereotípa) alapja. És az is látszik, hogy valamilyen ellenségképre mindig szükség van. Talán a modern társadalomtudomány a maga hűvös és precíz fogalmaival többet tud kezdeni azzal a romhalmazzal, amelyről itt szó volt. A történész, ha 1993-ban körültekint Európában és elgondolkodik a látottakon, csak szomorú tud lenni.

Idegenség, másság, tolerancia, vallás- és lelkiismereti szabadság a keresztény teológiai és bölcséleti hagyományban

Horváth Pál

Az elmúlt évtizedek az emberi gazdagság, a tudományos-technikai civilizáció dinamikus fejlődése mellett új, vagy újra időszerűvé váló gondokat is napvilágra hoztak; bővítetten termeltük újra a szegénységet és a nyomort a világ számos régiójában. Sokasodtak az ökológiai és demográfiai katasztrófára utaló jelek, a szabadság és demokrácia bővülésének árnyoldalaként pedig az idegenek, a kisebbségek és másságok iránti előítéletek, türelmetlenségek, vallási és vallástalan alapon motivált régi-új fundamentalizmusok és nihilizmusok, perlekedő agresszivitások és agresszív nemtörődömségek szerveződtek újra hangadó és aggodalmat keltő ideológiákká. Ha e jelenségeket az euro-amerikai kultúra dimenziójában akarjuk értelmezni – amelynek keresztény gyökerei aligha kérdésesek –, magának a keresztény gondolatnak e kérdésekben vallott teológiai-filozófiai múltját és jelenét kell vállatóra fognunk.

Idegenség, másság – önazonosság

Ha az idegenek, a mások iránti gyűlölet és idegenség gyökereit keressük, ki kell mondanunk, hogy *a kereszténységtől merőben idegen az emberek bőrük színe, nyelvük, hazájuk, erszényük vastagsága alapján történő megkülönböztetése*, hiszen ők – az apostol szavával – „legyenek zsidók vagy görögök, mindnyájan egyek a Jézus Krisztusban”. Amikor az első pünkösdkor alászáll a lélek, az apostolok nyelveken szólnak, hallgatóik nyelveken értenek; az evangéliumi örömhír ugyanúgy sajátja az etióp udvari tisztnek, mint Kornéliusznak, a római századosnak. A kereszténységet univerzalizmusa közömbössé teszi a faji és etnikai diszkrimináció iránt, hiszen minden emberrel meg akarja osztani, ami az övé. Ha nem így volna, a kereszténység aligha válhatott volna világvallássá; elenyészett volna, mint az ókor vallásainak zöme, vagy etnikai-vallási rekvizitumként élt volna tovább. A keresztény misszió sikerének záloga a későbbiekben is a mindenhová és mindenkihez való eljutás igénye volt, amely a hit közösségét kínálta – az emberi sokféleség ellenében. Aligha véletlen, hogy a korai középkorban germán és szláv népek identitása szerveződött Krisztus hite köré; az amerikai indián misszió a „rézbőrűek” pártjára állt, Matteo Ricci páter pedig Kína kultúráját igyekezett összhangba hozni egyháza hitével. Volt ugyan idő, amikor a „fehér felsőbbrendűség”

igyekezett kisajátítani magának a keresztény hitet, de ne feledjük azt sem, hogy az amerikai néger polgárjogi mozgalom, az apartheid elleni harc Dél-Afrikában éppen a keresztény közösségből és kultúrából meríthetett erőt. Sokáig kérdés volt ugyan, hogy az oltárképen Mária lehet-e fekete bőrű, s a párdücbőr alkalmas-e miseruhának, de a „fekete” és a „sárga” teológiák öntudata által segítve korunkra világossá vált ismét, hogy a keresztény örömhír fehérnek, feketének, cigánynak indiánnak egyaránt sajátja.

Merőben *más a helyzet, ha a kereszténység idegenséghez, mássághoz fűződő viszonyát nem faji, etnikai, nyelvi, hanem vallási tekintetben vizsgáljuk.* Az igazi választóvonal itt a vallási másság, különbözőség világában húzódik. A zsidósággal való – kölcsönös – szembenállás a 2. században már egyértelmű, az antik pogányság pedig barátságosnak aligha nevezhető küzdelem után a 4. századtól olvad semmivé a keresztény világ homogenizáló és integráló erőterében. A más hitekkel való szembenállás ettől a kortól egyértelmű, formája azonban nem feltétlenül harc és erőszak; Szent Anzelm ateistákat és ortodoxokat, Szent Tamás muszlimokat és zsidókat próbál vitában, a hitre alapozott értelem fegyverével meggyőzni a keresztény (katolikus) hit evidens igazságáról – aligha feledtetve persze a keresztesháborúk, pogromok árnyait. A mélypontot a reformáció korának vallásháborúi jelentik, ahol sokáig egymás megsemmisítése a cél, mire kialakul a másik, a másság tudomásulvételeként kényszerű belátása.

Az egyház legősibb hagyománya a hitben és az evilági létben való másság dolgában még egészen világos: a számariai asszonnyal szóba elegyedő Jézus könnyedén lép túl múlandó hagyományok és hitek ellentétén, hiszen „eljön az óra, mikor sem ezen a hegyen, sem Jeruzsálemben nem fogják imádni az Atyát”, hanem „lélekben és igazságban”. Az apostol is az egymás iránti józan türelemben, a különbözőség józan tiszteletében látja a hitben kínált szabadság és a Krisztusban való egymásratalálás biztosítékát. Fel kell figyelni az egyháztörténet későbbi, első pillantásra furcsa tanulságára is: *a másiknak másféleként, tőlünk különbözőként való elfogadása* azoknak a történelmi periódusoknak a sajátja, amelyekben *a keresztény közösség missziós lendülettel, nyitott, párbeszédés módon tekint az őt körülvevő világra*; amikor ez a lendület alábbhagy és a karizma helyét *az intézmény veszi át, drámaian leszűkül ez a tűréshatár, a megértési hajlandóság.* Ebből a tényből több következtetés is adódik. Így bizonyosak lehetünk abban, hogy a keresztény tolerancia olyan elkötelezett magatartás, amely mindig a saját igazság eleven hitén és az önazonosság szilárd meglétéén alapul, hiszen ez az, amely az emberek közötti esendő, evilági, nyelvi, faji, kulturális, hiedelmi másságokat a szabadság és igazság nem evilági értékének birtoklástudatával képes jelentéktelenné, mulandóvá tenni.

A türelem persze egészen máshogy fest az üldözött és az uralkodó, a konstantínuszi egyház szemszögéből, amiként később is úgy tűnik – eretnekmozgalmak, szekták, egyházszakadások világában –, hogy ott több a türelem, ahol kevesebb a jog és a szabadság, egyben pedig elevenebb a kisebbségi lét teremtette intenzív hit, identitás, fennmaradási és missziós igény. Tertullia-

nus, aki közismerten inkább a harcos jámborság és nem a jámbor kegyesség bajnoka, a 3. században még így vélekedik: „Emberi jog és a természet joga, hogy mindenki azt [az Istent] imádja, akit akar. Egy-egy ember vallásossága a másíknak sem nem árt, sem nem használ. A vallás lényegéhez nem tartozhat az, hogy erőszakkal terjesztik.” A milánói türelmi rendelet (313) után azonban alapvetően megváltozott a helyzet; a pogányság erőszakos felszámolása és a birodalom keresztény szellemű homogenizációja következett, amelyet az eretnekek, a különvéleményen lévők üldözése, az 5. századtól egyre inkább halálra adása követett. A keresztény hit ortodox igazságai oldaláról szemlélt – a hívő lét szemszögéből tekintve fogyatékos vagy téves, de az evilági létrendben tényszerűen fennálló – meggyőződések az evilági erőszak és jogrend céltábláivá lettek, amittől a középkor évszázadain át úgy tűnhetett, hogy az igaz hit magától értetődő, mert kötelező, és kötelező, mert magától értetődő. Ebből következően csaknem ezer éven át a társadalom rendjéhez és az állam nyugalomához való hűség a keresztény hit normatív tan- és morális rendjébe való beilleszkedés fölébe tornyosult, amire hosszú korszakok formabontó vallási mozgalmak kényszerűen a hitújítás, a morális libertinizmus, a radikális egyházkritika és a politikai ellenzékiesség szimbiózisával válaszoltak – ez pedig inkvizíciót, vallásháborút is jelentett.

Nem alakult szerencsésen a keresztény hagyományon kívüli mássággal való találkozás sem. Az ősi zsidó–keresztény polémia kemény előítélettel terebélyesedett, az iszlámmal való konfrontáció pedig a kereszt és a félhold öldöklő háborújává változott.

A középkori keresztény hagyomány első igazán komoly próbatételét a Kelet és a Nyugat közötti szakadás hozta; ebből fakad a középkori skolasztikus bölcselet birkózása a latinok és a görögök hitének igazságaival, azzal a hitelvi problémák sorát is felvető ténnyel, hogy Krisztus egyháza immár kettő. A humanizmus koráig kellett várni arra, hogy az önazonosság, a másság és a másikkal való közösség elvei megfogalmazhatóvá váljanak, a reformáció kezdeti viharában azonban ezt a kirekesztés, elutasítás és kiátkozás szelleme sodorta el. A „sola fide” és a „sola scriptura” reformatori elvei, velük ellentétben pedig a tridenti határozatok hajlíthatatlan egyértelműsége arra helyezték a hangsúlyt, ami elválaszt és nem arra, ami összeköt; arra, ami a másikkal elviselhetetlen és nem arra, ami elfogadható a másik meggyőződéséből. A 17. század páratlanul véres vallásháborúinak kellett elkövetkeznie, hogy a tolerancia gondolata – kezdetben egyfajta katonai és szellemi demarkációs vonalként – felbukkanhatott újra az európai keresztény közösségben.

Türellem, közöny, a közöny mint türellem

Ha a 17. század hadban, perben, hitvitában álló felei egyik napról a másikra megbékéltek volna egymással, azonnal felmerülhetett volna a gyanú, hogy a háttérben a saját meggyőződés feladása, közömbösség, érdektelenség áll. A

türelem ebben a periódusban a másik melletti létjogosultságot, a megtúrtséget és az elviseltséget jelentette, azt, hogy a domináns közösség – az egyedüli igazság képviselőinek jogára való igényformálás mellett – eltűri a másság létét, elfogadja azt, mint a tévedéshez való hozzáférés lehetőségét. A dolgok ilyen irányú fejlődését nem is annyira a vallási nézetek rivalizálása, mint inkább az befolyásolta, hogy az újkori állameszmény – legkésőbb a felvilágosodás korában – arra a belátásra jutott, hogy a felekezeti hovatartozás nem államügy. A felekezeti béke záloga tehát az államegyházi rendszer oldódása; általa a vallásosság persze nem magánüggé degradálódik – amint a liberalizmustól a marxizmusig később számos szellemi áramlat állította –, hanem csupán megszabadul a hatalom gyámkodásától – vagy éppen pressziójától – és a társadalmi együttélés politikailag értékmentes közügyévé válik. Ezzel minden konfesszionális meggyőződés legitimé válik; nem szűnik meg az egyes felekezetek közötti hitbéli, feloldhatatlan, semmiféle önfeladás tárgyát nem képezhető különbözőség, ám ez a másság megszabadul a hatalmi erőter kényszerpályáinak kisugárzásától. A felvilágosodás századában fokozatosan nyer teret az a meggyőződés, hogy az evilági létrendben – a minden embert megillető egyenlőség és szabadság határai között – a vallási másságnak is helye van, még akkor is, ha a református még nem emelhet tornyot temploma mellé Magyarországon, a katolikus pedig nem viselhet közhivatalt Angliában. Ugyancsak a felvilágosodás szellemi műhelyében fogalmazódik meg az a gondolat, hogy az emberi humánus alapelvei – ha tetszik, a középkori természettörvény és természetjog újkori mása – olyan közös nevező az emberek közösségében, amely a társadalmi együttélés világában hitek és remények túlvilágra tekintő másságánál nem alapvetőbb ugyan, de előbbrevaló. E periódusban a „tolerancia fogalma így mindenekelőtt egy vallási indítékon alapuló és a politikai gyakorlatban gyökerező ideiglenes egyensúly kifejezése volt”. E belátás szülöttei a „türelmi rendeletek” (a Nantes-i Ediktumtól II. József-ig vagy az Act of Toleration-ig), amelyek a jogegyenlőség biztosításával – gyakran az egyes hívő közösségek egyetértése ellenében is – utat nyitottak az együttélés, egyenrangúság megvalósulása felé.

Tolerancia és intolerancia így a 19. században már zömmel az egyes vallási közösségek közjogi rivalizálásává változik, amelyben a katolikus egyház különösen sokáig ragaszkodott közjogi kedvezményezettsége privilégiumaihoz – ám e csatározások gyakran már a modern állam és az egyház, a liberalizmus és a katolikus tradíció és nem az interkonfesszionális viták világába tartoznak, amint azt a különféle „kulturharc”-folyamatok sora bizonyítja Európa számos országában. Így a vallás- és lelkiismereti szabadság eszméje ellen pápák sora – mindenekelőtt XVI. Gergely és IX. Szent Pius – emelt szót, sommásan azonosítva az egyház igaz hitben létének elvét „az üdvösség csak a katolikus egyházban van” gondolattal, valamint annak egyházpolitikai, felekezeti és közjogi konzekvenciáival. A protestáns hitvallásokban – amelyek számára a hitbéli pluralitás szinte kezdettől tény volt – ez kevesebb gondot jelentett. A 20. században azután az ortodoxia és a katolikus egyház

is eljutott annak teológiai kimunkálásáig, hogy – bár az övé a legegyszerűsebb – vezethet más út is Istenhez. Ez a folyamat vezetett el – az ökumenikus mozgalom lendületes fejlődése mellett – a II. Vatikáni Zsinat azon véleményének kidolgozásához, hogy a jószándékú nem-hívőkben, a más kulturális hagyományokban nevelkedett istenhívőkben, az egyetlen Isten hitét vallókban és a keresztény hit egyes ágazataiban már egyaránt a kegyelem művét és a Teremtő felé forduló ember önmegvalósításának fokozatait látják. A legutóbbi időre kialakult helyzet szerint – immár teológiai megfontolások alapján – nem csupán a keresztények együvé tartozásának gondolata kerülhetett így az érdeklődés előterébe, hanem annak az evangéliumi elvnek a helyreállítása is, amely Isten hívását mindenkihez szólónak, a rá adott válaszokat pedig az emberi kultúrák és helyzetek által meghatározottnak tekinti. E vonatkozásban a saját meggyőződés kitüntetett mivoltának hitéről való lemondás abszurd maradt ugyan (az önrelativizálás nem tolerancia és nem a vallás- és lelkiismereti szabadság ténye, hiszen ehhez jól megfogalmazott önazonosságra, vallásra, lelkiismeretre van szükség), de éppen *a másságot is megbecsülő szilárd önazonosság lehet a türelem és a minden embert megillető vallásszabadság igazi záloga.*

Az utóbbi két és fél évszázadban azonban szellemi életünkben szóhoz jutott egy másik – immár hagyományosnak nevezhető – nézet is. A szálak az ateizmus mint sajátosan újkori szellemi irányzat geneziséhez, Hobbes, Locke, Hume munkálkodásához vezetnek vissza, hogy folytatókra leljenek a klasszikus majd modern liberalizmus, agnoszticizmus, a pozitivizmus és marxizmus gondolatrendszerében. A gondolati alap egy olyan világrend, amelyben Istennek nincs helye – ez az ateizmus –, vagy ez a hely bizonytalan, mint a deizmusban. Ebben a hiátusban vagy bizonytalanságban az intoleráns középkor szellemi helyzetének az ellenkezője történik: a vallási meggyőződés alkalmi emberi önkénnyé változik, amelynek az ellenkezője, a tagadása is elképzelhető – bár például Locke elméletében még a kárhózatosan társadalom- és észellenes fanatizmusok és a katolicizmus mellett az ateizmus is elviselhetetlen, káros tünetnek minősül. A vallás- és lelkiismereti szabadság későbbi liberális értelmezésében ugyanakkor a hívő meggyőződések sokasága egyenesen erénynek minősül: e hitek minél nagyobb számban vannak, annál kisebb a veszély, hogy normatív erőre, társadalmi befolyásra tesznek szert, sokaságuk lehetséges fundamentalizmusa pedig mindannyiuk befolyását erőtlenné teszi a civil társadalom világában. Az e forrásból eredő tolerancia-felfogás lényege valójában a vallási közömbösség, bizonytalanság – vagy éppen a hitet evilági regulatív-manipulatív elvnek tekintő gyakorlati ateizmus; mivel a vallási eszmék megfogalmazása, „kitalálása” a szabad emberi személyiség reflexiója, ezért a valódi vallásszabadság – B. Constant felfogásával – annál teljesebb, minél több vallás létezik a közösségben. Ebből a véleményből egyenesen következik, hogy a vallás a maga teljességében magánügy, hiszen semmi egyéb, mint a lelkiismereti szabadság – vélt vagy valódi – tárgya iránti odaadás, amely a közelmúlt „hívő ateizmusai” számára

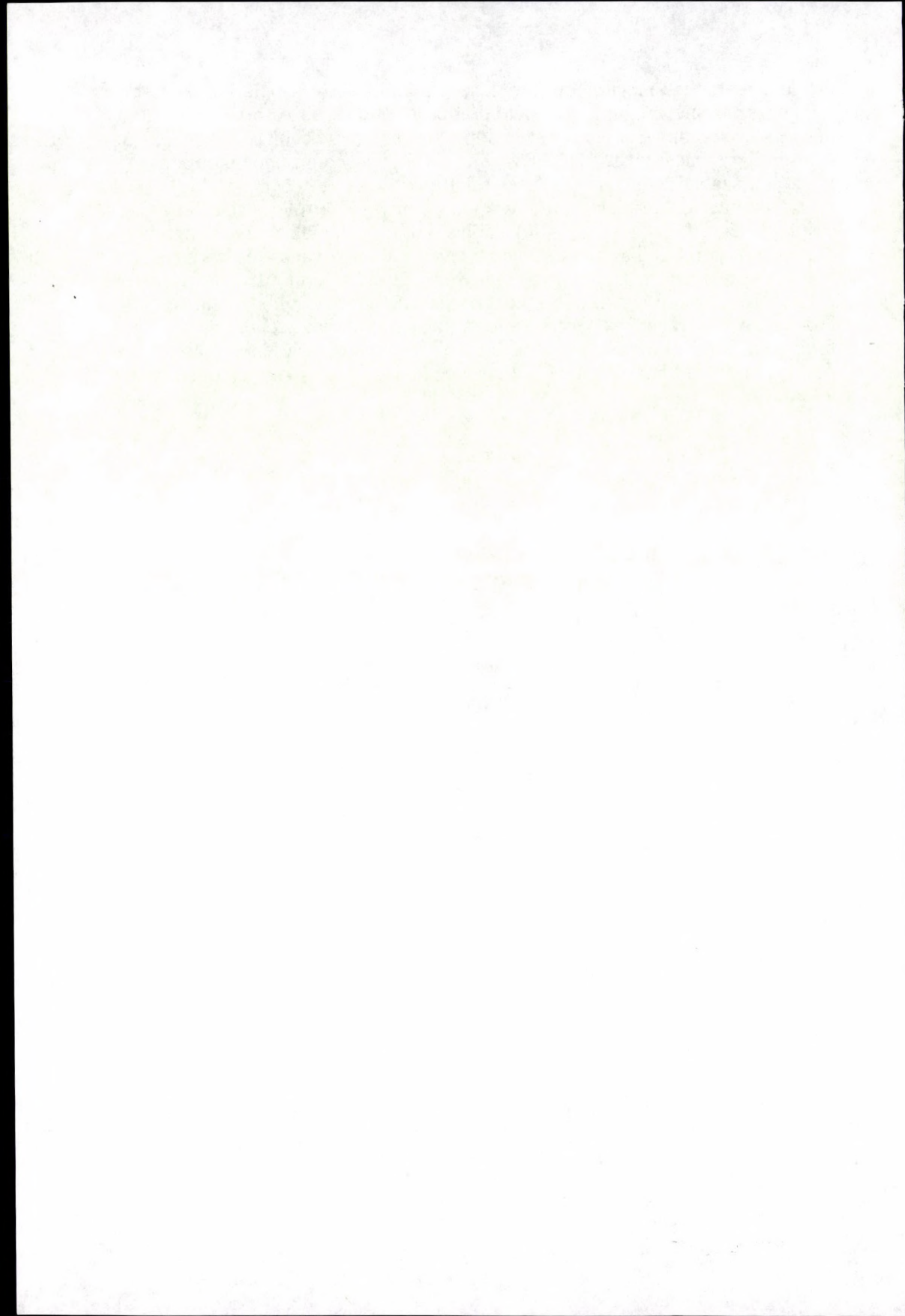
ítélhető meg csupán, ahol, mint tévhit, társadalmi manipuláció, egyéni téveszmék kivetülése, egyenesen rombolja a társadalom és az egyén önmegvalósításának és önértelmezésének ügyét.

A modern liberális felfogásnak a vallásról, a vallás- és lelkiismereti szabadságról kifejtett nézetei számos ellentmondást rejtenek magukban. Így tolerancia-elvének alapja nem valamilyen istenhit, de nem is istentelenség, hanem egyszerű isten nélküliség, amely a vallástalanság szabadságát, a vallások egyenértékűségének szabadságát és a világnézettelenség szabadságát is képviseli. Az általa tételezett közegben azonban a vallás- és lelkiismereti szabadság és a tolerancia együtt nem emlegethető: a vallások és lelkiismeretek, hitek világában akár végletes individualitást hirdet, ám az erre következő toleranciának nincs valódi tárgya: lényege nem más, mint a kérdés teljes tagadása, a maradéktalan érdektelenség és közömbösség. A vallást magánügyként kárhóztató felfogás szöges ellentétben áll a hívő meggyőződések kivétel nélküli, kollektív természetével, ideértve a militáns, hívő ateizmus formáit is. Tolerancia és vallásszabadság együttes emlegetése ebben az értelemben merő humbug, hiszen abban a társadalomban, ahol a tolerancia – valójában a végletes relativizmus és közömbösség – jut érvényre, nincsenek többé olyan vallások és lelkiismeretek, amelyek szabadságáról még egyáltalában szó lehet. A vallások és lelkiismeretek sokféleségében élő közösség toleranciája viszont sohasem „tárgyilagosan” szenttelen; ha valamely saját meggyőződés nem tart igényt az igazságra, a teljes, vagy a nagyobb igazságra az általa is tudomásul vett többiekénél, akkor szabadságról – negatív értelemben – beszélhetünk ugyan, de vallásról és lelkiismeretről aligha.

Ami ezek után fogalmaink mai lehetséges értelmét illeti, induljunk ki abból, hogy minden ember sajátja valamilyen hit, meggyőződés, vallás, vallástalanság. Ha e létjogosult meggyőződések sorából – közmegegyezéssel – kizárjuk azokat, amelyek pusztán evilági hitek (ideológiák), vagy amelyek elveik szerint már az evilági emberlét alapvető normáival is szembekerülnek (az étellel, az egyén koherenciájával, a másokkal, akárkivel való közös létezés lehetőségével), akkor olyan lehetséges identitások sokasága bontakozik ki előttünk, amelyek közös vonása a határozott önazonosság-tudat s mint hiteké, a hit tárgyának, tartalmának igazságába vetett bizalom. Valamely társadalom vagy állam vallási, világnézeti semlegessége – mint a tolerancia biztosító – zavaros álom, hiszen a kötelező semmilyen és a megengedett – korlátozott – másság vegyülete. A valódi vallásszabadság és az igazi tolerancia világában mindenkinek megvan a maga megfellebbezhetetlen hite és igénye arra, hogy másokat is megnyerjen ennek az igazságnak, miközben tudja azt is, hogy a másik is így van a maga meggyőződésében. Az azonoság és a másság, a türelem, a vallásos hit és a világnézeti meggyőződés emberi dimenziója pedig egy dologra bizonyosan nem hatalmaz fel: arra, hogy miközben meg akarjuk nyerni – a hitek kényszerű belső természetéből fakadóan – a magunk igazának a másikat, egyben megfellebbezhetetlen ítéletet is mondjunk valami olyanról, ami – természete szerint – az emberi

értelem rendjében megítélhetetlen, hiszen nem kialakított belátásunkon, hanem egész személyiségünket igénylő döntésünkön alapul. A türelem az, hogy döntők, hiszen akkor a felebarát is dönthet, hogy hiszek, hiszen akkor ez az ő hitének szabadságát is feltételezi, hitünk tárgya pedig mindenképpen Valami, ami szabadságunkat igényli és felettünk áll.

A mai magyar társadalom még csupán „úton van” a tolerancia, a másság, a sokféleség elfogadása felé – legalábbis ami e fogalmak vallási-világnézeti dimenzióit illeti. Ami az alkotmányjogi elveket illeti, a vallás- és lelkiismereti szabadság biztosított. Egyben azonban választót előtt is állunk: vagy az e fogalmak létjogosultságát feloldó közöny és közömbösség liberalizmusa felé lépünk tovább, vagy olyan hitek és identitások újbóli vagy teljesebb vállalása felé, ahol a *más a másik*, a mások hitének és meggyőződésének szabadsága pedig a miénkkel hozzáférhető – akár vetélkedő, vitázó – önmegfogalmazást jelent.

A jobboldali radikalizmus reneszánsza Európában és a mai magyar szélsőjobboldaliság

Szabó Miklós

A jobboldali radikalizmus és a szociáldemokrácia

A *jobboldali radikalizmus*: a felvilágosodás, a liberalizmus és a francia forradalom hármasszámú eszményére reagáló harcos modern konzervativizmusnak az adott társadalmi állapot erőszakos felforgatására is eltökélt szélsősége.

Értékei:

- a szabadság helyett a rend és a fegyelem,
- az egyenlőség helyett a hierarchikusan tagolt társadalom eszménye,
- a haladáselvű történetiszemlélet helyett a szerves fejlődés és az örök értékek érvényesülésének igenlése a történelmi fejlődésben,
- az erkölcs tekintetében az emberi élet értelmét a boldogságban látó úgynevezett eudemonisztikus szemlélettel szemben az ember tökéletességének eszményítése.

A *fasizmus* a két világháború között a szélsőjobboldaliság legkifejlettebb és annak idején legnagyobb politikai jelentőséggel bíró változata. De a szélsőjobboldaliság nem korlátozódik a fasizmusra. Még két típusát jelölhetjük meg: az államszervező erővé vált *kombattáns konzervativizmust*, ennek példái a Dollfuss–Schuschnigg-féle osztrák „rendi állam”, a Franco-féle Spanyolország és Salazar Portugáliája; valamint második típusként a *fegyveres vagy csupán politikai avantgárd mozgalmakat*, mint például a francia *Action Française*, az osztrák *Heimwehr* vagy a német *Stahlhelm*.

Amikor 1945-ben a fasizmus összeomlott, azért keletkezett két évtized alatt több könyvtárnyi irodalma, mert az elemzők úgy vélték, hogy a szélsőjobboldaliság a modern életforma egyik lehetséges aberrációja, az emberi élet elidegenedésének egyik megnyilvánulása. Tehát a modern társadalom állandó veszélye, amely nyugalmas és konszolidált időben elrejtetik, de bármely megrázkódtatás életre hívhatja. Ahogy egy nevezetes neofasizmusról szóló publicisztikus könyv, Heinz Brüdigam művének címe mondja: „Az az öl termékeny még.” Fel kell tehát tárnunk mélyebb gyökereit, hogy ezeket a gyökereket ki lehessen gyomlálni.

Miután a második világháborút lezáró időszakban nem lépett fel újra a fasizmus, érvényre jutott Ernst Nolte nézete, aki a fasizmust korhoz kötött jelenségnek nyilvánította és arra az álláspontra helyezkedett, hogy az a két világháború közötti korszak sajátos fejleménye volt, amely 1945 után meg-

szűnt, mivel nem voltak meg továbbiakban a létrehozó társadalmi körülmények.

Ezek közül egy körülmény valóban megszűnt. Nem fenyegetett a polgári társadalom forradalmi felforgatásának veszélye. A szocialista forradalom mint belpolitikai veszély megszűnt. A szovjet fenyegetés külpolitikai problémaként jelentkezett, illetve a társadalom forradalmi átalakításának lehetősége áthelyeződött a Harmadik Világba. A kommunista forradalom veszélyét a nyugati világban nem kellett már polgárháború megvívására képes preventív ellenforradalmi erő jelenlétével megelőzni. A gazdasági fellendülés kihúzta a kommunista forradalmiság alól a talajt. A második világháborút követő gazdasági konjunktúra kiegyensúlyozottabbá tette a gazdasági növekedést (ez akkor még nem vonatkozott Spanyolországra, Görögországra és Portugáliára). Csökkent a félelem az újabb gazdasági válságtól. A gazdasági folyamatok nemzetközileg összehangoltabbakká váltak s ez nagymértékben kiküszöbölte a szervesen, kiegyensúlyozatlan modernizációból adódó problémákat. A tőkés gazdálkodás egyes szektorai és bizonyos gazdasági magatartások nem jelentek meg mint a fejlődés harmóniáját és a nemzeti összetartozás kohézióját fenyegető romboló erők. Megszűnt a szervesen modernizáció és vele az a jelenség, amely ezt etnocentrikusan értelmezve antiszemitizmusként jelentette meg.

Nem ilyen egyértelmű ez a megszűnés egy másik körülmény esetében. A fasizmust nem kis mértékben az a kihívás hívta életre, amelyet a jóléti állam követelése a polgári társadalom számára annak idején jelentett. A szocialista-szociáldemokrata pártok olyan átfogó szociálpolitikai rendszer megteremtésének a követelésével léptek fel, amelyet a polgári társadalom akkori gazdasági körülményei között nem tudott teljesíteni. Olaszországban a század elején kiépült erős szocialista mozgalom, Ausztriában a Vörös Bécs társadalmi utópiája rátelepítve egy rozoga gazdaságra; továbbá a Weimari Köztársaságban 1928-ban a Müller-kormány szociális intézkedései ellenhatásként kihívták a polgári oldalt az azt a törekvését, hogy erőszakkal szétzúzzák a szociáldemokráciát és olyan diktatúrát teremtsenek, amely mentesíti a polgári világot ezektől a követelésektől, s ezeket csupán lefokozott mértékben és formában, a fasizmus szociális vívmányaiként vegyék át az antiszocialista rendszerbe. Csupán az USA ért el még a második világháború előtt olyan gazdasági szintet, hogy a New Deal formájában létre tudta hozni azt a jóléti államot, amelyet a szociáldemokrácia követelt. 1945 után Európa fejlett országaiban a Marshall-segély, illetve a háború alatti semlegességből származó gazdasági előnyök hozták létre a jóléti állam gazdasági feltételeit. Ezekben az országokban a szociáldemokrata pártok lettek a jóléti állam politikai kivitelezői. Folytatták korábbi törekvésüket, a szociáldemokrácia új szakaszát ráépítették a jóléti állam programjára. Az USA-ban is a New Deal pártja, a Demokrata Párt, egyre inkább szociáldemokrata párt hírébe került.

Jóléti politika-ellenesség – elitfóbia – populizmus

Amikor a 70-es években a jóléti állam költségvetési alapját képező progresszív adó túllépte a vagyonos rétegek számára elviselhető mértéket és fenyegetővé vált az a lehetőség, hogy a jóléti állam immár gátolhatja a gazdasági növekedést, fellépett vele szemben a polgári ellenhatás; elsősorban liberális ideológia megfogalmazásában. A szociális állam sok tekintetben kötött gazdálkodási vonásokat tartalmazó rendszerével szemben követelték a klasszikus szabadpiaci-szabadversenyes gazdálkodás újbóli érvényesülését; az állampolgári jogon való juttatások rendszere helyébe a teljesítmények szerinti részesedés elvét. A gondolat elméletileg a Milton Friedman által képviselt chicagói iskola tanításaiban jelent meg, de az USA-ban a Republikánus Párt burzsoá keményonalas teoretikusainak publicisztikájában megjelentek a jobboldali radikalizmus eszmei kliséi és argumentumai is: a jóléti politikától elválaszthatatlan emancipatív értékrenddel szemben a hagyományos értékrend védelme. Ha a jóléti állam tábora a modern fejlődést az emberi emancipáció egyre inkább kibontakozó folyamatának tekintette, a republikánus párti fundamentalizmus ennek a parttalan felszabadító törekvésnek a megzabolázását követelte.

Az új jobboldaliságban politikai formát ölt a jóléti államban végbemenő túladóztatással szembeni ellenállás. A polgári engedetlenség eszközeivel élő adómehtagadási mozgalmaknak korábban is voltak előzményei, elsősorban a parasztság körében. 1928-ban Schleswig-Holstein-ben a *Landvolksbewegung* adóhivatalokat robbantott fel. A mozgalom a szélsőjobboldaliság és a szélsőbaloldaliság sajátos érintkezési pontján helyezkedett el. A német kommunista párt és a nácik egyaránt igyekeztek politikai befolyásuk alá vonni. 1954-ben Franciaországban Poujade adómehtagadási mozgalmá inkább szélsőjobboldali önmegjelöléssel lépett fel. Poujade a provokatív „Ma bataille” címet adta programkönyvének, a *Mein Kampf* parafrázisaként előadva azt. Ezek a mozgalmak idegenkedtek a parlamenti pártokban megjelenő politikai elitektől. Számukra a politikai elitek klikk- és kasztérdekeiket választóik érdekei fölé helyezik. Ebből nő ki a parlamenti rendszernek az az elfajulása, hogy az elitek közötti választás lehetősége csupán manipuláció, amely elfedi, hogy a nép kiszorult a hatalom birtoklásából. A helyzet az ún. összeesküvés-elméletben tudatosul. Az egymás elleni harcot kamufláló elitek valójában egységes uralkodó kasztot alkotnak, amelynek ellentétei csupán munkamegosztás jellegű szerepalakítások. Ezt az elitfóbiát nevezik populizmusnak. A *Landvolk* és poujade-ista populizmus (ide sorolhatjuk a hatvanas években Dániában Glijstrup populista pártját) kisember-populizmus volt: a kisember ingerültsége jelent meg benne, aki úgy érezte, hogy a feje felett a bőrére politizálnak. A nyolcvanas évek végén ez „jobb ember populizmus” formájában jelentkezik. A jóléti állammal szembeni ellenkezés feltételezi, hogy a kialakult rivalizáló politikai elitek mind a jóléti állam felé gravitálnak, mivel

csak ezzel a törekvéssel szerezhetnek népszerűséget és szavazatokat. A nyugati politikában megjelenik az igény, hogy a politika irányítása olyan személyek és csoportok kezébe kerüljön, akik és amelyek az eddigi elitekhez képest nem „brancsbeliék”. Ez a hangulat teszi amerikai elnökké Cartert és Reagant. Burzsoá és nem kisember-populista pártok lépnek fel, amelyek politikai sugallata az, hogy a társadalom érdekeit figyelembe nem vevő professzionalista rutin helyett azoknak kell kezébe adni az ország sorsát, akik az üzleti életben valamely szinten sikert értek el. Ne az legyen a mérce, hogy egyik politikai klikk milyen sikeres a másik klikk legyőzésében, hanem az, hogy kik sikeresek az élet lényegét alkotó területen: az üzleti életben. Ez a burzsoá populizmus jelentkezik az USA-ban Ross Perot mozgalmában és Lengyelországban Tymieński fellépésében. Ezek az irányzatok nem szélsőjobboldaliak, de kicsit határosak vele.

A Svájcban, Olaszországban fellépő „autópártok” azonban egyértelműen egyfajta „jobb ember poujade-izmust” képviselnek: az adó sanyargatta „jobb” rétegek agresszív szembefordulását az őket adóztató jóléti politikával. Ez a felfogás *erős indulatot tartalmaz a szociális juttatásokból eltartottakkal szemben*. Ezeket naplopóknak tekintik, akik azokkal tartatják el magukat, akik teljesítenek: profitot elérő munkaadókkal és bérükből adózó munkavállalókkal. Az új jobboldali radikalizmus egyik fő követelése, hogy a „teljesítőket” megszabadítsák a nem-teljesítők eltartásának terhétől. Szélsőjobboldali hangulatban jelenik meg Nyugat-Európában is a gondolat, hogy a fejlett társadalmat szabadítsák meg szegény részétől.

A 70-es évek közepén Olaszországban felmerült a „közép-európaiság” gondolata. Óvatos formában ez nem kevesebbet jelentett, mint a risorgimento, a múlt században létrejött olasz egység áthallásos bírálását. A fejlett Észak, Lombardia rosszul járt, amikor Garibaldi és Mazzini felszabadítva az osztrák uralom alól egy államkeretbe kényszerítette az afrikai szinten vegetáló Déllal. Lombardiának több köze van Ausztriához és Bajorországhoz, mint Szicíliához és Nápolyhoz. Az óvatos áthallásban előadott Közép-Európa eszményben elbújtatva benne volt a nyíltan képviselhetetlen követelés: olyan újjárendezés igénye, amely újjáteremti Észak-Olaszországban a Habsburg Birodalmat valamilyen újkiadású Osztrák–Magyar Monarchia keretében, amelynek tagja Ausztria és Lombardia és tagja lehet még a porosz német egységből kitagolódott Bajorország, továbbá Magyarország és Jugoszlávia katolikus része. A nyomorgó Délt pedig átengednék a Harmadik Világnak. A mai olasz szélsőjobboldali reneszánsz hordozója a Lombard Liga, amely ezt képviseli: Dél-Olaszország „leadását” Afrikának. Angliában a 60-as években a szélsőjobboldal az országban letelepült és a Commonwealth-hez tartozás alapján állampolgársággal rendelkező indiai és pakisztáni népelem elleni „fajvédelemre” fegyverkezett. Hasonlóan a francia szélsőjobboldal: a Francia Nemzetközösség mohamedán tagjai állampolgári jogon letelepülhetnek az országban. Az erősödő francia szélsőjobboldaliság ezt a jelentős szociális támogatásra szoruló társadalmi csoportot akarná eltávolítani az ország-

ból, vagy legalábbis megfosztani attól a lehetőségtől, hogy igényét a politikailag szervezett érdekvédelem eszközével érvényesítse. Németországban a török és jugoszláv vendégmunkások váltak ennek a jólétipolitika-ellenes támadásnak az áldozataivá.

Drámaivá ez a probléma akkor vált, amikor a Harmadik Világ éhínségei és a különböző itt folyó polgárháborúk azt eredményezték, hogy óriási tömegeket megmozdító bevándorló-, illetve menekültáradat indult meg a fejlett országokba. Ez amolyan új népvándorlásként jelenik meg napjainkban. Az alacsonyabb civilizációs szintről érkező tömeg beáramlása már nem csupán szociális ellátási problémát jelent, hanem felmerül annak a réme, hogy felborulással fenyegetheti a civilizáltabb szinten élő rendet. A barbárosodás rémképe kísért. Ennek ellenhatásaként erősödött meg jobboldali radikális reneszánszként a szélsőjobboldal, harciasan követelve a menekültbeáramlás megállítását erőszakos eszközökkel, beleértve egy preventív antiexodus diktatúra programját, amely hatalmi szóval kikapcsolva a régi vágású demokrácia ellenkezését, a nemzetet erre a prevencióra mozgósítja. Ezzel a programmal emelkedett fel Le Pen mozgalma Franciaországban, ezzel a bevándorló-ellenességgel nyert tért Németországban a szélsőjobboldali Republikánus Párt. Ausztriában is erős hátszelet adott ez a tendencia a Szabadságpárt neonáci törekvéseinek.

A mai magyar szélsőjobb

A mai magyar szélsőjobboldali jelenségeket egyszerre kell beillesztenünk a nyugati világban észlelhető szélsőjobboldali reneszánsz jelenségek körébe és viszonyítanunk az 1945 előtti szélsőjobboldalisághoz, hogy megállapíthassuk: melyikhez sorolható inkább. Korjelenség-e elsősorban vagy restauráció: fel-támadása valaminek, ami lényegében visszahozhatatlanul elmúlt?

A mai magyar szélsőjobboldaliság három politikai problémát fogalmaz meg sajátos értelmezésben. Az *első* teljes mértékben a nyugati szélsőjobboldaliság körébe tartozik. Ez az a „szegényprobléma”, ami Magyarországon cigányellenességként jelenik meg. Ez ugyanaz a jóléti rendszer-ellenesség, amely háborog azon, hogy a keresőkkel tartatnak el juttatásból élőket. A problémát dramatizálja, hogy nálunk mindez nem a nyugati jóléti rendszerek életszínvonalán történik. A magyar kereső nem bír a nyugati adófizető jövedelmével. Neki sokkal alacsonyabb életszínvonalon kellett fedeznie a cigányság nagy része számára a korábbi időszak pozitív diszkriminációt jelentő szociális segélyeit, jelenleg a rokkant nyugdíjakat és újabban már a munkanélküli segélyt is. Hozzáteendő: a probléma kezelésének ebben a dimenziójában a magyar társadalom szociális segélyezést ellenző része számára ez *nem faji probléma*. A szociális juttatásból élő magyar szegény segélyezése ellen ugyanilyen indulatok gerjednek.

Rasszista azonban a probléma a nyugati jobboldali reneszánsz másik összefüggésében. A magyar társadalom egy része ugyanúgy egy alacsonyabb civilizációs szint térnyerése általi veszélyeztetettséget lát a cigányság növekvő létszámában, mint az angol rasszista az anglo-pakisztániakban, a Le Pen párti francia a hazájában honosságot nyert marokkóiakban, a (nyugat)német neofasiszta a letelepedő török vendégmunkásokban. A magyar cigánygyűlölő a cigányságban bevándorlás nélküli exodust lát: világát egy növekvő számú népcsoport életformája fenyegeti, amely az ő képében kulturálisan egy pápuákat bemutató néprajzi kiállításként hat, erkölceit tekintve naplopó, érdekeit pedig a bűnözésben megnyilvánuló ösztönös osztályharccal érvényesíti.

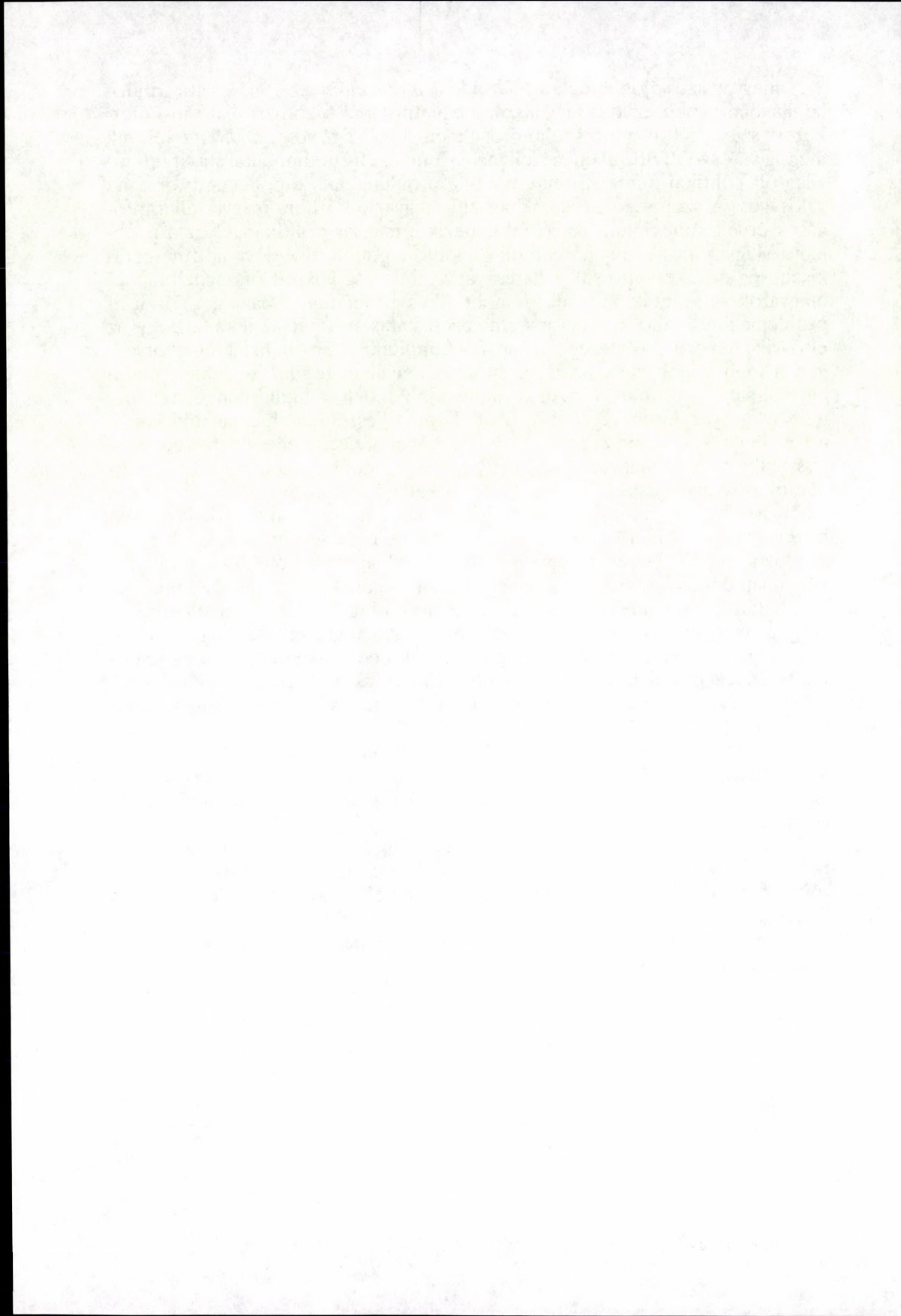
Az újraéledt magyar szélsőjobboldaliság *második problémája* nem tartozik a nyugati szélsőjobboldali reneszánsz körébe. Nyugaton a modernizáció problémakörében nincs már jelen a szervesetlen modernizáció problémája. Az akár szélsőbaloldali alternatív környezetvédő oldalon, akár konzervatív ellenhatásként megjelenő természetvédő modernizációellenesség más problémát jelent, mint amit 1945 előtt a szervesetlen modernizáció konfliktusait feldolgozni akaró modernizációkritikák jelentettek. Ma újraéled Magyarországon az *antiszemitizmus*. Ebben a politikai érzületben a századelőn a szervesetlen modernizációval szembeni ellenérzés lépett fel: ebben az elképzelésben a felgyorsult és szervesetlenül polgárosodott magyar társadalom úgy jelent meg, hogy a hirtelen meggazdagodott zsidó tőkés réteg dőzsölt, a nemzeti elkötelezettségű kisebb magyar földbirtokos, a dzsentri tönkrement, a hárommillió koldus pedig vegetált a Magyar Ugaron. Ez a felfogás az agrár-szegénység nyomorát történeti örökségnek, mintegy természeti adottságnak tekintette, amellyel a magyar társadalomnak együtt kell élnie. Viszont a magyar társadalom eltűrheterlen provokálásának érezte, hogy a zsidó polgárság rövid idő alatt meggazdagodott. Ez provokáló luxus volt a tradicionális érzelmű magyar társadalom számára. A luxus az arisztokrácia privilégiuma. Parvenü réteg luxusa a „nemzetet sérti”.

Ez az egykori gondolkodásmód kísért, amikor a szovjet mintájú államgazdálkodás csődbe jutott és újra kérdés lett a modernizációs folyamat megindulása. Főbikus ellenérzés nyilvánul meg, nehogy az új modernizációs folyamat újra az a szervesetlen modernizációs folyamat legyen, amelynek – vélik – a zsidók illetéktelen haszonélvezői voltak. A modernizációs terhek miatti szorongás ismét antiszemitizmusban jelenik meg. A magyar közép- és felsőosztály asszimilált zsidó eredetű részével szemben az a feltételezés hoz létre ellenérzést, hogy az 1945 utáni adminisztratív rendszer bürokratikus szférájában működők egy része úgy érzi, a zsidó középosztályi réteg 1944-es üldözöttsége következményeként olyan privilégiumokkal van jelen a bürokratikus szférában, amely megszünteti az érvényesülés terén az esélyegyenlőséget a nem-zsidók számára. Az érvényesülési kudarc indulata, a modernizáció miatti artikulálatlan, a modern politológia fogalmaiban kifejezhetetlen szorongás antiszemitizmusként jelenik meg.

A magyar szélsőjobboldaliság *harmadik problémája* az 1945 előtti gondolatvilágban gyökerezik, de igyekszik megvetni lábát bizonyos újabban keletkezett szituációból adódó lehetőségekben is. A *Trianon-szindróma* jelenik meg így. A szubkultúraként értelmezhető nemzeti-fundamentalista érzelmvilág ölt politikai mítosz-formát ennek a problémának kapcsán. A probléma valóságos. A szomszéd országokban élő magyar ajkú nem-magyar állampolgárok érdekei meghatározó részét képezik a magyar politikának. Ez a probléma Magyarországon soha nem úgy jelent meg mint egy elnyomott nemzeti kisebbség érdekérvényesítési harca vagy mint a szomszéd országokban élő magyarok önrendelkezésének demokratikus problémája, hanem „Trianon-problémaként”, ahol a magyarság nemzeti katasztrófáját az jelenti, hogy az első világháborús veszteség folytán felszámolták a történelmi Magyarországot, a több népet és nemzeti kisebbséget magában foglaló regionális „mini birodalmat”. A probléma ezzel kerül be a jobboldali radikális gondolkörbe: nem a magyar kisebbségek felszabadulásáról beszélnek, hanem uralomról, arról, hogy Magyarországnak újra más népek felett kellene uralkodnia a visszaállított Nagymagyarországon. A revízió gondolata nem merül ki a romantikus szenvelgésben, hanem abban a kalandor fontolgatásban ölt testet, amely azt feltételezi, hogy a jaltai világtrend bukása egyben a párizskörnyéki békek hatályon kívül kerülését is jelenti. E felfogás szerint a határok megkérdőjeleződtek, hiszen az egykori Jugoszláviában és a volt Szovjetunió országaiban döntő jelentőségű átrendeződések zajlanak; a Trianonban meghúzott határok is megkérdőjeleződtek. Szerintük Magyarország gondolhat arra, hogy a zűrzavart kihasználhatja a területi revízió végrehajtására egy diktatórikus hatalom bevezetésével. A „nemzeti” elkötelezettségű értelmiség jelentős részének politikai kultúrájához hozzátartoznak a területi revízióval kapcsolatos nézetek. Ezek a gondolati próbálkozások azonban már csupán szélsőjobboldali irányzatként jelenhetnek meg.

Az így jellemzett jobboldali radikalizmus a rendszerváltozáskor a cigányellenes indulaton kívül a másik két esetben (azaz az antiszemitizmus és a revizionizmus esetében) szubkultúrává sűrűsödött *marginális áramlatként jelentkezett*.

A magyarországi szélsőjobboldal helyzete nem hasonlítható a nyugati mintákhoz. A magyar szélsőjobb ugyanis beépült a kormányzó pártokba. A szélsőjobboldaliság így nem az utcáról indul a hatalmi központok felé, hanem fordítva. Ez nem magyar specialitás, a régióban több országra is jellemző. „Kigyomlálásának” feltétele egy következetes modernizációs koncepció és a stabilitásféltes megszűnése.

Az előítéletes személyiség

Ranschburg Jenő

Mottó: „A tolerancia már önmagában eretnekség.”
(Székely János: Mórok)

Az ókorban az előítélet – *praesudicium* – a „*praecedens*”-t, a korábbi döntéseken és tapasztalatokon alapuló ítéletet jelentette. Az évszázadok során a fogalom sajátos jelentésváltozáson ment át; olyan ítéletek esetében alkalmazták, melyek a tények vizsgálata, illetve tekintetbe vétele nélkül születtek meg. Napjainkban az előítélet fogalma már nemcsak a tények mellőzésével meghozott állásfoglalást jelenti, de tartalmazza az alaptalan ítélet emocionális töltését is. Így azután – például az *Oxford English Dictionary* meghatározásában – „az előítélet a tapasztalást megelőzően létrejött pozitív vagy negatív érzés valamilyen személy vagy objektum irányában”. A meghatározás világosan mutatja, hogy a fogalomhoz általában – és jogosan – kapcsolódó pejoratív konnotáció nem abból ered, hogy az előítélet feltétlenül elmarasztalja az egyént, a népcsoportot, vagy az objektumot – hiszen a pozitív előítélet ennek éppen az ellenkezője – hanem abból az egyszerű tényből, hogy az ilyen ítélet, akár pozitív akár negatív értékeket állapít meg, ezt a tények és a tapasztalatok figyelembevétele nélkül teszi.

A fogalmat az etnikai előítélet kérdéskörére szűkítve, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy ezen a területen az előítéletek általában negatívak (bár a filoszemitizmus például valószínűleg a pozitív etnikai előítélet kategóriájába tartozik), és így nyugodtan elfogadhatjuk Allport klasszikus definícióját, mely szerint az etnikai előítélet: „ellenérzés vagy gyűlölködő attitűd egy adott csoporthoz tartozó személy felé, egyszerűen azért mert ahhoz a csoporthoz tartozik, és annak feltételezése, hogy az egyén ugyanazokkal a kifogásolható kvalitásokkal rendelkezik, melyekkel az előítéletes személy az egész csoportot jellemzi.” A definíciónak személyiséglélektani szempontból talán legfontosabb eleme a túlzott általánosítás, mely lényegében azt jelenti, hogy az *etnikai előítéleteket hordozó személy számára individuális különbségek alig léteznek*; a csoportot, amely felé előítélete irányul, mint egészet általánosítja, és úgy foglal állást, hogy a negatív tulajdonságokkal, melyekkel a csoportot felruházta, kivétel nélkül minden csoporthoz tartozó személy rendelkezik.

Nem szabad elfeledkeznünk azonban arról, hogy a túláltalánosítás az emberi értelem általános jellemzője, tehát semmiképpen sem mondhatjuk azt, hogy minden elhamarkodott általánosítás előítélet. Ha valaki csak három angol férfival találkozott életében és véletlenül mind a három pipázott, haj-

lamos arra, hogy minden angol férfit pipával a fogai között képzeljen el. Ez az általános emberi tendencia csak akkor tekinthető előítéletnek, ha az illető később több tucat nem-dohányzó angolt is megismer, de véleménye a pipázó angolokról semmit sem változik. A fenti definícióhoz tehát – továbbra is Allport nyomán – hozzá kell tennünk, hogy *az etnikai előítélet nemcsak hamis, de merev is, az ellentmondó tapasztalatokat figyelmen kívül hagyó általánosításon alapuló antipátia.*

Mint említettük az előítélet fogalma nemcsak a kognitív jellegű (megismeréssel kapcsolatos) véleményt, de a megalapozatlan ítélet emocionális töltését is tartalmazza. Ez utóbbit az előítéletes személyiségnek az adott etnikai csoport, illetve annak bármely tagja felé irányuló *attitűdjeként* jellemezhetjük, míg az előbbi a pszichológia – általában a domináns szokásokhoz való kritikátlan, vak konformitás következményeként létrejövő – *hiedelemnek* nevezi. A „hiedelmek” – kognitív jellegük folytán – racionális érvekkel viszonylag jól befolyásolhatók, az attitűdök azonban általában érinthetetlenek. Ha valaki azzal a „hiedelemmel” áll elő, hogy „a cigányok mind piszkosak”, vitapartnere felsorolhatja azoknak a cigány származású személyeknek a neveit, akik ennek az ellenkezőjét bizonyítják. „Jó, jó” – feleli az előítéletes személy – „lehet hogy nem mind piszkos, de az kétségtelen, hogy minden cigány lop.” Az újabb „hiedelemre” ismét ellenbizonyítékok sorolhatók, melyekre egy harmadik „hiedelem” jelentkezik: „lehet, hogy nem mind lop, de dolgozni egyik sem szeret.” A „hiedelmek” tehát racionális érvekkel megközelíthetők, a mögöttük meghúzódó közös attitűd azonban – a cigányok iránt érzett antipátia – minden érvelésnek mereven ellenáll.

Allport klasszikus könyvében mindössze egy rövid fejezet foglalkozik az előítéletekkel terhelt ember személyiségével. A jegyek, melyeket leír, karakterisztikusak és pontosak – azaz valóban fontos vonásai az előítéletes személyiségnek –, ugyanakkor hiányzik a keret, amelyen belül ezek a jellemzők egységes és sajátos profilként foglalhatók össze. Úgy véljük, ezt a keretet Erikson identitásfejlődési modelljében találhatjuk meg. Az identitás: késztetéseink, képességeink, hiedelmeink és élettörténetünk magunk konstruálta, dinamikus belső szerveződése. Minél fejlettebb ez a struktúra, annál inkább tisztában vagyunk saját egyediségünkkel – és hasonlóságunkkal másokhoz –, erőnkkel és gyengeségünkkel a világban elfoglalandó helyünk keresése, illetve megteremtése során. Minél kevésbé fejlett, annál kevésbé tudjuk megkülönböztetni magunkat más emberektől, és annál inkább szorulunk külső forrásokra önmagunk értékeinek mérlegelésekor. Az identitás fejlődése a kora gyermekkorban indul és lényegében végigkíséri egész életünket. Mégis, az identitás kibontakozása szempontjából van egy különlegesen érzékeny és kritikus időszak – az adolescencia – mely a serdülés kezdetétől 20–25 éves korig tart, és amelyet a pszichológia az „identitáskrízis” időszakának nevez. A krízis a személyiség legbelső szféráiban zajlik, de általában jól regisztrálhatóan jelen van a magatartás szintjén is – elsősorban a szülőkhöz és a felnőtt világhoz való viszony átértékelésében. A periódus az élet legfontosabb

területein – párválasztás, pályaválasztás, világkép, ideológia – megalkotott döntésekkel zárul, ezeket azonban nem úgy kell elképzelnünk, mint egyedi pillanatokban felvillanó drámai megvilágosodásokat, hanem mint apró hétköznapi döntések sorozatát (készüljek-e a holnapi dolgozatírásra vagy ki-menjek helyette a mérkőzésre, felvételizzek-e a gimnáziumba vagy szakmunkásképzőbe jelentkezzek, hűséges maradjak-e a partneremhez vagy kihasználjam a kínáló lehetőséget stb.), melyek révén az egyén fokozatosan olyan bolyák közé tereli önmagát, amelyek között több-kevesebb következetességgel kitart egész hátralévő életében.

Napjaink pszichológiája a krízis és a döntés viszonyában az identitásnak négy állapotát különbözteti meg. „Teljesítők”-nek („identity achievements”) nevezzük azokat az embereket, akik átestek a krízisen, és eljutottak a döntéshez is, azaz: a partner és az életpálya keresésben valamint az ideológia területén maguk választotta célokkal és elvekkel rendelkeznek. A „küszködők” („moratoriums”) azok a személyek, akik a fent említett területeken világosan mutatják a krízis jegyeit – a döntéshez azonban még nem jutottak el. A „bizonytalanok” („identity diffusions”) olyan fiatalok, akiknek életéből kimaradt a krízis és a döntés folyamata: nincsenek karakterisztikus céljaik és életvezetésükben, gondolkodásukban nem fedezhetők fel olyan irányok, melyek a körvonalazható világkép, illetve ideológia felé mutatnának. Végül azokat az embereket, akiknek életében az adolescencia teljesen – vagy csaknem teljesen – krízismentesen zajlott le és mégis határozott döntésekkel rendelkeznek a foglalkozási és az ideológiai pozíciók tekintetében, a pszichológia „korán záróknak” („foreclosures”) nevezi. Mivel a korán záró ember a leginkább hajlamos arra, hogy a közvetlen környezet által sugallt vagy az adott társadalomban divatszinten terjesztett álláspontokat és ítéleteket kritikátlanul, tapasztalati bizonyíték nélkül elfogadja – azaz előítéletes személyiséggé váljék –, az alábbiakban az előítélet személyiséglelektani jellemzőit a korai zárás keretei között tárgyaljuk.

A korai zárás

Mint említettük a korán záró ember a krízis konfliktusai nélkül jut el a döntéshez a pálya- és párválasztás, illetve az életvezetést meghatározó ideológia kérdéskörében. Ez azonban nem a saját döntése, hanem a szülői ház, a közvetlen környezet nézeteinek, állásfoglalásainak és igényeinek ellenállás nélküli átvétele. „Az én gyerekem már akkor orvos akart lenni, amikor a többi még villamosvezetőnek készült” – mondja a felháborodott anya, amikor kiderül, hogy fiát nem vették fel az orvosi egyetemre, pedig nyilvánvaló, hogy nem a gyerek akart óvodás korában orvos lenni, hanem a szülő akarta így, és könnyen lehet, hogy az elmúlt tizenöt esztendő alatt a fiúnak még gondolkodni sem jutott eszébe azon, mi is akar lenni valójában.

A vizsgálatok egyértelműen mutatják, hogy a korán záró ember szülei erősen feladatorientáltak, az apa pedig jellegzetesen domináns személy, aki elvárja fiától a „férfias” magatartást; az elérékenyülést, az érzelmek kifejezését következetesen leállítja. A család a serdülőkorban is erős nyomást gyakorol gyermekére a szülői értékek konformista elfogadása érdekében, és ami különösen érdekes: a fiú ezt a nyomást készségesen elfogadja, a szülővel valóságos „szerelmi kapcsolatban” él, még akkor is, amikor más családokban ezt a viszonyt a kirobbanó feszültségek jellemzik. A szülők a legnagyobb elragadtatás hangján nyilatkoznak fiúkról, és a gyerek is fenntartás nélküli rajongással beszél szüleiéről. Hasonló a helyzet a korán záró lányoknál is, ahol – természetesen – a tradicionálisan női vonások kapnak megerősítést a szülők részéről. Felnőtté válva is igen erősen kötődnek családjukhoz – az eredeti családhoz fűződő kapcsolat házasságkötés után is rendkívül szoros marad –, önmagukat gondoskodónak, szeretetteljesnek és áldozatkésznek látják, de úgy vélik: otthonukon kívüli kompetenciájuk minimális.

A korán záró – előítéletes – ember egyik legjellemzőbb személyiségjegye tehát a *konformizmus*, melynek okát valószínűleg a korai szülő-gyermek kapcsolat feltétlen tekintélytiszteletének sajátos „konzerválódásában” találhatjuk meg. A „parancsra tettem” sokat emlegetett és sokat vitatott problematikája kétségtelenül ehhez a vonáshoz vezethető vissza, és ehhez kapcsolódik a tekintélyelvűség, az *autoritarianizmus* is. „Minden baj forrása, hogy ma a gyerekek azt csinálnak az iskolában és otthon, amit akarnak. Szigorú diszciplínákra és tekintélytiszteletre lenne szükség” – mondják. „A bűnözés is azért terjed, mert ma már a törvényszegőkkel is kesztyűs kézzel bánnak.” „Az ember alapvetően rossz, és mindaddig amíg nem bizonyít, gyanús” – vélik. Éppen ezért az előítéletes ember számára az autoritatív, rendteremtő hatalom mindig vonzóbb, mint a demokratikus (lásd erről részletesen Adorno 1950-ben megjelent könyvét). Egy régi vizsgálatban előítéletes és előítélet nélküli fiataloknak nagy emberek neveit kellett felsorolniuk. Az előbbieket javarészt hadvezéreket, államfőket említettek (Napóleon, Bismarck), az utóbbiak viszont inkább tudósokat, művészeket. Milgram nevezetes „engedelmisségi feladat”-ában, ahol a kísérleti személyek azt hitték, hogy fájdalmas elektrosokkal büntették „az áldozatot”, kizárólag a korán zárók vállalkoztak készségesen arra, hogy megismétlik a feladatot.

Az előítéletes emberre jellemző másik személyiségjegye-„csomag” szintén minden kétséget kizáróan az alacsony identitás-státusból – a korai zárásból – fakad és azt bizonyítja, hogy az egyénnek komoly árat kell fizetnie az adolescencia egyéni, belülről fakadó döntéseket hozó krízisének elkerüléséért. Ide tartozik mindenekelőtt a *bizonytalan önértékelés* és az *autonómia hiánya*. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a korán zárók én-képe sokkal jobban elmarad az általuk vágyott ideáltól (az „ideális én”-től) mint a magas identitás-státusúaké, és a kívülről érkező visszajelzések hatására – mind pozitív, mind negatív irányban – jóval hajlamosabbak megváltoztatni önmagukról alkotott véleményüket, mint a teljesítők, vagy a küszködők. Ez a „külső

kontroll” jelentkezik az autonómia területén is; a korán záró előítéletes személyiség az autonómiaskálán alacsony értékeket produkál, ugyanakkor világosan jelzi, hogy a „szociális egyetértés”-re az átlagosnál jóval nagyobb szüksége van.

Az előítéletes ember tehát önálló döntésekre ritkán vállalkozik, hibáiért lehetőleg másokra hárítja a felelősséget és magatartása értékelésében általában külső forrásokra – az autoritásokra – támaszkodik. Személyiségének külső kontrollos jellegéből fakad az is, hogy úgy véli: saját sorsának alakulásáért sem felelős – az a véletlen, vagy a szerencsén múlik, illetve „előre meg van írva a csillagokban”. Ehhez a kérdéskörhöz tartozik az előítéletes személy pszichodinamikájának igen fontos vonása is, a *bűnbakképzés*. Mivel a kudarcai, esetleges sikertelensége miatt felébredő indulatait, agresszióját sem önmaga, sem az autoritás felé nem tudja irányítani, azokat ártatlan személyekre, népcsoportokra „tolja át”. Bizonytalan én-képéből következik, hogy rosszul viseli a homályosságot, kétértelműséget; az emberek jók vagy rosszak, erősek vagy gyengék, a dolgok feketék vagy fehérek. Kísérletek bizonyítják, hogy ez a fajta „meghatározottság iránti igény” az előítéletes embereknél nemcsak szociális kontextusban van jelen, hanem a gondolkodásmód általános jellemzője is. Allport „institucionalizmus”-nak nevezi az előítéletes személyiségnek azt a fontos tulajdonságát, hogy igen erősen kötődik intézményekhez. Egy futballcsapat szurkológárdája vagy éppen egy politikai csoportosulás tagjaként megtalálja azt a biztonságot és meghatározottságot is, amelyre szüksége van. Ilyen megközelítésben az institucionalizmus egyik jellegzetes formája a *nacionalizmus* is, mely a nemzethez mint csoporthoz való bigott, előítéletes kötődést jelent. Az utóbbi jelzót éppen azért engedhetjük meg, mert kutatások bizonyítják, hogy a nacionalizmus megjelenése szignifikánsan korrelál a különféle típusú előítéletek felbukkanásával. Talán ma sem tanulság nélkül való Allport 1954-ben írott mondata: „Tulajdonképpen az történik, hogy az előítéletes személy szükségletei számára megfelelőnek definiálja a nemzetet. A nemzet mindenekelőtt védelmet jelent (a legfőbb védelmet) számára mint individuum számára. Ez az ő csoportja. Semmi ellentmondást nem lát abban, hogy jótékony hatásából kizárja azokat, akiket fenyegető betolakodóknak és ellenségeknek tekint.” A szerző még zárójelben hozzáteszi: „Nevezetesen az amerikai kisebbségeket.” De Amerika helyébe sok más ország behelyettesíthető.

Kohlberg koncepciója alapján az erkölcs fejlődésének prekonvencionális, konvencionális és posztkonvencionális szintjét különböztetjük meg. A prekonvencionális szint azonban tulajdonképpen nem is nevezhető erkölcsnek; az egyén ezen a szinten reagál ugyan a kulturális szabályokra, a jó és a rossz, a helyes és a helytelen címkéire, de ezeket a címkéket a cselekvés fizikai vagy hedonisztikus következményei, illetve a törvényhozó hatalma vonatkozásában értelmezi. Ez a magatartásforma elsősorban a „bizonytalan identitás-státusú” személyeket jellemzi, akik – mint említettük – nem estek át az adolescens krízisen és döntésre sem jutottak az életvezetésnek a fentiekben

jelzett területein. A korán zárókat az erkölcs *konvencionális szintje* jellemzi, amelyen a család, a csoport, a nemzet elvárásainak teljesítése önmagában érték, a következményekre való tekintet nélkül. Ez nemcsak egyfajta konformitás a személyes elvárásokhoz és a szociális rendhez, de bizonyos fokú lojalitás is, aktív támogatása a rendnek és identifikáció azokkal, akik érintettek benne. Az egyén ezen a szinten úgy véli, hogy az erkölcsi szabályok rögzültek, megváltoztathatatlanok, és a körülményektől függetlenül mindig érvényesek. A korán záró, előítéletes ember tehát egyrésztől merev, dogmatikus, konformista, másrésztől következetes, elkötelezett, kooperatív, és korántsem biztos, hogy ez a kétféle tulajdonságcsoport két különböző személyre érvényes. Lehet, hogy mindez csupán nézőpont kérdése.

Az előítéletes személy pszichodinamikájának egyik jellegzetes vonását, a bűnbakképzést, a korábbiakban említettük már. Befejezésül próbáljunk meg betekinteni „a szociális maszk” mögé, melyet a korán záró előítéletes ember visel. Az ilyen emberekből általában impozáns biztonság árad: a férfiak maszkulinok, a nők femininek, véleményük a világról általában egyértelmű és határozott, a férfiak szorongásszintje alacsony (egy férfi nem szorong!), rajongással nyilatkoznak szüleikről, szóval általában a jól szocializált, stabil emberek benyomását keltik. Ugyanakkor a mélylélektani vizsgálatok, a projekatív tesztek magas szorongásszintet, belső bizonytalanságot, feldolgozatlan bűntudatot, a szülők iránt érzett erős ambivalenciát tárnak fel. A túlzott magabiztosság, a leegyszerűsítetten is határozott véleményalkotás álarc csupán: a korán záró ember előregyártott vélemények és ítéletek paneljeivel bátyázza körül magát és ezekhez körömszakadtáig ragaszkodik, mert nélkülik védtelennek és kiszolgáltatottnak érezné magát.

Előítélet, idegengyűlölet, tolerancia – szociálpszichológiai szempontból

Pataki Ferenc

A címben foglalt szavak manapság közzsájon forognak. A mindennapi nyelvzetben csakúgy felbukkannak, mint a tömegkommunikáció fórumain s a politikai arénában. Közülük az *előítélet* vívta ki leginkább a tudományos szak-kifejezés rangját: könyvtárnyi tudományos munka foglalkozik jelenségvilágá-
val, köztük olyan klasszikus számba menő művek, mint Allport négy évtizede írott s időközben magyar nyelven is megjelent könyve. Az *idegengyűlölet* szó valamiképpen az előítéletek működésmódjára és termékére utal, míg a *tole-rancia* inkább egy határozott erkölcsi-politikai parancsot és normát foglal magában, nevezetesen: légy megértő, türelmes és elfogadó az emberi létezés változatainak gazdagságával és kimeríthetlenségével szemben. Mindig tudd: „ilyen az ember, egyedüli példány”.

A szavak ilyenformán a – vajmi kevésbé kívánatos – társadalmi tények, mi több, századunk tanúságtétele szerint egyenesen életveszélyes tények rögzí-tése felől haladnak a kívánatosság, a „társadalmilag szükséges” irányába. Ha úgy tetszik, bennük a társadalmi patológia egy különös tünetsora és annak gyógyszere kapcsolódik össze.

Közös gyökér: az agresszió?

E bonyolult jelenségvilág láttán a legelső feltehető kérdés: vajon eredendő, velünk született adottságunk-e az előítéletességre s a nyomában járó idegen-gyűlöletre való hajlam? Avagy csupán „tanuljuk” őket? Vajon a génekben rejtezik-e a válasz forrása vagy „odakint”: az egyént övező társadalmi-kultu-rális kontextusban? Netán e kettő különös egybejátszásában, vagyis a társa-dalmi *egyén nevelődési folyamatában*? Hadd fűzzem hozzá: erre a kritikus kérdésre, jóllehet számos elméleti keret és még több kutatási támpont áll rendelkezésünkre, ma még nem adható végső és megnyugtató válasz.

De már itt is súlyos dilemmákra bukkanunk: meddig terjedhet az egyén és a társadalom toleranciája? Mit emelhet be az eltűrhetőség és a megengedhetőség határai közé? Mindent, ami az emberi világban, az egyéni és társas megnyilvánulások körében fellelhető? Vajon nem kell-e egybekapcsol-ni a toleranciát az ellenállás és a tiltakozás princípiumával? S ha igen, akkor miképpen? Vajon ez egyaránt érinti-e a stílust és a tartalmat?

Egyebek közt azért sem zárhatók le e kérdések, mivel korunk tudományában ellentmondó vélekedések és értelmezések tárgya egy – a témával szorosan összefüggő – jelenség: az emberi – s kiváltképpen a maskulin – agresszió természete. A modern etológia egyes irányzatai, valamint a freudi mélylélektan úgy vélik, hogy az *agresszív készlet* (ösztön) „biológiai programunkba” van beírva, s bizonyos helyzetekben (szexuális rivalizáció, kudarc, a valóságos és a szimbolikus territórium védelme) elkerülhetetlenül működésbe lép, és tárgyat keres magának. Az emberi kultúra „szociális programjainak” (az erkölcs, a jog, a vallások, a művészetek képében megjelenő normatív rendszereknek) éppenséggel az a rendeltetésük, hogy kordában tartásák, megszelidítsék és humanizálják az eredendően agresszív-destruktív (pusztító és önpusztító) készleteket. Ebből a sajátos feszültségből és kényszerből, a biológiai és a szociális princípium emberben lappangó kettősségből ered az a jelenség, amelyet Freud a „rossz közérzet a kultúrában” elnevezéssel illetett, s oly sokoldalúan elemzett.

Ha e feltevések helytállóak, akkor szükségképpen számolnunk kell egy olyan naturális-biológiai impulzus működésével, amely *bizonyos helyzetekben* elkerülhetetlenül megnyilvánul, de – és ez felettébb fontos – *mesterségesen is felidézhető*, tudatos manipuláció tárgyává tehető. A modern tömegtársadalmak politikai gyakorlata – főképpen a totalitárius és fundamentalista tömegmozgalmak ideológiája – jól ismeri a manipulatív gyűlöletkeltés technikáját, a közgyűlölet tárgyának megnevezését (általános idegengyűlölet, főként a színesek és vendégmunkások iránt, antiszemitizmus, az osztályellenesség megnevezése, a „hitetlenek” felmutatása stb.). Minden ilyen esetben a dolog társadalomlélektani lényege abban rejlik, hogy a gyűlölet tárgyával szemben szabadjára ereszhető az agresszív indulatok. Mi több, egyenesen *legitimítást és morális igazolást* kapnak, és ennek révén hozzájárulnak az együttgyűlölködők politikai táborának tömörítéséhez is.

Figyelemre érdemes, hogy az idegenek, a „mások”, a különbözők elleni agresszív megnyilvánulások rendkívül gyakoriak, s olykor az *egyetemesség* látszatát keltik. Az etológiai és a szociobiológiai kutatások tanúsága szerint már a társas létformákban és merev hierarchiában élő állati társulásokban is gyakori jelenség, hogy bizonyos külsődleges jegyekkel vagy fizikai jellemzőkkel rendelkező fajtárs kirekesztés és agresszió tárgya lesz. Ez a sors főképpen a hierarchia alján lévő vagy beteg, szokatlan, idegenszerű (pl. albínó), vagyis „másfajta” egyedeknek jut osztályrészül. A *másféleség, az idegenszerűség* az agresszió kiváltója lesz.

De számos kutatás bizonyítja azt is, hogy az agresszív megnyilvánulások különös dinamikája már a bölcsődés és az óvodás gyerekek világában is mód szeresen vizsgálható. Újabban érdekes megfigyeléseket végeztek arra nézve, hogy az iskolai osztályokban milyen törvényeknek engedelmessékedik a rendkívül gyakran észlelhető viktimizáció, vagyis a valamilyen tekintetben különös stigmákat hordozó osztálytársakkal szembeni – olykor szélsőségesen durva – agresszió. Feltűnő, hogy az effajta megnyilvánulások különösképpen

gyakoriak a zárt, tekintélyelvű, az egyéni szabadságot korlátozó intézményekben. Elegendő Törless növendék világára utalni Musil regényében, vagy felidézni a hadseregekben dívó brutalitásokat.

Ha egy társadalomban szüntelenül jelen van az idegenség és a „törzsököség” állandó feszegetése, a kirekesztés és a befogadás lehetőségének szüntelen ébrentartása, mindig előáll a *diszkrimináció esélye*: az ilyen vagy olyan társadalmi, etnikai vagy hiedelmi csoporthoz tartozókkal (cigányok, zsidók, homoszexuálisok, „vörösök”, szomszéd etnikumok stb.) szembeni gyűlölet provokálása. Így állhat elő az a jelenség, amelyet Erikson „pseudo speciation”-nek, vagyis látszólagos (vagy inkább szimbolikus) fajképzésnek nevez. Ilyenkor a másfajta csoportok tagjait úgy szemlélik és kezelik, mintha más „fajhoz” (pszeudofajhoz) tartoznának. Ezért azután velük szemben könnyebben függeszthetők fel a verbális és a nyílt agresszió szokásos kulturális tilalmai – ennek minden messzemenő, a gázkamrákig és a Gulagig ható következményével.

Azok a felfogások, amelyek arra hajlanak, hogy az agressziót elsősorban tanult, nem pedig ösztönjellegű magatartásformának tekintsék, természetesen nem az emberi „életvilágban” megfigyelhető agressziótömeg tényét vitatják. Figyelmüket azonban főképpen azokra a szituatív és pszichodinamikai tényezőkre irányítják, amelyek felelőssé tehetőek a *helyzeti agresszív megnyilvánulásokért* vagy a *személyiség szerkezetébe* beépült agresszív-intoleráns hajlamért.

Ennek megfelelően hol a *személyiségtípus* jellemzőinek vizsgálatára, hol pedig a *társadalmi-kulturális tényezőkre* (nevelési szokások, szubkultúrák normatív rendje, hagyomány- és szokásrendszerek, tipikus érzelmi reakcióminták, mint pl. a bosszúérzet legitimitása) teszik a hangsúlyt. Ebben az összefüggésben különösen az Adorno és munkatársai által végzett nevezetes vizsgálat érdemel figyelmet a *tekintélyelvű személyiségről* (erről részletesebben lásd e számban Ranschburg Jenő tanulmányát), valamint az ún. *frusztráció-agresszió hipotézis*, amelyet jó félszázada fogalmazott meg Miller és Dollard.

Feltevésük szerint az emberi törekvések, célkitűzések és szándékok – beleértve az ember szabad és szuverén önmeghatározását is – megghiúsulása és kudarca, a gátoltság és korlátozás, valamely diszkriminatív állapot gerjeszti fel azokat az impulzusokat, amelyek agresszív megnyilvánulásokhoz vezetnek mind a szűkebb, személyes világban, mind a társadalmi tömegmozgásokban. Ezek mintegy elterelik, kanalizálják a felhalmozódott frusztrációs indulatokat. Erre szolgál a bűnbak, a rossz helyzet okaként megnevezett „idegen”, a másfajta vagy ellenségesnek vélt és nyilvánított társadalmi csoport.

Bármiként legyen is, bármilyen álláspontot alakítson is ki a modern tudomány az emberi agresszió természetéről, kétségtelennek vélhető, hogy az előítéletesség és környezete, beleértve az idegengyűlöletet is, mindig *agresszív-romboló indulatokat* rejt magában, sőt egyenesen azok célzatos felidézésén és mozgósításán nyugszik. A tudomány válasza természetesen mély-

ségesen befolyásolhatja a remélt perspektívák bizakodó vagy pesszimiztikus tónusát. De ennek mérlegelésétől itt eltekinthetünk.

A kategorizálás és az egyetlenség

Petri Györgynek van néhány sokatmondó és bölcs verssora, amelyek századunk keserves tanulságait sűrítik magukba, de tágabb összefüggésbe is illeszthetők:

„Minden
kategorizálás megfoszt
az egyetlenségtől.”

Az emberi gondolkodás legfontosabb jellegzetessége az, hogy *fogalmi-kategoriális szerkezetben* zajlik. A valóságot – s benne személyes és társadalmi valóságunkat – kategóriák révén tagoljuk, ragadjuk meg, s tesszük a magunk számára „kezelhetővé”. E tény rendkívül ökonomikus mivolta rendszerint ritkán tűnik a szemünkbe. Ám képzeljük el egy pillanatra, mi történnék akkor, ha a dolgokat kizárólag *egyedi-egyszeri* alakjukban észlelnénk, s nem volnánk képesek egyúttal fogalmi kategóriába sorolni őket.

Bruner joggal mutatott rá, hogy maga az elemi észlelés is csak akkor ölt tartalmas alakot, ha észlelésünk tárgyát be tudjuk illeszteni valamely kategóriába. Ellenkező esetben csupán széttöredezett érzékleteink lehetnek. Egyaránt képtelenség volna, ha minden egyes asztal vagy szék *önálló* fogalmat alkotna, vagy ha a társadalmi valóság artikulálása során nem élhetnénk a különféle – homogén halmazokat tartalmazó – kategóriákkal.

Tajfel és az angol bristoli iskola munkatársai sokoldalúan vizsgálták a személyes és a társadalmi valóság kezelésére szolgáló kategóriák és *kategorizálási folyamatok* (az ún. „szociális kategorizáció”) jellegzetességeit. E kategóriáknak ugyanis – eltérően a dezantropomorfizált természeti valóság leképzését célzó kategóriáktól – legalábbis három különös sajátosságuk van: mindig *értékelő* mozzanatok kapcsolódnak hozzájuk; *érzelmi „megterheltséggel”* rendelkeznek; e kategóriák szolgálnak arra is, hogy *önmagunkat* tulajdon reflexiónk tárgyává tegyünk, vagyis kidolgozzuk *én-képünket* és *társadalmi azonosságtudatunkat*.

Ha effajta kategóriákkal élünk: „magyar”, „cigány”, „munkás”, „katolikus”, „baloldali”, „hazafi” stb., akkor a kategorizációs művelettel mindig belefoglalunk és kirekesztünk; meghatározott viszonyrendszerbe illesztünk (cigány – nem-cigány, munkás – vállalkozó; magyar – nem-magyar stb.), továbbá érzelmi és értékelő impulzusokat hozunk mozgásba. Tudni véljük, kik a magyarok és a nem-magyarok; büszkék vagyunk magyar mivoltunkra (vagy olykor szégyenkezünk miatta); becses és értékes számunkra e kategoriális kötelék tudása és átélése.

Ám a kategoriális gondolkodás és a valóságkezelés ökonomikusságának ára is van, s ennek fontosságára nem mindig eszmélünk rá. Elkerülhetetlenül hajlunk arra, hogy egy-egy kategória *elemei között* csökkentsük, elmoszuk a különbözőségeket, míg a *kategoriák között* inkább kiélezzük őket. Amikor ez hangzik fel: „Aki magyar, velünk tart!”, a formula azt sugallja, hogy a kategória elemei között nincsenek vagy (legalábbis az adott helyzetben) elhanyagolhatók a különbözőségek. Ha viszont azt olvassuk a falon, hogy „Cigánymentes övezet”, vagy „Idegenek, menjetek haza!” – a feliratok szerzői a kategoriális különbözőségek túlfeszítésével operálnak.

Még nagyobb kockázatok rejlenek abban, hogy a kategoriális besorolások hajlamosak „*felfalni*” az *egyedit*, az egyszerűt, az individualitást. Erről beszél Petri. Abból nem származik túlságosan nagy baj, ha a háromlábú, meg a négylábú, a párnázott, meg a műanyagból készült ülőalkalmatosságot egyaránt széknek nevezzük. De ha a társadalmi-személyes világban a *másik embert* pusztán és kizárólag valamely kategória képviselőjének tekintjük, és egyedül ennek alapján alakítjuk hozzá fűződő viszonyunkat, merőben más minőségű társadalmi jelenség áll elő.

Mindenfajta előítéletesség lényegéhez tartozik, hogy a vázolt „*ismeretelméleti részből*” táplálkozik: érzelemfűtötte értékelő viszonyát a kategóriához alakítja ki, s azt automatikusan átviszi minden – az adott kategóriához sorolható – egyénre. Ennek nem mond ellent, hogy a szélsőségesen előítéletes egyén is megengedheti: vannak „jó cigányok ... zsidók ... négerék ...”. Ám ez a fogás csak arra alkalmas, hogy a kivételt erősítő szabály szerepét teljesítse. Pusztán feloldja a mindennapi tapasztalás egyes mozzanatait és a konok kategoriális előítélet közötti feszültséget (kognitív diszsonanciát), megőrizvén az előítélettel sújtott csoportra vonatkozó tartós vélekedést.

Mindezt joggal mondhatjuk, hogy az előítéletességre való hajlam úgy szólván elkerülhetetlen, mivel az emberi gondolkodás szerkezeti jellegzetességeire is támaszkodik: az említettek mellett a leegyszerűsített sémák alkalmazására, az egyszerűsített oksági magyarázatok elfogadására, a megszemélyesítési hajlandóságra, a túlnyomóan affektív-indulati érvelés és befolyásolás elfogadására.

Mindenfajta előítéletképzési szándék, politikai és ideológiai manipuláció gondolkodásunknak ezzel a renyhességével, túlzott „gazdaságosságra” törekvésével él vissza: rajta élösködik, miként fagyöngy az eleven fán. Elegendő egy pillantást vetni századunk és korunk „nagy gyűlöletkeltőinek” tömegbefolyásolási technikáira, propagandisztikus hiedelmeire, hogy minderről meggyőződhesünk.

Ezért „haragszik” minden demagóg a nyugodt érvelésre, a latolgató töprengésre, a dolgok sokoldalú és lehetőleg indulatmentes mérlegelésére. Mindezekben a gyengeség, a cselekvőképtelenség jelét véli látni – főként, ha tömegeket óhajt mozgásba hozni. A tömeghisztériákat gerjesztő és indulatkeltéssel operáló Cipollákat sohasem lehet ártalmatlanná tenni a még erősebb – csak esetleg másfajta – hisztériákkal és emóciókkal. A józan *tárgysze-*

rűség és az ésszerűség világába kell átlépni előlük, nem fogadva el az általuk kijelölt játékteret.

Közbevetés a toleranciáról

S itt röviden visszatérhetünk a *tolerancia* kérdésére. Némileg leegyszerűsítve, azt mondhatnánk, hogy a tolerancia nem egyéb, mint a másik ember *individualitásának*, nem ismételhető *egyszeriségének és autonómiájának* tudomásul vétele és tisztelete, vagyis óvakodás attól, hogy kizárólag valamely kategória vagy kategóriák kombinációja képviselőjének lássuk őt. A toleráns ember – bár természetesen maga is él kategoriális eszközökkel – a másikkal fűződő értékelő viszonyát mindig a csak neki szóló, a csak neki kijáró egyéni-szelektív, individuális módon alakítja, s mindig tisztában van a könnyelmű és felelőtlen *kategoriális általánosítások* kockázataival.

De mi legyen a bevezetőben feltett nem könnyű kérdésekkel: hol húzódnak a *tolerancia határai*? Hiszen ilyen határok bizonyosan léteznek, s az is kétségtelen, hogy mélységesen befolyásolják őket a *világszemléleti és normatív-erkölcsi* pozíciók. A kérdés nagyszabású, önálló vizsgálódást érdemelne. Csupán egy dolog vélhető bizonyosnak: a toleranciának aktív és *energikus, tiltakozó* arculatot kell öltenie minden olyan esetben, amikor veszedelem fenyegeti bármelyik ember méltóságát, személyes szuverenitását és *önmeghatározási szabadságát*, individualitásának megőrzését. Egyebekben pedig tudomásul kell vennünk: végső soron mindenki maga felel tulajdon sorsáért. Senki sem élheti más ember életét, senki sem lehet más ember sorsának ura!

Az idegen és a más

Részben a *szociobiológia* és az *etológia* egyes – korábban már említett – megfigyeléseinek könnyűkező általánosítása a felelős azért, hogy akadnak, akik a más, az idegen, az ismeretlen elleni ellenséges érzületet (az „idegen-gyűlöletet”) az ember eredendő hajlamának vélik. Kétségtelen, hogy a megszokott, az ismert általában *biztonságot* kelt, *pozitív érzelmekkel* fonódik össze, és *megközelítésre* készlet. Ezzel szemben az ismeretlen, az idegen, az elütő és szokatlan idegenkedést támaszt, feszültséget kelt, távolodásra ösztönöz. Mindez főképpen a *rutinszerű, hétköznapi viselkedés* világában helytálló.

Ám az ember különös lény: rendkívül erős készletetés működik benne (fel-derítő és orientációs viselkedés) az újszerű, az ismeretlen kipuhatólására és birtokba vételére. A modern szemléletű fejlődéslelektan egyik alapvető felismerése, hogy már a csecsemő és a kisgyermek is eredendően *aktív lény*, akit *belső impulzusai* készletetnek a külvilág (a személyi és a tárgyi világ, s a bennük rejlő kapcsolatok, összefüggések) szakadatlan kutatására, kitapasz-

talására. S ezenközben nem szorul állandó külső ösztönzésre és támogatásra, a felnőttek szakadatlan támogató pátyolgatására. Ezért vélik úgy, hogy a gyereket nem kell faggatni, s elárasztani kész válaszokkal, hanem *kérdező lény*vé kell tenni: kereső-kutató műveleteit és kérdéseit kell támogatni, ösztönözni.

Az ember bizonyos értelemben paradox – vagy legalábbis ambivalens – lény. Miközben ugyanis helytálló az a megállapítás, hogy mindennapi életében előnyben részesíti azt, ami közeli, ismert és megszokott, nem kevésbé illik rá az a jellemzés is, hogy álhatatosan keresi a szokatlant, az ismeretlent, a mást. S itt nem egyszerűen arra kell gondolnunk, hogy a kutatás és felfedezés szenvedélye egyre új és új nekirugaszkodásokra sarkallja: meg kell hódítania az ismeretlent, legyen az a Mount Everest csúcsa, a Hold felszíne vagy a gének titkai. Gondoljuk meg: évente millió és millió turista kel útra, hogy ismeretlen kultúrákkal, tájakkal, emberekkel barátkozzék. S minél különösebb, távolibb, a sajátunktól elütő egy kultúra vagy életforma, annál érdekesebb és vonzóbb. Ezért utaznak egyre többen Távol-Keletre, Indiába, Japánba. Mi lehet ennek az oka? Csupán a divat vagy a státusszimbólum vonzása? Jellemző, hogy az utóbbi évtizedekben Katmandut s általában a keleti kultúrákat elsősorban a nyugat-európai és amerikai fiatalok fedezték fel önmaguk számára.

Aligha jogos hát arról beszélni, hogy az idegentől, a másságtól való tartózkodás vagy félelem – s méginkább az idegen gyűlölete – egyértelműen rögzítve van az ember hajlamaiban. Ezért említettük az ambivalenciát: *az idegen, a más egyszerre izgat, foglalkoztat és vonz, ám egyúttal feszültséget, bizonytalanságot és szorongást is gerjeszt.* Ha azonban nyílt és *programszerű idegengyűlölet* jelenik meg a színen, akkor abban mindig közrejátszik többé vagy kevésbé jelentős társadalmi csoportok *tömegesen halmozódó frusztrált állapota*, egzisztenciális bizonytalansága, távlatvesztése, s az ezek talaján felerősödő politikai hisztéria; de feltétlenül szükség van hozzá meghatározott *társadalmi és politikai erők manipulatív akciójára is.* Fel kell mutatni a halmozódó elégedetlenség okát. S mi sem egyszerűbb, mint a társadalmi *bűnbak*képzési folyamatok révén meghatározott társadalmi, etnikai vagy egyéb (politikai, hitéleti-vallási, generációs stb.) csoportokat nevezni meg a bajok okaként. A recept ilyenkor felettébb egyszerű: el kell távolítani az okot, s tüstént rendbe jön minden. A Weimari Köztársaság gyakorta emlegetett példája ebből a szempontból is tanulságos. Íme a képlet: súlyos gazdasági válság, tömeges munkanélküliség; már-már kormányozhatatlan állam; a „nagy bűnbak” felmutatása az antiszemitizmus képében; a saját nemzeti csoport felmagasztalása a fajelmélet révén. Ez a fasizmus vagy – némileg általánosabban szólva – mindenfajta jobboldali radikális populizmus képlete (beleértve a hazait is, meg Le Pen-t is).

Olykor azonban szűkösebb metszetben, a személyes sorsokban is felbukkan a jelenség. Szerencsétlenül alakult személyes élet- és alkalmi tapasztalás teremti a *nőgyűlölőt.* A sikertelen egyetemi felvételi vizsga fogékonnyá tesz

ama hiedelem iránt, hogy az „idegenek elveszik a helyet”. A csapatával összeforrott és sikerigényét arra áthelyező fiatal szurkoló hevesen gyűlölheti a másik csapat híveit, kivált ha történetesen azok kedvence győz. Elegendő szétnézni a pályák környékén! Néhány kedvezőtlen személyes tapasztalás alapul szolgálhat a „züllött és semmirevaló” fiatalokról alkotott képzetnek.

Hazai gondok

Számos aktuális hazai közéleti vitát is át- meg átszőnek az előítéletességből, a „mással” szembeni gyanakvásból és a bűnbakképzés következményeiből eredő hatások. A környezet – főként a volt Jugoszláviában és a széthullott szovjet birodalomban zajló számtalan etnikai konfliktus – az egész régióban gerjeszti és újjáéleszti a hagyományos idegenkedéseket. A közeli és távoli történelmi örökség ráveti árnyait a mai napokra. A Bibó által oly érzékletesen elemzett „zsákutcás történelmek” alakzatai és mintái újraélednek, egyebek közt az antiszemita hangulatok és érzületek képében, a szekták és a kisebbségek körüli vitákban, a társadalom politikai megosztottságai és pártosodási tendenciái mentén.

De a legsúlyosabb feszültségek a közeli években alighanem a *cigány etnikai csoport* körül sűrűsödnek majd össze. A gazdasági nehézségek ennek tagjait sújtják leginkább; társadalmi integrálódásuk folyamata megtört, tagjai kiszorulóban vannak ennek legfontosabb szférájából: a munka világából; alig van saját értelmiségük; kultúrájuk és életmódjuk sok sajátos vonást mutat. A körülményeik egyre többüket terelik a kriminalitás felé. Az elmúlt két-három év lokális konfliktusai rendre ezen a talajon pattantak ki, s csaknem mindig az etnikai csoportok közötti feszültség alakját öltötték. Reális esélye van annak, hogy a hazai cigánynépeség lesz a közeli jövő „ügyeletes” *bűnbakja*. Ebből a helyzetből csak magának a cigányságnak az erőfeszítései és a társadalmi tolerancia és támogatás légköre vezethetnek ki.

Éppen ezért rendkívül fontos, hogy az idevágó kérdéseket hipokrizis és leereszkedő paternalizmus nélkül vegyük szemügyre; külső „megváltók” a cigányságon sem segíthetnek. Ehhez sikeres gazdaság és erőteljes civil társadalom szükséges.

A magyar társadalomban élő *cigányság „mássága” többsíkú*; a børszín a legjelentéktelenebb. Bonyolultabb a helyzet az *életmódjuk* civilizációs-higiéniai körülményeivel, sajátos *jogérzékükkel*, familiáris hagyományaikkal, egyéb tradícióikkal és szokásaikkal, amelyek között ma még gyakori a vérbosszú legitimitása is. Ismét csak más a helyzet kultúrájukkal, folklórjukkal, mesterségbeli készségeikkel és ügyességükkel.

A rájuk vonatkozó kategoriális általánosítások és idegenkedések éppen-séggel azokat sújtják legjobban, akik nagy erőfeszítéseket tettek és tesznek társadalmi integrációjukért és életformájuk modernizálásáért (gyerekeik iskolázásáért, az életvitel és a lakás korszerűsítéséért). Pedig közreműködésük

nélkül nincs megoldás; nem lehet őket visszaszorítani holmi fizikai és szimbolikus gettóba.

A cigányság iránti tolerancia és társadalmi segítőkészség teljességgel megfér azzal, hogy életvitelük bizonyos vonásaival, az archaikus és a modern társadalom megütközésének tüneteivel – ezzel a „mássággal” – szemben kritikusak, türelmetlenek legyünk – tekintet nélkül arra, hogy maguk mennyire felelősek a kialakult helyzetért. Az „így, ahogy vagytok” elfogadás erőszakolása hipokrizist szül. S mert érthetetlen és elfogadhatatlan a lakosság túlnyomó többsége számára, csakis magának a cigányságnak árthat. Erről világosan kell szólni! Egyebek közt azért is, hogy megóvhassuk önmagunkat és a cigányságot a gyűlöletbe átcsapó indulatoktól és az ebből eredő konfliktusok örödi körétől.

Nem áltathatjuk magunkat a könnyű és gyors megoldások illúziójával. Már csak azért sem, mivel a kisebbségi csoportokkal szembeni *idegenkedés*, amely még messze áll a „kidolgozott”, ideologikusan alátámasztott gyűlölködéstől, már igen korán, nem reflektált módon is kialakulhat. Csupán homályos-ösztönös, *elemi érzelmi reakciók alakjában működik*. A modern pszichológia utólag a figyelem előterébe emelte az érzelmi-indulati élmények és tapasztalatok jelentőségét a mindennapi viselkedés szervezésében s a társadalmi információk tudatos feldolgozásában.

Az idegenkedés forrása olykor egyszerűen a korai szülői és környezeti fenyegetésekben vagy a nyelvi sztereotípiákban rejlik („elvisz a rongyos zsidó”; „majd odaadlak a cigányoknak”; „ne barátkozz vele”; „ne ülj mellé”). S ha ez az érzelmi-ösztönös, olykor szavakba sem foglalt idegenkedés rávetül a – külső jellemzőiben is szokatlan – „másikra”, valamely kisebbségi csoport tagjaira, akkor a „tudás” és a hiedelem ennek logikája szerint szerveződik. Az egyén fogékonnyá válhat az idegenkedését igazoló álrationális – sőt, olykor egyenesen *irracionális* – hiedelmek és érvek iránt. Ebből persze kisarjadhat egy némileg fölényes-lekezelő, paternalisztikus mentalitás is, amilyen a múlt századi liberális korszak „kedélyes antiszemitizmusa” volt. Am ha ez az idegenkedés valamely politikai ideológia elemévé és mozgalmatszervező tényezőjévé válik, súlyos kockázatok fenyegetnek.

A gyűlölet és a tolerancia, az előítélet és a bünbakképzés manapság nem elvont és akadémikus téma a honi tájakon. Ott feszül a mindennapi tapasztalatokban és érintkezésekben, a politikai dinamizmusokban és a közeli jövő kilátásaiban. Józanul kell hát rápillantanunk erre a különös „tenyésztetre”, újra és újra, makacsul a józan észre, a türelemre, az ember méltóságára kell appellálnunk, valahányszor szemben találjuk magunkat valamelyik arcával.

S azt is tudnunk kell: ezek az arcok új vonásokat is ölthetnek. A Holocaust és a Gulag után az antiszemitizmus vagy az „ellenség” elleni gyűlöletkeltés *aligha válhat nyílt és deklarált programmá*. Rejtőzködésre és álruhák öltésére kényszerül, mivel a modern korszak politikai kultúrája, az „európaiság” eszmeköre aligha túrná el a nyíltan diszkriminatív törekvéseket. Ezért az idegenellenesség, a bünbakká nyilvánítás, a gyűlöletkeltés rendszerint más „nagy

ideológiák” alárendelt – ám szerves – mozzanataként bukkan fel, legyen bár szó korunk fundamentalista vagy korlátoltan „nemzeti” ideológiáiról.

Ezek az ideológiák ugyan általában pozitív terminusokban fogalmazódnak meg, de érzelmi háttérükben, sugalmazásaikban mindig ott lappang a kirekesztés, a közgyűlölet éppen időszerű tárgyának megjelölése. Ne feledjük: mások lekicsinylése, diszkriminálása rendszerint az *önfelmagasztaláshoz* szükségeltetik. A hitlerizmus programszerű antiszemitizmusa a kiválasztott faj teóriájával fonódott össze. A hirhedt kolozsvári polgármestert, Funart sajtónk szívesen illeti a „magyarfaló” jelzővel, holott legalább ilyen joggal „románistenítőnek” is mondhatnánk.

A kivételesség, a hiedelem, hogy valaki különb másoknál vagy a „kiválasztottság” képzele mindig együtt jár mások lebecsülésével, hiszen csakis valakihez képest lehetünk különbek.

A szellem és az erkölcs nyugodt figyelmén és harcrakésztségén is múlik, hogy kordában tudjuk-e tartani – magunkban és másokban – a gyűlölködés, az intolerancia meg-megújuló megnyilvánulásait.

A nemzettudatot torzító mítoszok

Dobossy László

A közép-európai népek szellemi fejlődését – főleg e fejlődést leginkább kifejező nemzeti irodalmakat – összehasonlító módszerrel vizsgáló kutatók ismételen rámutattak már, hogy népeink nemzettudatának alakulásában mily nagy szerepük volt és van a nemzeti mítoszoknak, legendáknak s a belőlük táplálkozó elfogultságoknak, sőt előítéleteknek. Közismert, hogy a térségünkbeli népek irodalmának – természetesen a magyarnak is – az újabbkori magas szintű megújrodása, kibontakozása, egybeesik a nemzeti-nemzetiségi érzület párhuzamosan jelentkező tudatosodásával. Mindenesetre, aki a közép-európai irodalmaknak a 19. század eleji kiemelkedő alkotásait olyként tanulmányozza, hogy összehasonlítási mércéül valamelyik nyugati irodalom egyidejű jelenségeire is figyel, szembeötlőn érzékelheti a nemzeti mítoszok szóművészeti megjelenítésének kísérletét, amelyet Széchenyi „öncsaló misztifikációnak, szemfényvesztésnek” nevezett.

Az itt alkalmazandó értelemben nemzeti mítosznak – más, irodalmibb szóhasználat: legendának – azt a szellemi konstrukciót nevezem, amely egy múltbeli helyzetet, állapotot, eseményt úgy mutat be, s olyként értelmez, hogy a keletkezés valódi körülményeivel mit sem törődve a jelen ábrándjainak és álmainak ködébe burkolja. Vagyis: nem a múlt tényeit, hanem a jelen hiedelmeit, esetleg kívánalmait követi. Ennek pedig nem lehet más következménye, csak az, hogy az egymás mellett, sőt gyakran egymásba fonódottan élő népekben ideológiai tápot kap a gyanakvás, a gyűlölet, az ellenségeskedés. Ilyen értelemben fogadható el kiindulási tételül egy bécsi származású amerikai történetíró, Hans Kohn megállapítása: „A nyugati nacionalizmus valóságra épült; a keleti pedig mítoszokra és álmokra.” Marc Ferro pedig azt tárja fel, hogy a történelmi mítoszokat minden országban a legmélyebb és legáltalánosabb eredményességgel az iskolai oktatás terjeszti.

Szemléltetésül megemlítek néhány ilyen közép-európai mítoszt, amelyek máig ható érvénnyel befolyásolják a közgondolkodást és a történelmi fejleményeket. E mítoszok közt – kártékonyságát tekintve – leghatékonyabb az, amely az ősiség elvét próbálja érvényesíteni: melyik nép élt előbb a Kárpát-medencében, melyiknek van több joga, hogy a később betelepülők fölött uralkodjék? Ezzel függ össze a múlt ködébe vesző „régí dicsőség”: mely népeknek volt itt fejedelemségük, legendás uralkodókkal? Következésképp: melyek azok a modern nemzetek, amelyeknek e mitologikus múltból szár-

maztathatóan mélyebb a kultúrájuk? (Érintőlegesen, ám korántsem szándék nélkül hadd említsem meg, hogy a 18. század előtti szógyűjteményekben, például az 1680-as keletű Furetière-féle *Dictionnaire universel*-ben hiába keresnők a *nacionalizmus* vagy a *nacionalista* szavakat.)

Az egyensúly megbontása

Az alábbiakban megpróbálom irodalmi példák alapján bemutatni a környező országokban a magyarságról kialakult előítéleteket. Először is az látszik szükségesnek, hogy az említett mítoszok szerepével és hatásával foglalkozzam. E helyütt – terjedelmi okból, valamint szakmai érdeklődésem folytán is – főleg az északi kapcsolatok tüneteit mutatom be, a tanulságok azonban, miként látni fogjuk, sajnálatos módon általánosíthatók.

Ismeretes, hogy térségünkben kevés szellemi alkotás váltott ki oly messzire ható visszhangot, mint Johann Gottfried von Herder 1784 és 1791 között megjelentetett történetbölcseleti értekezése (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*), pontosabban e mű néhány oldala a szláv népek küldetéséről az újjáéledő Európában, s – ezzel párhuzamosan – a magyar nemzet és a magyar nyelv pusztulásra ítéltségéről. „A mások közé ékelt kiszámú magyaroknak századok múltán talán már a nyelvét sem lehet fölfedezni” – vélte Herder. Az ilyen, semmivel sem bizonyított s nem is bizonyítható állítások, amelyeket azóta látványosan megcáfolt a valóság, akkor-tájt rendkívüli felbuzdulást okoztak a szlávok körében, s szorongó félelmet keltettek a sorskérdéseinkről töprengő legjobbjainkban; „éjszak rémes árnyai” még később is számos magyar történelmi döntést befolyásoltak.

A Herder sugallta ék-elméletre épült a főtebb említett egyik alapmítosz leghatékonyabb megfogalmazása: František Palacký fejtegetése a magyar honfoglalás és államalapítás világtörténelmi következményeiről. Palacký (1798–1876) ifjú korában a pozsonyi evangélikus líceum diákja volt, mint-hogy – életrajzírója szerint – „a magyarországi iskolákban szabadabb szellemű és tágabb horizontú volt az oktatás”. 1823-tól – Prágába érkezésétől – fokozatosan lett előbb a tudományos élet szervezője, majd a nemzeti mozgalom irányítója s ebbeli érdemei révén az ausztriai szláv népek függetlenségi törekvéseinek fő szószólója. Nemzedékekre kiható közéleti tevékenységével párhuzamosan alapvető fontosságú történettudósi munkát is végzett, aminek elismerésül – más külföldi tudóstársaságokhoz hasonlóan – a Magyar Tudományos Akadémia szintén kültagjává választotta. Az Európa-szerte akkor érvényes módon Palacký széles körű kutatási eredményei a nemzeti törekvések indoklását és alátámasztását szolgálták. S itt lép be a mítoszalkotás és mítoszértelmezés lehetősége. Palacký ugyanis, aki – nemzedéktársaival egyetértésben – a szlovákokat „magyarországi cseheknek” nevezte, a *Cseh nemzet története (Dějiny národu českého, 1836–1864)* című, mind tudományos, mind közgondolkodás-történeti szempontból különleges jelentőségű

monumentális művének harmadik könyvében, hitelesnek fogadva el az 1820 tájt Václav Hankától hamisított ó-cseh énekeket, s a bennük fölidézett régi dicsőséget, a korabeli jelen szellemében mereng a nagyszerű múlttól. S mi több: a mi Horvát Istvánunktól, Otrokócsi Fóris Ferencünktől és másoktól – a Pesten lelkészkedő Ján Kollár közvetítésével – ihletett délibábos múlt-idézés fordított előjelű képletét alkalmazva, a magyar honfoglalást és államalapítást olyképp mutatja be, mint az egyetemes történelem rendkívüli katasztrófáját, „végzetes csapást”, amely megakadályozta a cseh–morva fejedelemség köré szerveződő egységes szláv birodalom kialakulását. S finom elmeéllel hosszan és ékesszólóan bizonygatja, mily helyrehozhatatlan egyensúlyi válság keletkezett Európában annak folytán, hogy a latin és a germán hatalmi szféra mellett, a „vad lovasok” vágta ék révén nem jöhetett létre egy hasonlóan erős szláv hatalmi szféra. „Azzal, hogy a magyarok a formálódó szervezet szívébe hatolva megsemmisítették azt, örökre elszálltak e remények.” Tudvalevő, hogy ez az ábránd szülte tétel, a „cseh nemzet atyjának” e nagyívű víziója, iskolás könyvekben és lázalmú politikai programokban higítottan mindmáig ismételve, *nem egy nép tudatában vált a közgondolkodást irányító hivatalos szemléletté.*

A pánszlávizmus eszmei előzménye

A főntebb említett Ján Kollár (1793–1852), aki húsz éven át tevékenykedett a Deák-téri parókián s akinek több ország illetékes testületei ez év júliusában ünneplik születése kétszázadik évfordulóját, az egyik legfőbb ihletője a vázolt történelmi mítosznak (egyben pedig – tegyük hozzá – legvitatottabb és legvitathatóbb egyénisége térségünk szellemi történetének). Ő is, miként Palacký s oly sokan mások s oly különböző hatékonysággal, a pozsonyi evangélikus líceumban kapta a fő ösztönzést a szláv nemzettudat hirdetésére, védelmezésére. Sorsát és életművét, valamint világraszóló elméletét is kétség nélkül döntően befolyásolta az a magánéleti körülmény, hogy épp a Deák-téri evangélikus templom szlovák lelkészeként működött.

Azokban az évtizedekben élt és dolgozott a magyar főváros központjában, amidőn soha nem látott lendülettel újhodott meg a magyar szellemi élet. Ő azonban mindebből szinte semmit nem volt hajlandó tudomásul venni. *Slávy dcéra* (azaz a Szlávság leánya vagy más értelmezésben: A dicsőség leánya) címmel cseh nyelvű terjedelmes szonettgyűjteményt jelentet meg 1824-ben, majd később új darabokkal bővítetten, a szláv népek sorsáról és jövőjéről; Himfy modorára és modorosságára emlékeztetőn pellengérezi ki azokat a – főként – németeket és magyarokat, akik e gyászos múlt okozóinak s e biztató jövő gáncsvetőinek minősítendőek. A bennünket most foglalkoztató téma kapcsán jelesül az érdekelhet, hogy e csehül író szlovák költő a reformkori Pesten tevékenykedve legkevésbé sem az egymás mellett élő és egymásra utalt népek sorsközösségét egyengeti, hanem a történelem sodrában megte-

pázott szláv népeknek – vagy ahogyan egyik nevezetes iratában kifejtette: az egységes szláv nemzet törzseinek – az „irodalmi kölcsönösségét” hirdeti.

Ez az elképzelés a közös szláv múlttól és az egységes szláv nemzetről – egyelőre csak kulturálisan és a Habsburg-dinasztia jóindulatúnak remélt védnöksége alá helyezve – a későbbi, már politikai tartalommal is telítődő pánszlávizmus eszmei előzménye. Ebben a mitologikus szláv világképben fontos helyet kap az idegenellenesség, s következésképp a magyargyűlölet. A szlávok galamblelkűek, jóságosak, ártatlanok, a magyarok viszont sátánian gonoszak, akik örömet lelik más népek elnyomásában.

Az ezeréves elnyomás

Kollár és Palacký szláv mítoszvilága pontosabb bölceleti körülírást kap T.G. Masaryk történetfilozófiai főművében, a *Cseh kérdésben* (Česká otázka, 1895). Amikor a prágai egyetem tekintélyes filozófiaprofesszora e könyvén dolgozott, a közép-európai nemzetiségi viszonyok – mint ismeretes – rendkívül kiéleződtek. Ami korábban ködös általánosság volt (például az ék-elmélet), most konkrét váddá módosul: a magyarok ezer éven át válogatott eszközökkel nyomták el az országuk területén élt s most már nemzetiségeknek nevezett más népeket. Pedig épp a nagy tekintélyű Palacký, aki pedig – miként olvashattuk – oly elmarasztalón vélekedett a magyar honfoglalásról, egyik legfontosabb iratában hitelt érdemlően állapította meg, hogy „a nemzeti egyenjogúság elve évszázadok során sehol sem jutott jobban érvényre és sehol sem volt jobban biztosított, mint Magyarországon, egészen addig, amíg a régi alkotmány érvényben volt, s a diplomácia, a közigazgatás és az oktatás nyelve a latin volt”. A magát tudatosan Palacký-követőnek valló Masaryk az említett művében nem áll mégis durván lekicsinylő ítéletet nyilvánítani a magyar műveltségről, méghozzá arra a korszakra vonatkozóan, amidőn – Széchenyi, Eötvös, Kölcsey, Vörösmarty, Arany, Petőfi alkotó tevékenysége révén – virágkorát élte szellemi megújulásunk. Masaryk szerint: „A magyar elnyomást a szlovákok azért viselték és viselik el oly nehezen, mert a magyarok hegemoniáját semmi egyéb nem indokolja, csak az erőszak. Nekünk, cseheknek, a németek felmutathatják irodalmukat és a nagyságot, a magyarok azonban híján vannak ennek is, annak is. A magyar nép műveltségi állapotja alacsonyabb, mint a szlovák népé, s jelentékenyebb irodalmuk még ma sincs, s végleg semmilyen sem volt Kollár idejében. A szlovákok elnyomása pusztán fizikai jellegű, s ezért vannak az elnemzetlenítésnek és a magyárosításnak oly vészes kulturális és erkölcsi következményei.” A magyar műveltségre vonatkozó feltűnően tudománytalan vélekedését megismétli Masaryk az 1917-ben írt, s először angolul és franciául megjelentetett *Új Európa* című könyvében, amely – igaz – nem történetfilozófiai értekezés, mint a *Cseh kérdés*, hanem inkább a külföldi közvélemény tájékoztatására szánt politikai pamflet. Mellesleg e műfaji megjelölés magyarázza – ha nem

is menti – a meghökkentő furcsaságokat, amelyek – megint főleg a magyar kérdés kapcsán – szinte egymásra torlódnak e kötetben. Ilyen például a csehszlovák államiség előképeként jellemzett hetedik századi (!) „első cseh állam” németellenes küzdelmeinek fölidézése vagy – főleg – az a nem kevésbé történelmietlen állítás, amely szerint a mohácsi csatavesztés folytán „Magyarország török fennhatóság alá került, csupán Szlovákia volt szabad”.

A világtekintélyű Masaryk műveiből nemcsak azért idéztem részletesebben, mivel ő – szakmailag alaposan képzett filozófusként és a magyar kérdést is jól ismerő „politológusként” – a történelmi hamis mítoszokat tudatosan használta fel az általa hatékonyan képviselt csehszlovák közös állameszme megvalósítása érdekében. Témánk szempontjából azért vélem tanulságosnak e múltmódosító (vagyis a múltat nem a maga mivoltában, hanem a jelen kívánalmai szerint értelmező) nézeteket, mivel a tankönyvek és más tudatformáló eszközök révén mélyrehatóan befolyásolták a közgondolkodást. Rokon szellemben, hiszen szintén Kollártól sugalltan, a politikailag is pánszláv elkötelezettségű Svetozár Hurban-Vajanský szlovák író 1908-ban fajelméleti alapon fogalmazta meg a szláv, s jelesül a szlovák kultúrförlény mítoszáét: „Ha egy magasabb kultúra elnyom egy alacsonyabbat (mint például a német a lengyelt, az angol az indiait), az brutalitás, sérelem, igazságtalanság, de amikor az alacsonyabb török-ázsiai faj nyomja el a magasabb indoeurópaít, az már az isteni törvények égbekiáltó megsértése – és gaztett a civilizáció ellen.”

Külön tanulmányt érdemelne annak vizsgálata, hogy a múlt század utolsó s a jelen század első évtizedeinek cseh és szlovák szépirodalmában milyen szóművészeti eszközökkel fejeződnek ki a nemzeti mítosz elemei: a „vad ázsiai elnyomók” kegyetlenkedései, a galamblelkűen ártatlan szlovák nép válogatott módszerekkel történő megalázása stb. A korabeli cseh irodalom kiemelkedő egyéniségeinek, például Adolf Heyduk, Julius Zeyer, Jiří Mahen műveiben gyakori téma a természettel együttélő becsületes, egyszerű szlovák ember, aki épp e tisztaság révén képes ellenállni a brutális magyar erőszaknak.

Ismeretes, hogy az így terjesztett hamis kép hatására az 1918. évi államfordulat után a Szlovákiába küldött cseh hivatalnokok nem érthették meg, hogy ott nem jóságos vademberek élnek, hanem egy viszonylagos függetlenségre áhítozó nemzet tagjai. A különféle rangú-rendű tisztviselők az irodalmi mítosz gerjesztette végzetes félreértés folytán nem vették észre, hogy e „testvérnép” ugyanolyan rétegződésű társadalomra tagolódott, amilyen a korabeli magyar volt: nemességgel, polgársággal, mező-, illetve erdőgazdasági dolgozókkal. A harmincas években, Čapekkel beszélgetve, ezért mondta Masaryk, hogy a csehek múlt századi „hasznos és szükséges” rajongása a szlovákságért kimerült a néprajzi érdekességek csodálatában: üres „literatúra” volt, tényleges valóságtartalom nélkül. A mítoszcáfoló valóságot Masaryk bírálatánál is pontosabban érzékeltetik a tudományos kutatás adatai. A *Csehszlovákia földrajza (Zeměpis Československa, 1960)* című alapmű megállapítása szerint

„az 1921. év előtti százötven év alatt a szlovák–magyar nyelvhatár, minden politikai nyomás ellenére, inkább a szlovákok javára változott meg. A nyelvhatár 319 községe közül 73 változtatta meg a nemzetiségét s abból 49 a szlovákok javára”. A nemzeti mítoszokat általában könnyű megcáfolni, hatásukat mégis vajmi nehéz elviselni.

A kollektív felelősség

Az ezeréves elnyomás mítoszának sajátos szemléltetését elgondolkodtatón kísérte meg egy franciául író román szerző, Emile M. Cioran. 1957-ben, amikor a nyugati sajtó sűrűn tárgyalta forradalmunk eseményeit s kellőképp elemezte nemzetközi jelentőségét, Cioran az egyik vezető párizsi folyóiratban hosszú bizonygatás kíséretében azt a meghökkentő értelmezést adta elő, hogy a magyarok azért lázadtak fel a szovjet uralom ellen, mivel ezer éven át megszokták, hogy úri nemzetként más népek kérlelhetetlen elnyomói legyenek. Márpedig – úgymond – aki más népeket évszázadokig elnyom, nem tűrheti, hogy ő váljék elnyomottá. E szövegből most csak e szót emelem ki: a magyarok.

Az általánosítás ugyanis közös vonásuk e tudattorzító nemzeti mítoszoknak. A *magyarok* ezer éven át elnyomták a velük együttélő népeket; a *magyarok* ázsiai eredetű kulturálatlan és kulturálhatatlan barbárok; a *magyarok* – a más népbeliek munkaerejét kizsákmányolva és a zsidósággal összejátszva – föl-építették a kozmopolita szellemű bűnös nagyvárost a nemzetiségi fiatalok elcsábítására és megrontására; a *magyarok* tehát – e végletekig leegyszerűsített szemlélet szerint – kollektíven felelősek a múltért. S következőképp kollektíven felelősek például a második világháborúért is. Ez utóbbi történelmi mítosz – mint tudjuk – borzalmas következményű tetteket eredményezett 1945 után. Ennek szellemében sújtotta kollektív háborús bűnösség vádjá az őshonos szlovákiai magyar lakosságot az újabban – szemérmes eufemizmussal – etnikai tisztogatásnak nevezett megtorlással: kitelepítéssel, deportálással, „lakosságcserével”..., aminek sokrétű következményei máig hatóan terhelik a két nép viszonyát és mérgezik a közép-európai légkört.

E messzire sugárzó eseménysort azért hoztam itt szóba, mivel – nézetem szerint – egyértelműen bizonyító hatállyal példázza, hogy a nemzeti mítosz nem csupán a történelemformáló egyéni vagy közösségi tudatra van befolyással, hanem – íme – közvetlenül is belenyúlhat népeink sorsának alakulásába, azaz esetenként maga is történelmet csinálhat. Szinte úgy érezzük, hogy a kör sajnos bezárult: ami kezdetben, a 18. század végén és a 19. elején még csak ártatlan ábrándozás volt: költők, bölcselők, ideológusok képzelgése, – a 20. század közepén és, miként napjainkban érzékeljük, a végén is, iszonyatos népirtó cselekmények kezdeményezője, szellemi irányítója és eszmei indoklója lett.

A küldetéstudat

Illő, hogy a méltányosság okán akárcsak érintőlegesen is szóba hozzam: a magyar közgondolkodásban szintén fölös bőséggel tenyészték a nemzeti mítoszok különféle változatai. Ezek közös kiváltója leginkább annak a ténynek a tudatosítása volt, hogy a történeti Magyarország területén, a török hódoltságot követően, a magyar nemzethez tartozók csupán viszonylagos többséget alkottak; mint ismeretes, Fényes Elek kimutatása szerint 1842-ben a tizenhárom millió lakosból mindössze négy millió nyolcszázezer volt magyar nemzetiségű. A mítoszalkotók és mítoszterjesztők tehát azt érezték feladatuknak, hogy bizonyítsák – maguknak és a világnak – a magyarság államszervezői elhivatottságát, amitől (a nyugat-európai nemzetállamok megtévesztő példája nyomán) a lélekszám emelkedését is remélték. Se szeri, se száma az olyan – nem a valóságból, hanem mítoszból fakadó – szemléletnek, amelyet érzékeltesen példázhatunk Grünwald Béla nevezetes tanulmányából (*A Felvidék*, 1878) kiemelt tétellel: „A magyar nemzet missziója s legmagasabb célja fenn tartani magát uralkodó elemként az önálló magyar államban ... A magyarság, amikor az önálló fejlődésre képtelen, s az alatta álló kis népfajokat asszimilálja s egy magasabban álló népfajba olvasztja, az emberiségnek szolgál, mint a civilizáció bajnoka.”

Legyen érdeme nemzetünknek, hogy az itt szélsőségesen megfogalmazott mitikus képzelgés már akkor sem volt egyértelműen általános; kiváló politikai gondolkodók – köztük például Mocsáry Lajos, majd Jászi Oszkár és mások – fejtettek ki ésszerűen más véleményt: uralkodás és beolvasztás helyett egyenjogúságon alapuló együttélést javasolva. Mégis, a kárpát-medencei küldetéstudat mítosza, enyhébb változatban, sokáig élt tovább. Még oly kiváló történettudós és közíró is, amilyen Pethő Sándor volt, természetesen sokkal árnyaltabban, de a lényegét tekintve azonosan fejtegette e mítosz tartalmát az 1938. március 12-i elmefuttatásában: „Nagyjaink a magyarság tízszázéves dunai hivatásából, szentistváni gondolatából és nemzetünk államszervezői géniuszából merítették az erőt, hogy helytálljanak elsőszülöttségi jogunkért a Duna-területen.” E szöveget, valamint az idézett jeles szerző az idő tájt írt egyéb szövegeit is olvasva, ki ne érezné, hogy a kiválasztottságnak olyan képzetéről van itt szó, amelyet a térségünkben élő többi nemzet – ahogy láttuk – változatos indokolásokkal, külön-külön és együttesen szintén magáénak vall(ott).

Előítéletek ellen

A feltűnő hasonlóságokat mérlegelve okkal vélhető kétségtelennek, hogy a közép-európai nemzetek békés jövője s az ezt biztosító harmonikus együttélés attól függ, meg tudnak-e szabadulni történelmi mítoszaiktól? Képesek-e vágyálmok helyett a valóság kívánalmait követni? Remélhető-e, hogy eljön

az idő, amikor a nemzeti irodalom, zene, képzőművészet, történettudomány legszebb alkotásait, a szomszéd népek hasonló termékeivel egybevetve, kritikusan lehet szemlélni, s a gyanakvás és gyűlölködés szellemét, az előítéleteket, a közgondolkodásban éppúgy, mint az iskolai oktatásban s egyéb közvéleményformáló intézményekben a kölcsönös megértés és a termékeny megbékélés szelleme váltja fel?

A tudattorzító mítoszok akkor veszítenek majd jelentőségükből, s hatásuk akkor halványul el, ha az előítéleteket mellőző megismerés révén itt is, ott is, mindenütt egyre általánosabbá válik a valóság becsülése s az igazság szeretete. Egyelőre azonban fájdalommal kell tapasztalnunk, hogy a nemzeti mítoszok hatása: e jellegzetesen 19. század eleji s elsődlegesen közép-európai hagyaték szellemi és politikai gyúanyaga, sajnos, idestova kétszáz év múltán is borzalmasan robbanékony.

Olvasztótégely vagy kulturális pluralizmus: „másság” az Egyesült Államokban

Frank Tibor

Az Egyesült Államok országos levéltára, a washingtoni *National Archives* egész héten, reggeltől késő estig nyitva tartó olvasótermében évek óta különös „népmozgalom” zajlik: a családjuk története és saját származásuk titkai iránt érdeklődő amerikaiak seregei kiszorítják a hivatásos történészkutatókat a leolvasó- és másológépek mellől. Sokszor éjjelbe hajlóan, régi népszámlálások adatlapjain, bevándorló hajók végtelen utaslistáin és konzulátusi iratokban kutatják múltjukat. A családtörténet, a leszármazás titkainak feltárása valósággal tömeges szenvedéllyé vált az Egyesült Államokban.

A látványosan megnövekedett érdeklődés a családi múlt, a „kis történelem” iránt nem egyszerűen egyéni tudásszomj, kuriózumgyűjtögetési kedv terméke. Amerikában társadalmi jelenség lett annak felismerése, hogy a bevándorlás folyamata csak részben tette új, „amerikai nemzetté” az Egyesült Államok sokgyökerű népét. A hirtelen megnőtt érdeklődés a családok és egyének eredete, nemzeti-etnikai-vallási háttere iránt jól jelzi, hogy az évszázadnyi várákoszásokkal ellentétben az „amerikanizálódás” csak korlátozott mértékben valósult meg a hatalmas országban. A társadalmi „olvasztótégely” nem volt képes a több százféle nyelvi, kulturális, földrajzi, vallási és szociális kiindulóponttól érkező milliók közötti különbségeket teljes mértékben megszüntetni. Ez akkor is igaz, ha az amerikai politikai intézményrendszer, a más kontinensekre is kiterjeszkedő piacgazdaság, a tömegkommunikáció, s nem utolsósorban az amerikai angol nyelv kohéziós ereje kultúrantropológiai értelemben kétségtelenül nivellálta, nagy mértékben egységesítette az amerikai állampolgárok értékrendjét, felfogását, normarendszerét és világképét. Mégis, mind gyakoribb a ráébredés, hogy valaki nemcsak „amerikai”, hanem „magyar” is, „japán” is, „mexikói” is, kötődése kettős, olykor hármas is lehet.

„Régi” bevándorlók, „új” bevándorlók

A Nation of Immigrants című, poszthumusz kiadott könyvében John F. Kennedy elnök így foglalta össze az amerikai nemzet eredetének, e társadalom sajátosságainak lényegét: „Minden amerikai, aki csak valaha is élt, vagy maga bevándorló, vagy bevándorlók leszármazottja, egyetlen csoport kivételével.” E tekintetben az Egyesült Államok *társadalmi alapjaiban* különbözik a világ

legtöbb országától: az indián őslakosság ma (mintegy elkésett társadalmi megkövetésként) hivatalosan *Native American*-nek, „született amerikainak” nevezett, mára maroknyi csoportját kivéve, minden USA-polgár, vagy annak őse, az utolsó 370 évben települt meg (vagy telepítették meg erőszakkal) Észak-Amerika földjén. Ez elméletileg és gyakorlatilag is más kontextusba helyezi az „idegenség”, az etnikai „mátság”, a faji és vallási együttélés és türelem kérdéskörét ebben a fél földrésznyi országban, ahol a (megtévesztően) „nativistának” nevezett (vagyis a „helyben születettek”, valójában csupán korábban érkezettek előjogait hirdető) ideológiák mára úgyszólván a történelem lomtárába kerültek, legalábbis a komoly fórumokon.

A „nativista” ideológia igen mélyen gyökerezik az amerikai közgondolkodásban: a mindenkori újonnan érkezőket már a 19. század első évtizedeiben is ellenézés, gyanakvás és félelem fogadta. S.F.B. Morse „Egy amerikai” aláírással a New York-i *Journal of Commerce* hasábjain már 1835-ben cikksorozatban óvott „az Egyesült Államok szabad intézményeit közvetlenül veszélyeztető külföldi bevándorlástól”. Az amerikai kongresszusban L.C. Levin pennsylvaniai képviselő 1847-ben felhívta a figyelmet „a bevándorló népesség romló minőségére” és védeni igyekezett a politikai intézményrendszert „a bevándorlók ezreitől, akik évente elárasztják partjainkat anélkül, hogy képesek lennének ... az amerikai állampolgár politikai kötelezettségeinek teljesítésére”.

A bevándorlók politikai képzetlenségére hivatkozó, a demokratikus intézményrendszert féltő „nativista” politika és ideológia különös erővel lendült támadásba a kongresszusban és a sajtóban a múlt század 80-as éveitől kezdve, amikor megindult a közép- és kelet-európai tömegek roppant arányú bevándorlása. Amíg ugyanis a bevándorlás csak ezerszámra hozta az Egyesült Államokba az európai menekülteket, s amíg ezek csaknem kizárólag Nyugat-Európa gazdasági-társadalmi szempontból fejlettebb vidékeiről származó, zömükben protestáns csoportok voltak – angolok, skótok, németek, hollandok, skandinávok –, majd a század közepétől sok katolikus ír is, addig a század vége felé érkező „új” bevándorlók elsősorban szlávok, zsidók, dél-olaszok, és magyarok voltak, tehát fejletlen területekről menekülő, túlnyomóan nem-protestáns jövevények, s immár milliós nagyságrendben évente. Az „idegen” jelentése tehát hirtelen materiális, számszerű és vallási értelemben is megváltozott a „rég” és az „új” bevándorlás résztvevői és megfigyelői számára. A századfordulón a korábban defenzív „nativizmus” kiegészült a szociál-darwinizmus, a nyílt rasszizmus és a vallási intolerancia offenzív politikai és filozófiai megnyilvánulási formájával.

Az angolszász faj felsőbbrendűségének, civilizációs világkületésének, az Egyesült Államok hivatásának megfogalmazása és diadalának jóslata a 19. század végén mind határozottabban együtt jár más népek, más (nem-protestáns) vallások alacsonyabbrendűségének nyílt hirdetésével. Hatnak Gobi-neau gróf és más „tudományos rasszisták” tanai is. Josiah Strong tiszteletes például országos hírnévre tett szert az 1885-ben publikált *Our Country: Its*

Possible Future and Its Present Crisis című könyvével, melyben arról értekezett, hogy „Isten e kontinensen az angolszász fajt küldetésére készíti fel, ... a gyengébb fajok helyének elfoglalására, más fajok asszimilálására, s a maradék összeötvözésére ..., amíg csak nem tette angolszásszá az egész emberiséget”. A tiszteletes nagy mértékben az Amerikába is ellátogató Herbert Spencer tanainak hatása alatt állott, s amerikai ideológusoknak abba a befolyásos csoportjába tartozott, akik – mint Andrew Carnegie, John D. Rockefeller, vagy William Graham Sumner – a szabadságot az egyenlőtlenséggel és a *survival of the fittest* (a legalkalmasabbak túlélése) elv érvényesülésével tekintették azonosnak. A politikai életben olyan nagyhatású követők akadtak, mint Theodore Rooseveltt későbbi elnök és barátja, Henry Cabot Lodge, aki több mint harminc éven át volt massachusettsi szenátor. Az általuk fémjelzett, tekintélyes új-angliai politikai csoportosulás emelte át az adminisztratív gyakorlatba az „új”, közép- és kelet-európai bevándorlók alacsonyabbrendűségének, s ezért veszélyességének „tudományos”, szociáldarwinista alapozású és nemzeti ideológiává szentesített tételét. Ez a századfordulón ahhoz vezetett, hogy a kormányzat titkos megbízatással ismételtlen bevándorlási biztosokat küldött Európába (így többek között az Osztrák–Magyar Monarchiába is) a kivándorlás körülményeinek és motívumainak, a kivándorlók embertani jellegzetességeinek és lélektanának részletes megfigyelésére és leírására. Ezt követően a Kongresszus két házának és az elnök személyes képviselőinek részvételével, Paul Dillingham vermonti szenátor elnöklétével, 1907-ben létrehozták az *Immigration Commission*-t, avagy a Dillingham Bizottságot, amely óriási apparátussal, négyévi szakadatlan munkával összeállította a Dillingham-jelentést, az „új” bevándorlásnak ezt a monumentális, 42-kötetes statisztikai-szociológiai felmérését (1907–1911), amely az I. világháború előtti és alatti években a bevándorlásellenes politika, a „rossz, veszélyes fajok” kivültartásának „tudományos” alapozásául szolgált.

Noha a Dillingham-jelentés a mai közfelfogás szerint csupán tendenciózus, áltudományos adathalmaz, mely az új bevándorlást leállítani készülő kormánypolitikát volt hivatva alátámasztani, empirikus adatai ennél elfogulatlanabb figyelmet érdemelnek. Közzétett felmérései között olyan is akadt ugyanis, mint Franz Boasé, a Columbia Egyetem nagyhírű antropológus professzoráé, aki közel 18 000 New York-i lakoson végzett vizsgálatai nyomán arra a – saját maga számára is – meglepő eredményre jutott, hogy a lengyel, orosz, cseh, szlovák, magyar, dél-olasz és kelet-európai zsidó bevándorlók Amerikában született gyermekei egyetlen generációváltás után antropológiai értelemben is „amerikanizálódnak”, azaz bizonyos jellegzetes testi tulajdonságaik és méreteik egy „közös amerikai emberfaj” tulajdonságainak irányába mozdulnak el. Boas (azóta más népcsoportokon, így a Hawaii-ba áttelepült japánok példáján is igazolt) következtetéseit a kortárs tudományosság jó része hitetlenkedve fogadta, a rasszista emberkutatás pedig egyenesen dühödten tagadta. A Dillingham-jelentés egyébként azoknak a politikai pozícióját erősítette meg, akik nem nézték jó szemmel a sok milliós, angolul nem tudó,

sőt írástudatlan, az angolszász politikai intézményrendszert és gondolkodási kultúrárt értetlenül szemlélő bevándorló tömeg akadálytalan beáramlását a „szabadság hazájába”.

Az országban a bevándorlás megszorítását követelő szervezetek alakultak. Ilyen volt az *Immigration Restriction League* (Bevándorláskorlátozási Liga), melynek vezetői, Prescott F. Hall és Robert DeCourcy Ward egyenesen úgy állították be a bevándorláspolitikai kérdését, mintha az egyszerűen a „történetileg szabad, energikus és haladó brit, német és skandináv emberáramlás”, illetve „a történetileg elnyomott, atavisztikus és stagnáló szláv, latin és ázsiai fajok” közötti választást jelentené csupán. Az „alkalmas” és „alkalmatlan” jövevények, a „jó” és „rossz” minőségű bevándorlók szétválasztásának színhelye és jelképe 1892-től Ellis Island lett, ez az apró sziget a New York-i öbölben, ahol a bevándorolni kívánók nemcsak egészségi és munkajogi, hanem idővel egyre szigorodó pszichológiai és értelmességi vizsgán is átestek. Ahogyan a Szabadságszobor a befogadó Amerika jelképévé vált, úgy a szemközti Ellis Island a kirekesztő Amerikáévé.

Bizottságának feloszlata után Dillingham szenátor javaslatot tett a Kongresszusnak az olvasási teszt bevezetésére, amely a bevándorlás minőségi szűrőjének szerepét volt hivatva ellátni. Bevezetését a Kongresszus nagy többséggel támogatta, de az amerikai társadalom széles rétegei igyekeztek azt megakadályozni. A *National Archives* kötettségére őriz olyan leveleket, amelyeket az egymást váltó amerikai elnökök kaptak magánszemélyektől és társadalmi vagy politikai szervezetektől, felemelve szavukat a bevándorlás korlátozásának kongresszusi szándéka ellen. E tiltakozó hullám egészen 1917-ig képesnek bizonyult arra, hogy meggátolja Dillingham írás-olvasás próbájának, a *Literacy Test*-nek a bevezetését, amelynek tervét három egymást követő amerikai elnök is megvétózta. Csak az Egyesült Államoknak az I. világháborúba való belépésekor (1917) kibontakozó ellenséges közhangulat tette végül lehetetlenné Woodrow Wilson számára, hogy tovább akadályozza a *Literacy Test* törvénybe iktatását. Ezt a lépését ideológiailag közvetlenül is előkészítette egy gazdag New York-i amatőr antropológus 1916-ban megjelent, nagyhatású könyve, a *The Passing of the Great Race*. Madison Grant biológiai, embertani és genetikai érvekkel alátámasztott, egységes rasszista „filozófiát” kreált az Egyesült Államok „nordikus” faji alapjainak megőrzéséhez, a „nagy amerikai faj” tisztaságának megvédéséhez.

A háború hatása annyira megrázta az országot, hogy immár a *Literacy Test* is kevésnek bizonyult a bevándorlásellenes társadalmi mozgalom lecsillapításához. A tömeghisztéria és idegengyűlölet háború utáni légkörében a Kongresszus 1921-ben elfogadta az első ún. „kvóta” törvényt, amely az 1910. évi népszámláláskor rögzített népcsoportarányok 3%-ában állapította meg az éves bevándorlás mértékét minden külföldi országból. A „nativisták” nyomására ezt a törvényhozás 1924-ben tovább szigorította, s már csak az 1890. évi népszámláláskor az országban tartózkodók népcsoportonkénti 2%-át engedte be az Egyesült Államokba. A kvóta törvény, mely 1965-ig volt hatály-

ban, a közép- és kelet-európai bevándorlást – az 1880–1914-es időszakhoz képest – úgyszólván leállította. Ez akkor is igaz, hogyha a II. világháború előtt és után, vagy az 1956-os magyarországi forradalmat követően, később a vietnami háború nyomán az amerikai törvényhozás tett és tesz is néhány kivételes, szép gesztust üldözöttek védelmében.

Bennszülöttek és behurcoltak

A bevándorlók egymással kapcsolatos ellenérzéséhez képest az előítéleteknek valóságos rendszerébe ütközünk, amikor a feketékkel (*Afro-American*) és az indiánokkal (*Native American*) kapcsolatos amerikai átlag gondolkodást vizsgáljuk. Közismert, hogy a feketebőrű népesség sorsa már a múlt század közepére olyannyira megosztotta a fehér többséget, hogy nézetkülönbségeik az ország és az amerikai társadalom kettéosztásához, véres polgárháborúhoz vezettek (1861–1865). Az északiak győzelme a rabszolga tartó déli ültetvényesek felett megteremtette ugyan a feketék szabadságának alkotmányos garanciáit, amelyet az amerikai alkotmányba is belefoglaltak (*Amendments XIII–XV*), ám a valóságos egyenrangúság megteremtéséért ma is küzdelem folyik. Az amerikai társadalom – politikai intézményrendszerének közbenjöttével – a második világháború óta fokozatosan igyekezett az egyenjogúság, majd egyre inkább a valóságos egyenértékűség tényét, érzését, élményét is megadni a fekete lakosoknak. A Legfelsőbb Bíróság híres, 1954-es döntésétől (*Brown vs Board of Education*) számított évtizedet „második amerikai forradalomnak” is nevezik, amelynek során fokozatosan megszüntették a megalázó iskolai szegregációt minden iskolatípusban, és a Montgomery (Alabama) buszokon kivívták a közlekedési egyenrangúságot is. Martin Luther King Jr. vezetésével megszületett az erőszakmentes polgárjogi mozgalom, és ma már mind több feketebőrűnek sikerül magasabb iskolai végzettséget, magasabbban kvalifikált állást, s azok révén magasabb társadalmi pozíciót szereznie.

Ám minden politikai eredmény, a szabadságjogok ismételt elvi deklarálása ellenére az „afro-amerikaiak” túlnyomó része a mai napig is gazdasági, társadalmi, életforma- és életszínvonalbeli hátrányoktól szenved a fehérbőrű lakosság nagy tömegeihez képest. (Becslések szerint a feketéknek a fehérekhez viszonyítva ma is csaknem kétszerese él a létminimum alatti szinten.) Az egyenjogúsításért folytatott évszázados küzdelem során nyilvánvalóvá vált, hogy könnyebb leküzdeni az egyes etnikumokon belüli, mint az inter-etnikus nézet- és értékkülönbségeket, szociál- és individuálpszichológiai ellenérzéseket és fenntartásokat, valamint előítéleteket. A gazdasági fejlődés és a közös társadalmi tapasztalatok sokasága (iskola, munkahely, hadsereg, közlekedés, tömegkommunikáció, utazás stb.) megteremtette ugyan a fehérekével azonos karakterű fekete társadalmi osztályokat és rétegeket, ám ezeknek a fehérekéhez, vagy éppen a megfelelő dél-kelet-ázsiai eredetű cso-

portokhoz való átjárhatósága meglehetősen korlátozott. Korai és indokolatlan lenne tehát azt gondolni, hogy a szegregáció *de jure* eltörlése a feketékkel szembeni megkülönböztetés *de facto* megszűnéséhez is vezetett.

Miközben az Egyesült Államok történetének kezdetekor Amerikában nem is létező feketék száma ma már 25 millió körül mozog, az őshonos indiánok egykor legalább 2–3 milliós (egykesz szakértők valószínűleg erősen túlzó becslése szerint akár 20 milliós) tömege mára csaknem véglegesen a bevándorló európaiak áldozatává vált. A szétszórt törzsek ezreibe élő indiánok törzsi, nem pedig magántulajdonnak tekintették a földet, amelyről a 19. század során egyre nyugatabbra szorították őket a hódító fehérek. Thomas Jefferson még úgy gondolta, hogy ezer esztendőre lesz szükség, amíg a napóleoni Franciaországtól – potom áron – megvásárolt óriási, közép-nyugati síkságokat (*Louisiana Purchase*) be lehet majd telepíteni. Am a század közepén a mexikói háború, a kaliforniai aranyláz és – mindenekelőtt – a roppant ütemű technikai fejlődés megnövelte a kedvet is, a lehetőséget is az Egyesült Államok tényleges kiterjesztéséhez a Csendes-óceán partjáiig. Ez csak az indián térségek elfoglalása útján volt lehetséges, noha a velük kötött szerződések kimondták, hogy az indiánok addig élhetnek földjeiken, „amíg csak folynak a folyók s nő a fű”.

Az indiánok állandó tovaűzése, mind nyugatabbra történő „relokációja” folyamatos kiirtásukkal, kipusztulásukkal járt, amelynek háttérben többek között kultúrájuk, civilizációjuk, „másságuk” természetének csaknem teljes meg nem értése állott. Percepciójuk mind ellenségesebbé vált, ideologikus elemekkel szövődött át. A fehér ember megteremtette az indián alacsonyabbrendűség, az indián veszély mítoszát, mellyel saját, hódító törekvéseit és kegyetlenségét igyekezett igazolni.

A fehér ember évszázados ígéreteit az indiánok komolyan vették: olykor még ma is folytatják az egykori szerződéses garanciákra, területvédő biztositékokra hivatkozó harcaikat. Egy ilyen jellegzetes indián lázadás alig húsz esztendeje, 1973 februárjától májusáig zajlott le a dél-dakotai *Wounded Knee* („Sebesült Térd”) rezervátumában, ahol kétszáz felfegyverzett indián próbálta a kormányt egy 1868-as (!) egyezmény betartására kényszeríteni. Egy olyan egyezményére, mely „örökös” otthont ígért a Missouri folyó mentén, a mai Dél- és Észak-Dakota térségében. Négy évvel később e területen aranyat találtak, s az indiánoknak máris menniük kellett új, „örökös” földjükről. Ezek az események robbantották ki az utolsó nagy, véres indián háborút (1890), mely a fehérek kulturális értetlensége, érzéketlensége miatt közel háromszáz indián halálához vezetett.

Alacsonyabbrendűségük tudatának kiépítésével, lelki megnyomorításukkal is igyekezett a fehér ember megtörni az indiánokat. Ennek is következménye, hogy ma az amerikai indiánok elenyésző számú maradéka általában teljesen elszegényedett, s vagy rezervátumokban, vagy a nagyvárosok lerobbant belső negyedeiben tengeti életét. Késői gesztusként ma már a kormány igyekszik a túlélőket tanulmányaikban támogatni: az egyetemeken különle-

ges figyelemmel kísérik az odáig eljutó kevesek haladását. A feketékkel együtt ők profitálnak leginkább az *Affirmative Action*, illetve az *Equal Employment Opportunity* elnevezésű munkáltatói programokból, amelyek „pozitív diszkriminációt” alkalmaznak hátrányos gazdasági-társadalmi háttérből induló jelentkezőkkel szemben.

„Tolerancia” vagy elfogadás?

A negatív történelmi tapasztalatok sokasága ellenére, vagy inkább talán éppen ezek által, az amerikai társadalom számára az „idegen” természetesebb, mindennaposabb jelenség, mint Európában. Az Egyesült Államok egyre inkább sok-kultúrájú ország, ahol az amerikanizálás eleve csak bizonyos mértékig, egy „anglo-” társadalmi körben sikerült maradéktalanul. A mai világban e cél teljes elérése már nem is lehet kormányzati program: éppen a „multikulturalizmus”, a sokszínűség elfogadása válik fokozatosan új amerikai értékke, eszménnyé, noha ennek tekintélyes kritikusai is támadtak, mint például Arthur Schlesinger Jr., akinek *The Disuniting of America* című könyve éppen mostanában lett bestseller. Az amerikai embert komolyan aggasztja a legújabb, ezúttal főként dél-amerikai és ázsiai bevándorlás mértéke, hiszen a legutóbbi évtizedben 8,9 millió legális és mintegy 3 millióra becsült illegális bevándorló érkezett az Egyesült Államokba. Ezek a számok csak a századforduló hatalmas európai bevándorlási hullámának adataival hasonlíthatók össze. A közvélemény ezúttal is ellenséges a bevándorló tömegekkel szemben, amit az is tükröz, hogy az arányokat az emberek másként érzékelik: egy friss *New York Times*/CBS felmérés szerint a megkérdezettek 68%-a a legtöbb újonnan érkezett „Oriental”-t vagy „Hispano”-t illegális bevándorlónak hiszi, holott a Bevándorlási Hivatal adatai szerint 75–80%-uk legálisan érkezett az országba. Egyes államokban a nem-fehér lakosság hamarosan többségbe kerülhet: Pete Wilson kaliforniai kormányzó hivatala szerint 2040-re Kaliforniában a dél-amerikai eredetű „Latinok” száma meghaladja majd az összes többi népcsoportét.

Ha nem is mindig szívesen, az amerikai társadalom mindeközben tovább birkózik a másság elfogadásával. Ezt a folyamatot több tényező is segíti, könnyíti:

– az amerikai angol nyelv olyan közös kommunikációs alapokat teremt különböző bőrszínű, vallású, társadalmi hátterű, anyagi helyzetű emberek sokasága között, amely a legtöbb nagy nyelvhez képest demokratikusabb és egyszerűbb érintkezést tesz lehetővé (nem ismeri a tegezés és magázás közti különbséget; nyelvtana alacsony iskolázottsággal is megtanulható; kis szókinccsel is kifejezésteli, különösen az Egyesült Államokban kialakított, kedvelt kommunikációs sablonok, közlési sémák, közléértékű hanghatások révén stb.);

– az együttélés esetleges kudarcain segít a nagykiterjedésű országban könnyen kiaknázható *földrajzi mobilitás*;

– bizonyos korlátokkal máig érvényes az egy nemzedéken belüli *társadalmi mobilitás* amerikai ígérete;

– a „más”, az „idegen” elfogadását nagymértékben előmozdítja a „közös” *amerikai értékek* együttes vállalása, s az „amerikai” itt tágasan értett, integratív gyűjtőfogalom, amely nem törekszik egyes egyének vagy csoportok kizárására;

– ezeknek az értékeknek a társadalmi értelemben és méretekben történő, közös elsajátításához keretül és forrásul szolgál *az iskolarendszer és a tömegkommunikáció*, amely mindinkább az emberek közötti sokféle különbség tényének elfogadására szoktat;

– az Egyesült Államok társadalmát nagyfokú „*középosztályosodás*” jellemzi, azaz a középosztály életformájának, értékrendjének fokozatos elterjesztése, térhódítása más társadalmi rétegek tagjai között;

– a legújabb, főként dél- és közép-amerikai, illetőleg mexikói („Latino” és „Chicano”) bevándorlás társadalmi következményeinek elismeréseként bizonyos mértékű (spanyol–angol) *kétnyelvűség* honosodott meg Dél-Kaliforniában a bürokráciában és a közlekedésben, sőt némiképp az elemi iskolákban is, s ez a kulturális pluralizmust is vállaló demokrácia kialakulásának irányába hat.

E pozitív elemek megemlékezésével nem akarom azt sugallni, hogy el lehet felejtkezni az amerikai társadalomban máig meglévő ellentétek és feszültségek kiújulásának eshetőségéről. Erre az 1992-es Los Angeles-i gyűjtogatások, a fekete-ellenes kaliforniai rendőri önkény s annak ottani, elsőfokú bírósági „kezelése”, továbbá az illegális bevándorlók foglalkoztatásának kétarcúsága is figyelmeztet. Ez utóbbira jó példa volt ez év januárjában a bevándorlást is felügyelni hivatott igazságügyminiszter-jelöltek egyikének otthonában alkalmazott perui bevándorlók esete, amely újra kiváltotta a közvélemény haragját. Az ország világhatalmi súlyának csökkenése, a gazdasági recesszió elhúzódása, a nagymértékű államadósság és a csökkenő életszínvonal bármikor a társadalmi „fegyverszünet” felmondásához, a régi ellenségek és ellenségképek előkereséséhez, századok gondolkodási sztereotípiáinak hadrendbe állításához vezethet.

Statisztikai táblázatok

Az itt közölt táblázatok lapunk e számának témáira vonatkozó fontosabb adatokat tartalmazták.

„Milyen mértékben osztják meg a faji és etnikai különbségek városuk lakosságát?”

Egyáltalán nem	69,1%
Kismértékben	24,9%
Nagyon	4,7%
Nem válaszolt	1,3%
Összesen	100.0% (N=450)

Forrás: Az MTA Politikatudományi Intézete által 1992 tavaszán „New Democracy and Local Governance” c. kutatás keretében készült nemzetközi összehasonlító vizsgálat adatai, amelyben 30 város 450 vezetője vett részt.

„Ön szerint meg kellene adni az alábbi kisebbségeknek a jogot arra, hogy saját ...-al rendelkezzenek?”

	Német	Szlovák	Román	Cigány
Saját templom	65,3	64,4	64,4	58,7
Saját iskola	90,0	89,3	88,0	80,4
Saját sajtó	88,4	88,0	87,6	84,4
Képviselők a választott testületekben	86,4	86,2	85,8	85,8
Nyelvük mint hivatalos nyelv elismerése	61,3	61,1	90,9	55,3
Saját kulturális szervezet	91,8	91,3	90,9	91,3
Saját politikai párt	69,3	69,1	69,3	70,4

Forrás: Az MTA Politikatudományi Intézete által 1992 tavaszán „New Democracy and Local Governance” c. kutatás keretében készült nemzetközi összehasonlító vizsgálat adatai, amelyben 30 város 450 vezetője vett részt.

„Tegyük fel, hogy valamikor olyan helyzet adódna, hogy Önnek el kell költöznie onnen, ahol lakik.
 Elköltözne-e olyan házba, ahol a szomszédban ... is élnek?
 És elköltözne-e olyan utcába, ahol ... is élnek?
 És elköltözne-e olyan településre, ahol ... is élnek?“
 (az „igen” válaszok százalékos aránya Budapesten és vidéken)

	Szomszéd		Utca		Település	
	Budapest	vidék	Budapest	vidék	Budapest	vidék
Zsidók	90	82	91	86	92	89
Sokgyermekes családok	85	86	91	91	92	92
Volt állami gondozottak	83	81	88	87	89	90
Kínaiak	72	64	79	72	83	79
Menekültek	67	70	76	79	82	85
Négerék	65	57	73	66	77	75
Vendégmunkások	59	64	72	77	78	85
Arabok	50	45	66	60	73	70
Homoszexuálisok	38	23	53	40	63	58
Cigányok	30	29	49	47	61	66
Büntetett előéletűek	23	26	44	45	58	64
Skinheadek	20	16	37	27	51	46
Kábítószeresek	18	13	35	28	48	47

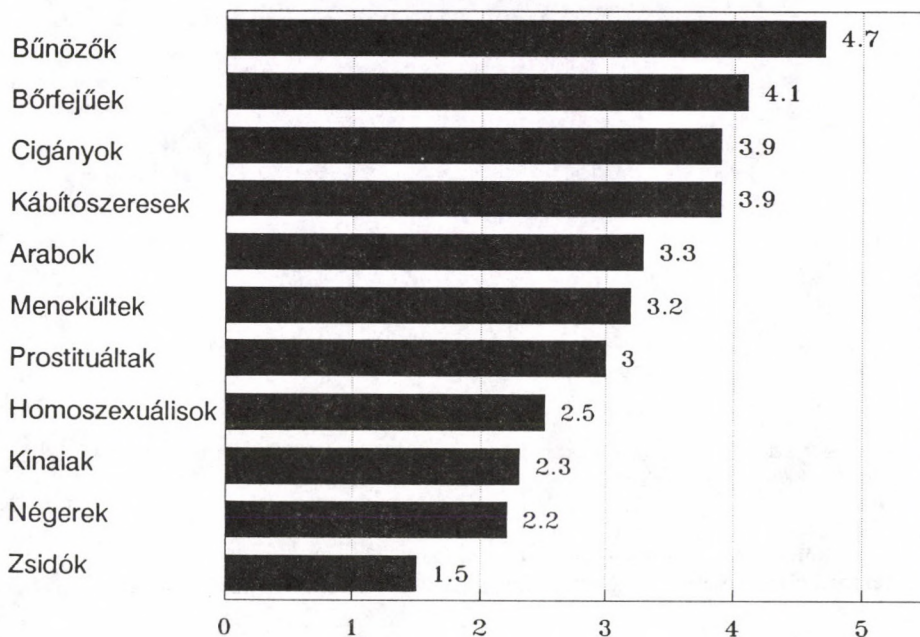
Forrás: Egy a SZONDA IPSOS által végzett 2000 fős országos reprezentatív vizsgálat.

„Az alábbiak közül kiket nem szeretne szomszédjának?“

Iszákosok, alkoholisták	73,6%
Kábítószeresek	68,0%
Büntetett előéletűek	50,0%
Homoszexuálisok	47,3%
Cigányok	41,6%
Neurotikusok	39,8%
AIDS-fertőzöttek	39,1%
Szélsőjobbaldaliak	38,9%
Arabok	17,1%
Kommunisták	9,6%
Négerék	9,3%
Bevándorlók	8,4%
Nagycsaládosok	3,1%
Menekültek	2,2%
Zsidók	1,8%

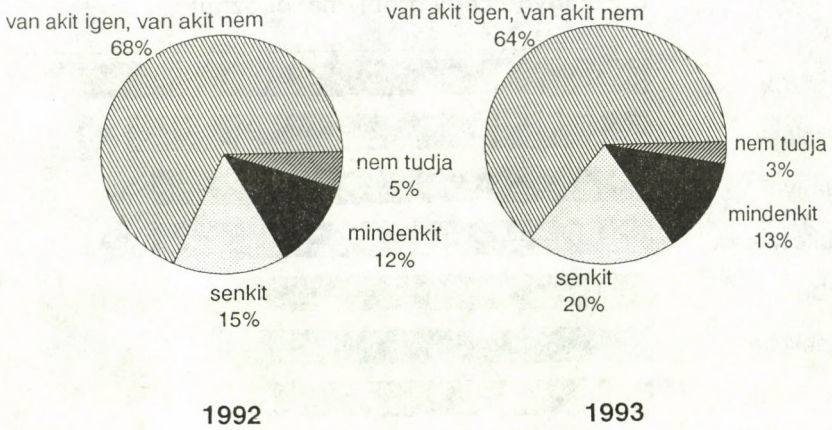
Forrás: Az MTA Politikatudományi Intézete által 1992 tavaszán „New Democracy and Local Governance” c. kutatás keretében készült nemzetközi összehasonlító vizsgálat adatai, amelyben 30 város 450 vezetője vett részt.

**Ön szerint mekkora problémát okoznak Budapestnek,
a város lakóinak a(z)....?**
(átlagértékek: 1 = egyáltalán nem okoznak problémát,
5 = nagyon nagy problémát okoznak)

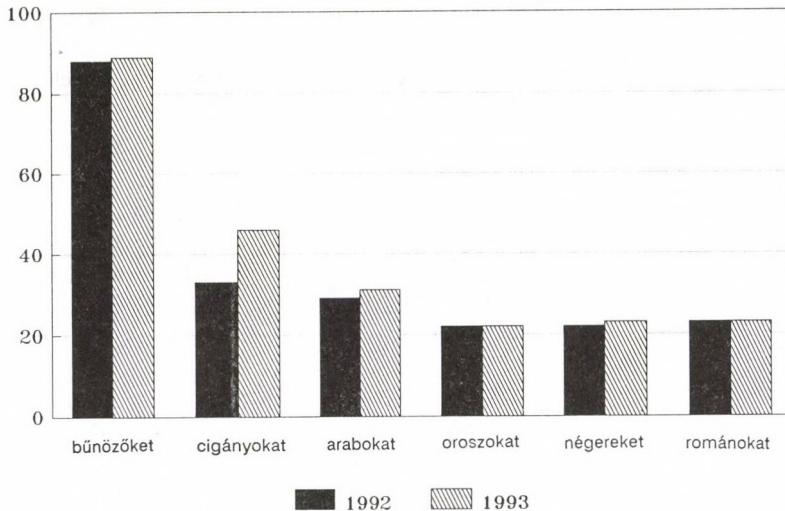
Forrás: Egy a SZONDA IPSOS által 1992-ben 3000 főn végzett reprezentatív vizsgálat adatai.

Ön szerint Magyarországnak minden menekültöt be kell fogadnia, vagy senkit sem szabad befogadnia? (a válaszok százalékos megoszlása)

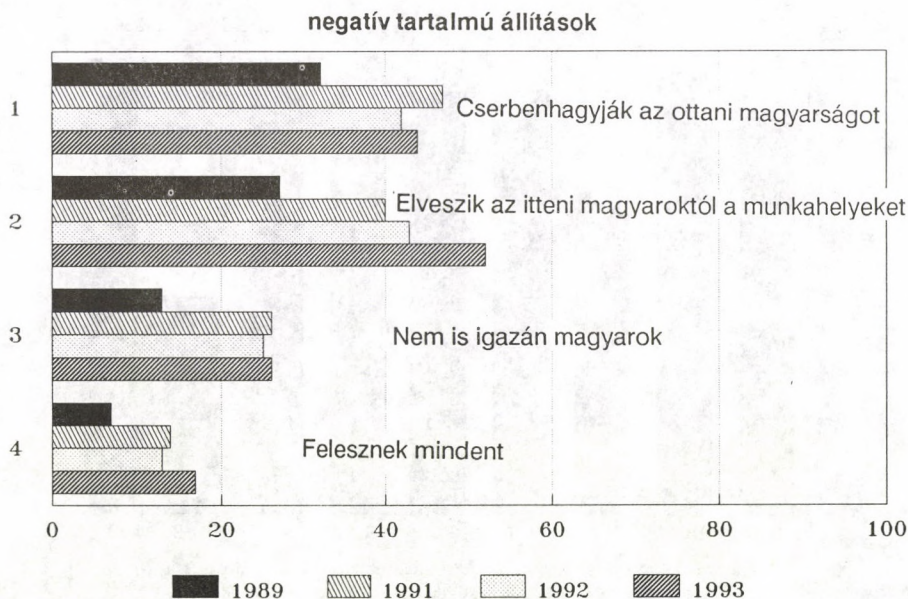
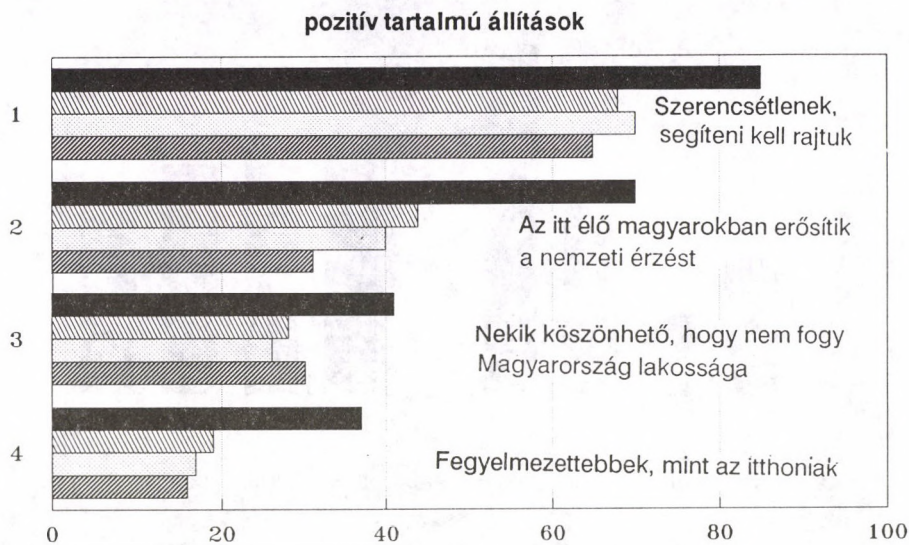
Forrás: A SZONDA IPSOS által az ország felnőtt lakosságát reprezentáló 1000 fős mintán végzett kérdőíves közvéleménykutatások adatai.

Kérem válaszza ki azokat, akiket nem engedne be az országba! (százalékos arányok azok körében, akik a szelektív befogadás pártján állnak)

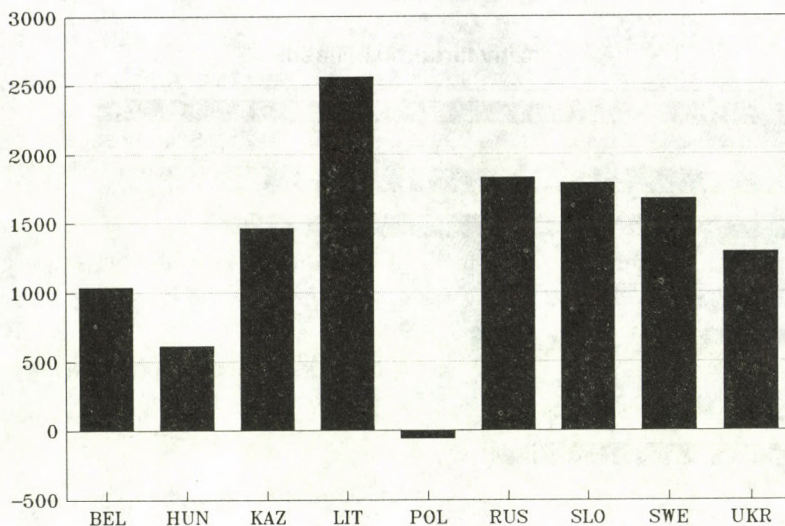
Forrás: A SZONDA IPSOS által az ország felnőtt lakosságát reprezentáló 1000 fős mintán végzett kérdőíves közvéleménykutatások adatai.

**A Romániából érkező magyar menekülőkre vonatkozó állítások elfogadása
(az „egyetért” válaszok százalékos aránya)**

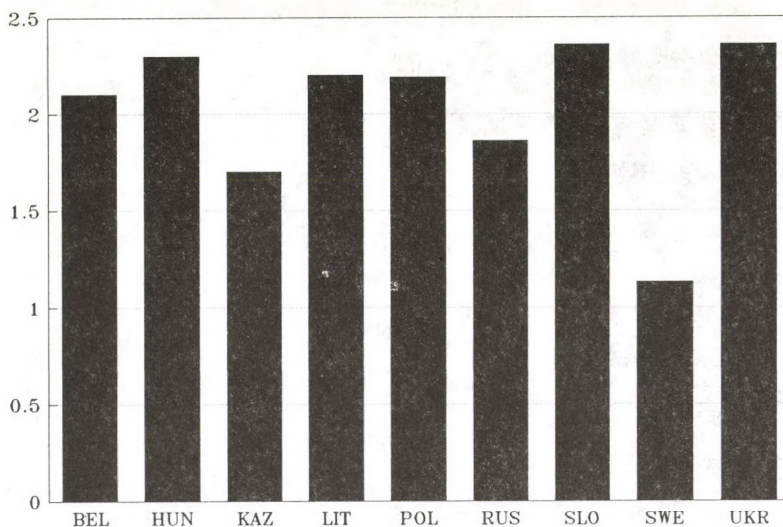

Forrás: A SZONDA IPSOS által az ország felnőtt lakosságát reprezentáló 1000 fős mintán végzett kérdőíves közvéleménykutatások adatai.

Kisebbségi jogok értéke
(középtételek, maximális érték = 10 000)

A helyi vezetők intoleranciája az egyes országokban
(értékkála: 0–4, középtételek)

BEL – Belorusszia, HUN – Magyarország, KAZ – Kazahsztán, LIT – Litvánia, POL – Lengyelország, RUS – Oroszország, SLO – Szlovénia, SWE – Svédország, UKR – Ukrajna

Forrás: Az MTA Politikatudományi Intézete által 1992 tavaszán „New Democracy and Local Governance” című kutatás keretében készült nemzetközi összehasonlító vizsgálat adatai, melyben 30 magyar város 450 vezetője vett részt.

Válogatott bibliográfia

Az alábbiakban válogatást adunk olyan publikációkról, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak

- Abbot, E. (ed.): *Historical Aspects of the Immigration Problem: Select Documents*. University of Chicago Press, Chicago, 1926.
- Adorno, T.W. et al.: *The Authoritarian Personality*. Harper, New York, 1950.
- Allport, G.W.: *The Nature of Prejudice*. Beacon Press, Boston, 1954.
- Allport, G.: *Az előítélet*. Gondolat, Budapest, 1977.
- Arendt, H.: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa Kiadó, Budapest, 1992.
- Barash, D.P.: Szociobiológia és viselkedés. *Natura*, Budapest, 1980.
- Bérenger, J.: *Histoire de l'empire des Habsbourg*. Paris, 1990.
- Bibó I.: A német politikai hisztéria okai és története. In: *Válogatott tanulmányok*. 1. kötet, Magvető, Budapest, 1986.
- Billig, M.: *Fascists: A Social Psychological View of the National Front*. Harcourt and Brace, London – New York, 1978.
- Braudel, F.: *Écrits sur l'histoire*. Paris, 1969.
- Canetti, E.: *Tömeg és hatalom*. Európa Kiadó, Budapest, 1991.
- Conflict in America: A History of Domestic Confrontations*. Voice of America, Forum Series, repr. 1980.
- Csepeli Gy. (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- Dobossy L.: Masarykról magyar szemmel. In: *Gondban, reményben azonosan*. Budapest, 1989.
- Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok*. Budapest, 1993.
- Erdő P. – Schanda B.: *Egyház és vallás a mai Magyarországon*. Budapest, 1993.
- Erikson, E.H.: *Insight and Responsibility*. Norton, New York, 1964.
- Erikson, E.M.: *Identity: Youth and Crises*. Norton, New York, 1968.
- Erős F.: *A válság szociálpszichológiája*. T-Twins, Budapest, 1993.
- Ferro, M.: *Comment on raconte l'histoire aux enfants à travers le monde*. Paris, 1961.
- Frank T.: *Anthropology and Politics: Craniology and Racism in the Austro-Hungarian Monarchy*. *Hungarian Studies*, 1987/3.
- Frank T.: Ellis Island követei. Az osztrák–magyar kivándorlás titkos amerikai megfigyelése (1906–1907). *Valóság*, 1992/7.
- Frank T.: Franz Boas és a közép-európai kivándorlás antropológiája. *Ethnographia*, (megjelenés alatt).
- Freud S.: Rossz közérzet a kultúrában. In: *Esszék*. Gondolat, Budapest, 1982.
- Gáll E.: „Mi” és „ők”. Ellenségképek szerepe. *Regio*, Budapest, 1991/2.

- Greenfeld, L.: *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Cambridge, Mass. – London, 1992.
- Hajnal I.: *Az újkor története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Hermann I.: *Az antiszemitizmus lélektana*. Bibliotheca, Budapest, 1945.
- Hoerder, D. – Knauf, D. (eds.): *Fame, Fortune and Sweet Liberty: The Great European Emigration*. Temmen, Bremen, 1992.
- Hoffman, M.L.: Moral Development in Adolescence. In: Adelson, J. (ed.): *Handbook of Adolescent Psychology*. J. Wiley and Sons, New York, 1980.
- Hofstadter, R.: *Social Darwinism in American Thought*. Beacon Press, Boston, 1955.
- Holli, M.G. – Jones, P.d'A. (eds.): *The Ethnic Frontier: Essays in the History of Group Survival in Chicago and the Midwest*. Erdmans, Grand Rapids, Mich., 1977.
- Horváth P.: A szekularizációs elmélet működési zavarai és a vallási változás Magyarországon. In: *Hívők, egyházak ma Magyarországon*. Budapest, 1990.
- Horváth P.: A pápai enciklikák marxizmus- és liberalizmuskritikája. *Távlatok*, 1993/10.
- Iványi-Grünwald B.: *A legújabb kor története*. Budapest, é.n.
- Jones, M.A.: *American Immigration*. University of Chicago Press, Chicago, 1960.
- Käfer I.: Magyar sztereotípiák az 1867–1918 közötti szlovák irodalomban. In: *A miénk és az övék*. Budapest, 1991.
- A katolikus egyház szociális gondolkodásáról. Kerekasztal beszélgetés (Lukács László, Ludassy Mária, Horváth Pál). *Vigilia*, 1991/10.
- Kennedy, J.F.: *A Nation of Immigrants*. Harper & Row, New York and Evanston, 1964.
- Kohlberg, J.: Development of Moral Character and Moral Ideology. In: Hoffman, M.J. – Hoffman, J.W. (eds.): *Review of Child Development Research*. Vol. 1, 1964.
- Kohn, H.: *The Idea of Nationalism*. Macmillan, New York, 1958.
- Kraut, A.M.: *The Huddled Masses: The Immigrant in American Society, 1880–1921*. Harlan Davidson, Arlington Heights, Ill., 1982.
- Locke, J.: *Levél a vallási türelemről*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- Ludassy M.: *A trón, az oltár és az emberi jogok*. Budapest, 1982.
- Ludassy M.: *Isten és szabadság*. Gondolat, Budapest, 1989.
- Marcia, J.E.: Identity in Adolescence. In: Adelson, J. (ed.): *Handbook of Adolescent Psychology*. J. Wiley and Sons, New York, 1980.
- Matl, J.: *Europa und die Slawen*. Wiesbaden, 1984.
- McPherson, J.M. et al.: *Blacks in America: Bibliographical Essays*. Doubleday, Garden City, N.Y., 1971.
- Minác, V.: *Tu žije národ*. Bratislava, 1965.
- Newman, D.K. et al.: *Protest, Politics, and Prosperity: Black Americans and White Institutions, 1940–1975*. Pantheon, New York, 1978.
- Niederhauser E.: *Forrongó félsziget*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- Niederhauser E.: *A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- Niederhauser E.: *The Rise of Nationality in Eastern Europe*. Corvina, Budapest, 1982.

- Ölvedi J.: A „történelmi mítoszok” útvesztőjében. In: *Új Látóhatár*. München, 1982/2.
- Pataki F.: *Rendszerváltás után: Társadalomlélektani terepszemle*. Scientia Humana, Budapest, 1993.
- Pekár, J.: *František Palacký*. Praha, 1912.
- Pirenne, J.-H.: *Panorama de l'histoire universelle*. Paris, 1963.
- Pražák, A.: *O národ*. Praha, 1946.
- Puskás J.: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- Seton-Watson, H.: *Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*. London, 1977.
- Sowell, Th.: *Ethnic America: A History*. Basic Books, 1981.
- Szántó K.: *A katolikus egyház története*. 3 kötet, Budapest, 1983–1987.
- Szegal B.: Az agresszív viselkedés fejlődésének jellemzői és törvényszerűségei cselemő- és koragyermekkorban. Kandidátusi értekezés, 1990.
- Sziklay L.: Kollár magyar kapcsolatai Pesten. In: *Szomszédainkról*. Budapest, 1974.
- Szücs J.: *Nemzet és történelem. Tanulmányok*. Budapest, 1984.
- Tajfel, H. (ed.): *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge University Press – Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge – Paris, 1982.
- Tolerancia, szabadság. Tematikus lapszám. *Távlatok*, 10, 1993/2.
- Váczy P.: *A középkor története*. Budapest, é.n.
- Vodička, F.: *Česky literární mýtus o Slovensku*. Praha, 1968.
- Wilson, R.J. (ed.): *Darwinism and the American Intellectual: An Anthology*, 2nd ed., Dorsey Press, Chicago, 1989.
- Wolfman, I.: *Do People Grow on Family Trees? Genealogy for Kids and Other Beginners*. Workman, New York, 1991.
- Yans-McLaughlin, V. (ed.): *Immigration Reconsidered: History, Sociology, and Politics*. Oxford University Press, Oxford, 1990.

1900
The first of the year was a very successful one for the
company. The sales were up to the mark and the
profits were also very good. The management
was very satisfied with the results and
the employees were also very happy.
The company was very successful in
the first quarter of the year.
The sales were up to the mark and
the profits were also very good.
The management was very satisfied
with the results and the employees
were also very happy.
The company was very successful in
the first quarter of the year.
The sales were up to the mark and
the profits were also very good.
The management was very satisfied
with the results and the employees
were also very happy.
The company was very successful in
the first quarter of the year.
The sales were up to the mark and
the profits were also very good.
The management was very satisfied
with the results and the employees
were also very happy.

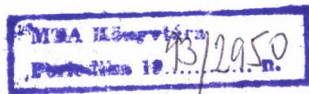
Kutatási információk*

Az alábbiakban válogatást adunk olyan **jelenleg** is folyó kutatásokból, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak

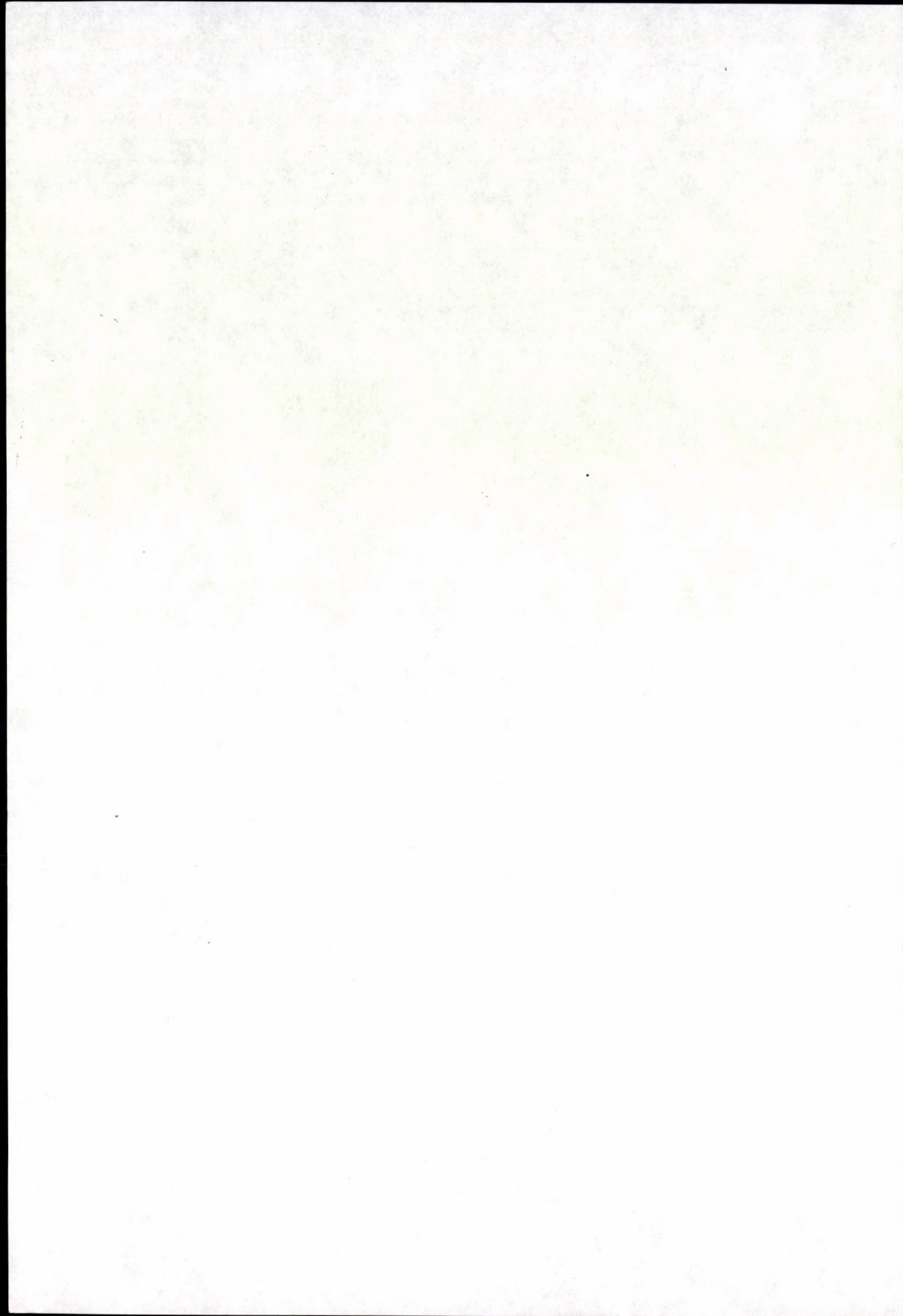
- „Antiszemita előítéletek egyetemi és főiskolai hallgatók körében”, ELTE Szociológiai Tanszék, témafelelős: Kovács András.
- „Az anyaország és a határokon kívüli magyarság kapcsolatai a XIX. század második felében”, Zala Megyei Levéltár, témafelelős: Foki Ibolya.
- „Dunatéli kutatások”, MTA Történettudományi Intézet, témafelelős: Niederhauser Emil.
- „Az emberi jogok védelmének európai rendszere”, JATE Állam- és Jogtudományi Kar, témafelelős: Butman László.
- „Etnikai konfliktusos térségek”, BKE Szociológiai Tanszék, témafelelős: Gyenei Márta.
- „Az etnikus identitás és a gazdasági-társadalmi folyamatok történeti összefüggései kisebbségi helyzetű magyar közösségekben”, MTA Néprajzkutató Intézet, témafelelős: Barna Gábor.
- „A hátrányos helyzetben lévő népességcsoportok vizsgálata, különös tekintettel a cigány etnikumra”, KSH, témafelelős: Mészáros Árpád.
- „Az iskola és a család szerepe a protestáns és a zsidó identitás újrateremtődésében”, ELTE Szociológiai Intézet, témafelelős: Vajda Júlia.
- „Keresztény kisközösségek”, Országos Közoktatási Intézet, témafelelős: Kamarás István.
- „Kisebbségi iskolák – kisebbségi tudat”, Oktatáskutató Intézet, témafelelős: Gadó János.
- „A kisebbségi kérdés megoldásának alkotmányjogi lehetőségei”, ME ÁJTK Államtudományi Tanszék, témafelelős: Páricsi Viktor.
- „Konzervativizmus, radikális jobboldaliság, nacionalizmus a mai Kelet-Közép-Európában”, KKI, témafelelős: Kovács Éva Judith.
- „Kulturális másság a mai Magyarországon”, ELTE BTK, témafelelős: Boglár Lajos.

* Az itt közölt listában a következő rövidítéseket használtuk: BKE = Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem; BTK = Bölcsészettudományi Kar; ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem; JATE = József Attila Tudományegyetem; JPTE = Janus Pannonius Tudományegyetem (Pécs); KKI = Közép-Európai Kutatóintézet; KSH = Központi Statisztikai Hivatal; ME ÁJTK = Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar; MTA = Magyar Tudományos Akadémia; OKK = Országos Kutatási Központ; TÁRKI = Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés; TKKK = Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja.

- „Látens és manifeszt előítéletek, politikai stigmatizáció, autonómia és fundamentalizmus”, MTA Szociológiai Kutatóintézet, témafelelős: Várnai Gábor.
- „A magyarországi falusi-mezővárosi zsidóság a két világháború között”, MTA Néprajzkutató Intézet, témafelelős: Szarvas Zsuzsa.
- „Magyarországi nemzetiségek szociológiai vizsgálata”, TÁRKI, témafelelős: Szántó János.
- „Nemzeti identitás, asszimiláció, integrálódás az észak-erdélyi magyar kisebbség körében (1942–1945)”, KKI, témafelelős: Tóth Pál Péter.
- „A nemzeti kisebbségek jogaira vonatkozó szocialista és nemzetközi jogi jogszabálygyűjtemény”, MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, témafelelős: Baka András.
- „Nemzetiség, régió, lokális közösség, közművelődés”, OKK Művelődéskutató Intézete, témafelelős: Szász János András.
- „Politikai-ideológiai tagolódás és az etnikai előítéletek kapcsolata a posztkommunista átmenet idején”, MTA TKKK, témafelelős: Fleck Zoltán.
- „A szociális munka társadalmi feltételei a nemzeti-etnikai kisebbségek és menekültek korában”, JPTE Szociálpolitikai Tanszék, témafelelős: Nagy Endre.
- „Szocializáció és csoportidentitás”, ELTE Szociológiai Intézet, témafelelős: Kovács András.

Kiadja:
a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
és az MTA VITA Alapítvány

A kiadásért felel:
az MTA Könyvtára főigazgatója
és az MTA VITA Alapítvány elnöke

A szerkesztésért felel: Tamási Péter

Budapest, 1993. július

HU ISSN 0864-8174

Ára: 165,- Ft áfával

INFO-Társadalomtudomány

1. szám: Válaszúton a magyar társadalom
2. szám: Népbetegségeink? – A társadalmi beilleszkedési zavarok anatómiájához
3. szám: Technikai fejlődésünk útvesztői
4. szám: Egy mítosz és következményei – Az ún. „nem termelő” szféráról
5. szám: Társadalmi rétegződésünk, társadalmi struktúránk
6. szám: Reformgazdaság?
7. szám: A szocializmus sorsfordulói
8. szám: Az új alkotmány elé
9. szám: Meg lehet-e állítani Magyarország népességfogyását?
10. szám: Kisebbségben – A nemzetiségi kérdés margójára
11. szám: Magyarország és a szociálpolitika
12. szám: A hatalomról
13. szám: Településeink, válságos régióink és az önkormányzatok
14. szám: Az átmenet időszaka Közép- és Kelet-Európában
15. szám: Külgazdaság: a magyar gazdaság megváltója?
16. szám: Bűnözés és társadalom
17. szám: Vallás – egyházak – társadalom
18. szám: Oktatás – változás
19. szám: A magyar falu a változások sodrában
20. szám: Magyarország a világgazdaság rendszerében
21. szám: Környezeti problémák – társadalmi változások
22. szám: Választások
23. szám: A munkanélküliség Magyarországon
24. szám: Biztonságpolitika és a hadsereg Magyarországon